

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ

В ДІАЛОЗІ З СУЧАСНІСТЮ

МОНОГРАФІЯ

Видавець Кушнір Г. М.
Івано-Франківськ – 2020

УДК 37/477/09/«19» (Сухомлинський)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогіки і психології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 20 жовтня 2020 р.)*

Рецензенти:

Бібік Н. М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України

Цюняк О. П., доктор педагогічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Василь Сухомлинський в діалозі з сучасністю: колективна монографія / упоряд.: Березівська Л. Д., Марусинець М. М., Сухомлинська Л. В. / Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2020. 240 с.

ISBN 978-617-7926-04-6

УДК37/477/09/«19» (Сухомлинський)

До монографії увійшли статті про життя та творчу спадщину видатного українського педагога, вченого, письменника, директора школи, громадського діяча Василя Сухомлинського. Представлені матеріали розкривають широкому колу освітян, педагогів, науковців різні аспекти інноваційних ідей, актуальність яких перевірена часом – авторська педагогічна система, особистість дитини, батьківська педагогіка, художня спадщина, роль учителя у створенні освітнього середовища та його популяризація у медіапросторі.

ISBN 978-617-7926-04-6

© Автори статей, 2020,

© Редакційна колегія, 2020.

ЗМІСТ

<i>Сухомлинська Ольга Василівна</i> ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ – НАУКОВА БІОГРАФІЯ	5
РОЗДІЛ 1. АВТОРСЬКА ШКОЛА В. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПAVЛІШІ	17
<i>Березівська Лариса Дмитрівна</i> ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО І ЗАКОН ПРО ШКОЛУ 1959 р.	17
<i>Сараєва Олена Вікторівна</i> ПАВЛИСЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА – АВТОРСЬКА ШКОЛА ПЕДАГОГА	29
<i>Шоробура Інна Михайлівна</i> ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО	56
РОЗДІЛ 2. СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	67
<i>Бех Іван Дмитрович</i> ДИТИНА-ДОШКІЛЬНИК У ТВОРЧОМУ ОСЯГНЕННІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО	67
<i>Марусинець Мар'яна Михайлівна, Матвієнко Олена Валеріївна</i> ПІЗНАВАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНСТАНТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	73
<i>Марусинець Мар'яна Михайлівна, Перепелюк Інна Романівна</i> ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ» ДІТЕЙ: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ	81
<i>Пустовіт Григорій Петрович</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	93
<i>Петренко Оксана Борисівна</i> ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОПОВІДАННЯМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ» М. ЛІПМАНА	105
<i>Федяєва Валентина Леонідівна</i> ДИТИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО	122
РОЗДІЛ 3. В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВЧИТЕЛЯ	154
<i>Васянович Григорій Петрович</i> МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ У НАУКОВИХ ПОШУКАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	154
<i>Ігнатенко Наталія Вікторівна</i> ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	161

Савченко Олександра Яківна

ШКОЛА КУЛЬТУРИ – ДІАЛОГ З В.О. СУХОМЛИНСЬКИМ	169
<i>Севастюк Мар'яна Степанівна, Заяць Оксана Тиберіївна</i> ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	183
РОЗДІЛ 4. ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА В. СУХОМЛИНСЬКОГО ..	194
<i>Васянович Григорій Петрович, Зданевич Лариса Володимирівна</i> ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ БЛАГОРОДНОГО ГУМОРУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	194
<i>Старикова [Сухомлинська] Леся Віталіївна</i> ОПОВІДАННЯ ТА КАЗКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇХ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ В УКРАЇНІ І СВІТІ	202
РОЗДІЛ 5. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ	212
<i>Міхно Олександр Петрович</i> СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ІНТЕРНЕТ- ПРОСТОРІ	212
<i>Сухомлинська Леся Віталіївна</i> СВІТ КАЗОК ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ	223
<i>Різник С. А.</i> <i>директор Педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського</i> НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА І ШКОЛА СУХОМЛИНСЬКОГО (ПОРІВНЯННЯ НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ПЕДАГОГІЧНО- МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)	231
АВТОРИ	238

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ – НАУКОВА БІГРАФІЯ

Народився Василь Олександрович 28 вересня 1918 року в селі Василівка Олександрійського повіту Херсонської губернії в селянській родині. Він був другою дитиною з чотирьох, яких мала сім'я. Умови, у яких зростав майбутній педагог, були дуже складними: революція, зміна урядів, громадянська війна, невдалі спроби колективізації, голодомор 1933 року, насильницька колективізація.

У ці роки село в Україні виживало завдяки віковим патріархальним традиціям з їх відданістю народній моралі, сім'ї, природі. Воно спиралося передусім на трудові цінності й традиції: постійна і важка праця, самообмеження, відповідальність стали тим стрижнем, який допомагав людям вистояти, зокрема й сім'ї Сухомлинських, а Сухомлинському-юнаку ще й наполегливо вчитися, шукати своє місце в житті.

Батько Сухомлинського – Олександр Омелянович – був помітною людиною в селі: і тесля, і член правління колгоспу, й учитель праці, і сількор, і активний учасник сільської самодіяльності. Бабуся і мама Василя були обдарованими, творчими натурами, носіями народних традицій, і це помітно вплинуло на особистість майбутнього педагога.

Протягом 1926–1933 років він навчається в семирічній школі. Учителі та учні, з якими хлопець спілкувався в ці роки, спостерігали ранні вияви його творчої натури – гарно малює, пише вірші, грає на народних музичних інструментах. У цей же час виявляються і його педагогічні нахили: він часто в оточенні дітей, замінює вчителя, допомагає однокласникам.

Природні здібності Василя Сухомлинського, підтримані в шкільні роки, визначили його життєвий шлях: у 1934 р. він вступає на підготовчі курси педагогічного інституту в Кременчуці, а потім

починає навчання в тому ж інституті на факультеті української мови і літератури.

На обрання професії, напрям творчості Василя Олександровича вплинув той факт, що він зростав хворобливою дитиною. Це спонукало до самоаналізу, заглиблення у світ власних почуттів і переживань, з одного боку, а з іншого, викликало його пильну увагу до тих, хто потребував допомоги, до менших, слабших, беззахисних.

У 1935 р. через хворобу Василь Сухомлинський залишає навчання в інституті й розпочинає роботу в школі, якій (за винятком двох воєнних років) присвятив усе своє життя. Він працює вчителем у сільських школах Онуфріївського району, звідки родом, і навчається заочно в Полтавському педагогічному інституті. «З великою теплотою згадую Полтавський педагогічний інститут, який закінчив, – писав згодом він, – про викладачів педагогіки, літератури, історії. Тут педагогіка була не засушеними висновками, а живою, яскравою розповіддю про мистецтво виховання, про методи впливу на свідомість і почуття». Закінчивши у 1938 р. навчання, Василь Олександрович продовжує працювати в школі, але вже завучем в Онуфріївці, районному центрі. Робота в школі у поєднанні з самостійним оволодінням педагогічними знаннями давала простір для педагогічної творчості, вироблення самостійного, незапозиченого підходу до проблем навчання й виховання.

Оглядаючи життєвий і творчий шлях Василя Олександровича Сухомлинського, важливо з'ясувати, що ж було головним у цей період життя педагога – особистісне, предметне чи соціальне, і що визначило його майбуття. Мабуть, що соціальне: Жовтнева революція пробудила до творчості багато мільйонів людей, проголосивши суспільно значущі цілі. Вони надихнули Сухомлинського, і він залишався вірним усе своє життя ідеалізованим і романтизованим комуністичним ідеалам – ідеям свободи, рівності, безкорисливості, братерства, захисту знедолених, слабших, бідних і безпомічних.

У 1941 р., коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, В.О. Сухомлинський був призваний до армії, направлений на короткочасні курси політруків у Москві, а потім брав участь у боях на Калінінському фронті. Війна залишила болючий слід у творчості педагога. У своїх працях та виховній діяльності він багато писав і говорив про неї, про героїзм радянського народу, про його біди і нещастя, які принесла ця навала. Війна пройшла крізь його життя і долю: учасник важких боїв, тяжко поранений під Ржевом, людина, яка розгубила своїх рідних, Василь Олександрович писав про неї болем своїх незагоєних ран, вважав її джерелом виховання патріотизму, громадянськості.

У 1942 р. після поранення та численних шпиталів В.О. Сухомлинський був комісований із армії як інвалід. У невеличкому селищі Ува в Удмуртії працював директором школи до 1944 р. Усе в його діяльності, як і в більшості вчителів того часу, було спрямовано на те, щоб обігріти, взути, одягти, нагодувати і чогось навчити зраних війною дітей.

Це були нелегкі роки для педагога. Він гаряче любив Україну, яка знемагала у війні. Нічого не знав про своїх рідних – батька, матір, двох братів і сестру. В усі усюди писав листи, розшукуючи їх. У цей же час Василь Олександрович знайомиться зі своєю майбутньою дружиною Ганною Іванівною Дев'ятовою, працівником Наркомосу Удмуртії. У 1944 р. вони одружилися, і тільки-но було звільнено Україну, подружжя від'їхало на Батьківщину: Україна збирала своїх синів на відбудову. Це був досить ризикований крок: В.О. Сухомлинський був інвалідом, Україна зруйнована, спалена. Та ним керувало одне бажання – самому щось робити для Батьківщини.

З 1944 по 1948 роки педагог працює завідувачем Онуфріївського районного відділу народної освіти. Добір кадрів, відбудова шкіл, організація харчування, безпосередня допомога дітям-сиротам. Роботи багато. Однак ця адміністративна діяльність не задовольняла, не давала простору для його творчої, ініціативної

натури. За першої можливості він попросився до школи – до дітей, до живої справи.

З 1948 р. до кінця життя Василь Олександрович працював у середній школі в Павлиші. Саме тут, за сім кілометрів від села, де народився, він був удома. Тут реалізувався як педагог, як особистість, як письменник-мораліст. Життя у Павлиші давало йому сили, відчуття внутрішньої свободи. Тут він міг висловлювати свої погляди, обстоювати у полеміці власні переконання, виявляти особистісні якості. Тут діяв самостійно, часто всупереч офіційним вказівкам.

Перший період його діяльності у Павлиші (1948–1956), підготовчий, характеризується організаційним становленням навчально-виховного процесу, створенням матеріальної бази, формуванням педагогічного і дитячого колективів. Очевидно, цей початок з нуля став певним поштовхом до подальшого розвитку педагогічних та реформаторських ідей. У ці роки особистісне, предметне стає визначальним у науковій біографії Василя Олександровича. Він не служить своєму часу, а живе в ньому, навіть випереджає його.

Щоденне спілкування з дітьми поставило перед директором велику кількість педагогічних проблем, які вимагали теоретичного осмислення, практичної перевірки. Він вивчає способи підвищення грамотності й успішності учнів, замислюється над удосконаленням форм навчання, над взаємозв'язком між його умовами й результатами. Свої міркування педагог оприлюднює на сторінках спочатку районної та обласної преси, а згодом у республіканських та всесоюзних засобах масової інформації.

Питання організації і керівництва всією навчально-виховною роботою школи перебувають у центрі його уваги. У 1955 році на філософському факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка Василь Олександрович захищає кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи».

Наукові пошуки педагога здійснювалися в руслі розвитку офіційної педагогіки, яка в той час загалом ставила перед собою ті самі завдання, але їх розв'язання в Сухомлинського як людини творчої не завжди вкладалося в заплановані й задекларовані канони.

З кінця 50-х років Василь Олександрович у своїй теоретичній і практичній діяльності йде від школи навчання (учіння), від налаштованості лише на розвиток інтелекту до трудової школи як основи розвитку дітей і підготовки їх до життя, при цьому основним засобом виховання виступає педагогічно обґрунтована й методично спрямована праця. Ідеї такого виховання найбільш виразно звучать у його працях: «Виховання комуністичного ставлення до праці» (1959), «Формування комуністичних переконань молодого покоління» (1961), «Виховання радянського патріотизму у школярів» (1959). Його власний творчий неспокій збігся з цікавим і плідним періодом у житті Радянського Союзу. Наближався XX з'їзд КПРС, 1956 рік, період, який дістав назву «хрущовської відлиги» і був пов'язаний з частковою демократизацією суспільного життя.

«Відлига» надала могутнього стимулу творчій інтелігенції всього Радянського Союзу для розвитку ідей, що відштовхувались від особистого вибору, її власних інтересів і потреб. У цей час з'являється багато вчених – філософів, психологів, педагогів-дидактів, письменників, митців, які починають розвивати новаторські за формами й змістом концепції, ідеї, твори мистецтва. Це були так звані шістдесятники, які стали провісниками процесів перебудови й демократизації суспільства кінця 80-х – початку 90-х років XX століття. В.О. Сухомлинський належав до них.

З 1956-го – до середини 1960-х років Василь Олександрович розробляє свою педагогічну систему. Рушієм творчого процесу для нього стає невдоволеність наявними на той час у педагогіці й практиці роботи школи авторитарно-догматичними структурами виховання і схоластичним, відірваним від життя змістом освіти. Це – особливий етап життя Сухомлинського, час сподівань на радикальні зміни. У ці роки він звертається до тем і проблем, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії. Так, 1961 р. він

публікує книгу «Духовний світ школяра», 1962 – «Людина неповторна», 1963 – «Моральний ідеал молодого покоління», а 1965 – «Виховання особистості в радянській школі». Ці праці стали поштовхом для подальших творчих пошуків.

Саме в цей період педагог висловлює своє досить критичне ставлення до політико-партійного керівництва школою – він пише листа М.С. Хрущову, у якому не погоджується з партійною програмою реформування школи, а також виступає на нараді при ЦК КПРС з приводу організації шкіл-інтернатів, де називає ідею загального суспільно-державного виховання дітей з двох років необґрунтованою і небезпечною [1, с.97–102; 8; 2, с.82–88]. В.О. Сухомлинський виступав також з критикою положень, що обстоювали ідею ранньої професійної підготовки учнів.

Згодом, у 90-ті роки була висловлена думка про значний вплив ідей В.О. Сухомлинського на розвиток тогочасної освіти в державі. В одній з монографій зазначається: «Свої погляди В.О. Сухомлинський активно обстоював в Академії педагогічних наук, на нарадах працівників народної освіти, в періодичній пресі, їх поділяли вчителі, батьки й самі учні. Ідеї, погляди, що висловлював В.О. Сухомлинський, вплинули значно сильніше, ніж це прийнято вважати, на деякі положення тез ЦК КПРС і в кінцевому підсумку на прийнятий у грудні 1958 року Закон про зміцнення зв'язку школи з життям» [3, с. 321–322].

Оскільки пошуки педагога збігалися із загальним напрямом демократизації суспільства, вони були підтримані на загальнодержавному рівні: у 1957 р. Сухомлинський був обраний членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, у 1958 р. йому було присвоєно звання заслуженого учителя школи УРСР, а в 1960 р. він був нагороджений орденом Леніна.

Але загальнодемократичні суспільні процеси поступово загальмовувалися уже в період керівництва М.С. Хрущова, брежнєвський режим зовсім відмовився від реформування. Більше того, «після придушення військовою силою руху за реформу комунізму в Чехословаччині (1968 р.) дедалі більше посилювалась

репресивна політика радянських лідерів стосовно людей, які мислили не ортодоксально» [4, с. 74].

У розвитку В.О. Сухомлинського як педагога-мислителя фатально далися взнаки процеси, які зводили нанівець здобутки «відлиги» кінця 50-х – початку 60-х років. Повернена в своє звичайне річище авторитарності й схоластики школа, ще більше заідеологізована й заполітизована педагогіка, догматизм духовного й морального життя поставили крапку на офіційних пошуках у цій галузі, окреслили чіткі рамки, які обмежували появу й поширення нових ідей.

Попри це, Василь Олександрович продовжував експериментувати, що, зрештою, призвело до особистісної драми і драми його ідей, з одного боку, а з іншого, через глибокий катарсис поставило в ряд видатних педагогів-гуманістів модерної доби. У цілісному вигляді гуманістичні педагогічні ідеї Сухомлинського вперше викладені в «Етюдах про комуністичне виховання» (1967). Ось найголовніші з них: довіра й повага до дитячої особистості, погляд на навчальну діяльність школярів як насичений творчими відкриттями процес пізнання та самопізнання, обмеження сфери впливу колективу на особистість, виховання без покарань, вивищення значення слова й вчителя на дитину.

Ці погляди Сухомлинського на виховання викликали обурення з боку офіційної педагогіки. «Етюди...» були піддані нищівній критиці (Б. Ліхачов, В. Кумарін, Л. Гордін, В. Коротов), а сам Василь Олександрович був звинувачений у проповіді «абстрактного гуманізму».

Позбавлений можливостей відстоювати свою позицію в педагогічній пресі через відмову друкувати статті на захист своїх ідей, в умовах цькування В.О. Сухомлинський продовжує працювати, розвиваючи свої ідеї в таких загальновідомих творах, як «Серце віддаю дітям» (1968 – НДР, 1969 – УРСР), «Павлиська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970).

Ось головні ідеї, які розвинув Василь Олександрович в цих та інших своїх працях: любов до дитини; розвиток творчих сил кожної

окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований, зрештою, на творчу працю; культ природи, природа як найважливіший засіб виховання почуття прекрасного і гармонії; формування у дітей «культури бажань» і «культури потреб»; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання (повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання); звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості; розвиток ідеї «радість пізнання», тобто емоційного сприйняття процесу навчання; демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків тощо).

Всі ці положення були підпорядковані ідеї комуністичного виховання. Комунізм постає у Сухомлинського як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, де панують високоморальні відносини, утверджується соціальна справедливість, розвивається висока духовність. Водночас він говорить і про суспільні вади. Суперечності, що виникають між запланованими виховними впливами і стихійним впливом довкілля він називає «педагогічним дисонансом» і наголошує: «Чим різкіший дисонанс між передбаченими, навмисними засобами виховання й засобами ненавмисними, які являють собою середовище для формування суспільних інстинктів людини, тим важче виховувати, тим важче формувати те, що в практиці зветься г о л о с о м с о в і с т і» [5, с. 300]. Ті негаразди, які бачив у житті, він вважав недоліками, прорахунками, помилками й закликав своїх вихованців боротися з ними доступними їм засобами і методами.

Особливу увагу педагог приділяє ідеї самоцінності й неповторності, талановитості кожної без винятку дитини, дбає про вільний розвиток особистості в педагогічно продуманих умовах, залучення соціального середовища в сферу педагогічних впливів, природне виховання (тобто в єдності з природою) як головного

чинника формування людини – її розуму, відчуттів, емоцій («уроки мислення на природі», «школа під голубим небом», «школа радості»). Водночас Сухомлинський докладає чимало зусиль для організації переживання дітьми накопиченого досвіду, сприйняття слова вчителя як провідного засобу виховання. Пропонує і обґрунтовує новий стиль виховання – авторитетне виховання, яке ґрунтується на високому авторитеті вчителя, до якого входять високі професійні й моральні особисті якості та який характеризується підтримкою особистісного розвитку дитини, поважного і гнучкого підходу до неї. Він пропонує відмовитися від колективних засобів впливу на особистість, особливо коли мова йде про провину, розробляє комплексну програму «виховання красою» людини, природи, вчинку. Педагог доводить важливість залучення статевого виховання в структуру навчально-виховного процесу; вирішує проблему біологічного й соціального на користь двофакторного впливу (врахування, крім соціальних чинників, фізичного стану, статі, спадковості, рівня розвитку здібностей).

В останній період життя В.О. Сухомлинський дедалі голосніше й емоційніше обстоює народні імперативи й цінності, спирається на українську етнопедагогіку, вводить її в усі ланки педагогічного процесу, особливо наголошуючи на значенні рідної мови, слова, пісні, поезії, казки. Розширюючи педагогічний простір, він починає сам створювати для павлівських дітей казки, оповідання, притчі, які лежать у площині української ментальності, українського світосприйняття, й широко застосовує їх у навчально-виховному процесі. У ці роки Василь Олександрович з особливим пієтетом говорить про роль рідної мови у вихованні, пристрасно й гаряче зізнаючись їй в любові («Слово рідної мови» (1965); «Джерело невмирущої криниці» (1970).

Гуманістичні ідеї В.О. Сухомлинського, які відкидалися із глузом консервативним крилом офіційної педагогіки, з ентузіазмом і радістю сприймалися вчителями, батьками, широкою педагогічною громадськістю. Павлівська школа, якою керував і де експериментував педагог, поступово перетворилася на педагогічну

«Мекку» – до неї їхали не лише з України, з багатьох куточків СРСР, а й з-за кордону.

Позиції В.О. Сухомлинського підтримували також деякі офіційні особи, зокрема перший секретар ЦК КПУ П.Ю. Шелест, якому, без сумніву, імпонувало звернення Василя Олександровича до національних джерел. Саме завдяки його підтримці педагогу було присвоєно в 1968 році звання Героя Соціалістичної праці та нагороджено другим орденом Леніна.

Життя В.О. Сухомлинського обірвалося на злеті – на 52-му році життя. Він був сповнений задумів, мрій, творчих планів. Про це свідчать твори, що побачили світ у 70-ті роки – «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Листи до сина» (1978). У них він розширює і поглиблює свої гуманістичні ідеї у напрямі розвитку духовності, яка, на переконання педагога, опосередковує всі інші риси особистості.

Праці, над якими він трудився до останнього дня – «Як виховати справжню людину» (1989), «Хрестоматія з етики» (1990), – цілком присвячені формуванню духовності як визначальної, провідної якості особистості через морально-етичне виховання, прищеплення цінностей. В.О. Сухомлинський залучив етику до структури педагогічної науки, наповнив її педагогічним змістом, культовими засадами як на основі соціальних реалій, так і народної та класичної культури. Він вибудовує виховний процес як засіб формування «культури почуттів», «культури бажань», краси і любові, створює «філософію для дітей», основою яких постають написані ним художні мініатюри, а педагогічна аргументація закладається в моральних повчаннях книжки «Як виховати справжню людину».

При цьому офіційна риторика щодо комуністичного виховання у педагога залишається, але вона відступає на другий план, а весь педагогічний простір заповнюється екзистенційно спрямованою «педагогікою серця».

В останніх своїх працях В.О. Сухомлинський замислюється над проблемами загального гносеологічного сенсу: «Що це таке людина?», «Яке її призначення?» – і намагається вирішити їх засобами педагогічної науки. Він дедалі більше говорить про прості й такі необхідні для кожної людини і суспільства в цілому речі: про добро і милосердя, про сенс життя і ставлення до смерті, про зло і його подолання, про необхідність гармонії в людських стосунках, про любов, про жінку-матір – основу людського буття.

Після 1970 року почався новий етап його біографії – «життя після смерті». Це стосується видання й перевидання 48 книг, 500 наукових статей, понад 1500 оповідань і казок для дітей. Спадщина В.О. Сухомлинського розійшлася по всьому світу і живе своїм життям. На початок XXI століття вийшло 65 його творів, 371 видання тиражем близько 15 млн екземплярів. Вони перекладені 59 мовами народів світу. Найпопулярніша його книга «Серце віддаю дітям», яку жодне вітчизняне видавництво не хотіло публікувати, вийшла в 1969 році тільки завдяки тому, що роком раніше вона була видрукувана в НДР. Вона витримала 55 видань 32 мовами народів світу.

Ідеї Сухомлинського, які не дістали свого повного втілення свого часу, значно вплинули на подальший розвиток педагогічної науки і практики – вони лягли в основу широкого руху «педагогіки співробітництва», популярного наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття. А також увійшли органічною складовою в сучасну реформовану початкову школу України. За його ідеями працюють різні навчальні заклади, проводяться щорічні Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський і сучасність».

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського глибоко вивчається в Україні, Росії, багатьох країнах світу. Створена і активно працює Українська асоціація Василя Сухомлинського (1991), Міжнародне товариство послідовників Сухомлинського (Німеччина, Марбур, 1990), Всекитайське товариство прихильників В.О. Сухомлинського (1998). У Павиській середній школі, що

носити його ім'я, з 1975 року діє педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського.

Література

1. Сухомлинский В.А. Из творческого наследия. Сов. педагогика. 1988. №3. С. 97–102.
2. Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов. Сов. педагогика. 1988. №12. С. 8–88.
3. XX съезд КПСС и его исторические реальности. Москва, 1991. С. 321–322.
4. Робер С. Такер. Политическая культура и лидерство в Советской России. США. 1990. №6. С. 74.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори : у 5 т. / редкол. : О.Г. Дзевєрін (голова) та ін. Київ : Рад. шк., 1976 .Т.3. 1977. С. 281–582.

РОЗДІЛ 1

АВТОРСЬКА ШКОЛА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ПАВЛИШІ

Лариса Дмитрівна Березівська

ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЗАКОН ПРО ШКОЛУ 1959 року

Прийняття закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) було зумовлене суспільно-політичними змінами й соціально-економічними потребами. По-перше, із метою розгортання науково-технічної революції, подолання відставання СРСР у галузі науки та техніки від країн Заходу радянське керівництво здійснило перерозподіл коштів для забезпечення народної освіти. По-друге, виробництво потребувало кваліфікованих робітників. Після закінчення школи випускники, які не вступили до вищих навчальних закладів, йшли на виробництво, не маючи відповідної підготовки. Учені тієї доби зазначали, «що школа, даючи учням знання основ наук, недостатньо готувала їх до життя», «школа обмежувалась переважно словесними методами навчально-виховної роботи, не приділяла належної уваги залученню дітей і молоді до посильної участі в суспільно корисній праці» [2, с. 152]. Відповідно, був оголошений курс на подолання відірваності школи й ВНЗ від життя.

Слід зазначити, що згаданий закон не був належно проаналізований в історико-педагогічній літературі радянського періоду (А. Д. Бондар, М. С. Гриценко та ін.). У працях сучасних учених робляться перші спроби осмислити його з погляду сьогодення (О. В. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко, М. Я. Антоненко [1]). Але залишається недослідженою дискусія педагогів і науковців щодо прийнятого закону, який реформував освіту в Україні в 1960-х роках. Спробуємо розглянути позицію видатного українського

педагога В. О. Сухомлинського стосовно цього документа.

18 квітня 1958 р. М.С. Хрущов виступив на XIII з'їзді ВЛКСМ із доповіддю «Виховувати активних і свідомих будівників комуністичного суспільства». Окреслюючи загалом здобутки системи освіти, керівник держави заявив, що середні школи й вищі навчальні заклади мають серйозні недоліки. Із них найголовніший – це відірваність середньої школи від життя й від виробництва. На його думку, школа має виховувати повагу до фізичної праці, готувати до трудової діяльності на фабриках, заводах, у колгоспах тощо. Тому потрібно більше уваги приділити вечірнім школам робітничої молоді, у яких можна здобути середню освіту. Проте ці заклади повинні не тільки готувати учнів до вступу у ВНЗ, а й здійснювати професійну освіту. Були висловлені напрями перебудови вищої школи [11].

Свої пропозиції щодо подальшого розвитку освіти в СРСР М. С. Хрущов виклав у записці, схваленій Президією ЦК КПРС і опублікованій у пресі. Він стверджував: «Підготовка нашого підростаючого покоління до життя, до корисної праці, виховання у нашої молоді глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства – це завдання повинно стати головним завданням нашої школи» [3, с. 8]. Микита Сергійович запропонував практичні заходи реалізації цього завдання. Він вважав, що передусім до суспільно корисної праці на підприємствах, у колгоспах слід залучати всіх без винятку учнів після закінчення ними семи-восьми класів. Систему освіти потрібно спрямувати на забезпечення добре підготовлених кадрів – інженерно-технічних, сільськогосподарських, медичних, наукових, педагогічних та ін. Із цією метою середню освіту варто поділити на два етапи. Семирічна або восьмирічна освіта має бути обов'язковою. У восьмирічній школі, на першому етапі середньої освіти, слід приділити увагу вивченню основ наук, політехнічній підготовці та трудовому вихованню, фізичній підготовці й розвитку художнього смаку. Другий етап освіти може здійснюватися кількома шляхами. Після семи-восьмирічного навчання школярі або здобувають освіту, а також виробничі знання та трудові навички в

школах типу фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), або йдуть працювати на виробництво й одночасно навчаються в школах ФЗУ та аналогічних сільськогосподарських закладах. На думку тодішнього глави держави, найдоцільнішим є навчання без відриву від виробництва, а тому треба добре продумати систему заочної освіти. «Працюючи на виробництві і навчаючись у школі, молода людина легше знайде своє становище в суспільстві, визначить свої схильності і бажання», – зазначав М. С. Хрущов [3, с. 14]. Реорганізацію школи планувалося провести протягом трьох-чотирьох років. У новій системі освіти передбачалося існування шкіл для обдарованих дітей у математиці, музиці, образотворчому мистецтві тощо з метою підготовки їх до навчання у відповідних вищих навчальних закладах.

Висловлені ідеї М. С. Хрущова стали основою проекту тез ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні», схвалених Пленумом ЦК КПРС 12 листопада 1958 р. Опубліковані матеріали широко обговорювалися на різних зібраннях і в пресі, після чого сесія Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 р. прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». В Україні відповідний закон було прийнято 17 квітня 1959 р.

Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», розроблений відповідно до загальносоюзного закону, має вступ, чотири розділи: «Про середню школу», «Про професійну-технічну освіту», «Про середню спеціальну освіту», «Про вищу школу».

Зазначимо, що цей документ порівняно із загальносоюзним мав і свої особливості. Зокрема, у вступі серед здобутків розвитку освіти в Україні звертається увага й на те, що до революційних подій 1917 р. не було жодної державної школи з українською мовою навчання, а на час написання закону їх налічувалося понад 25 тис., також «було забезпечено навчання дітей рідною мовою» [5, с. 3].

Загалом же у вступі в рамках радянського дискурсу

окреслюються причини необхідності перебудови школи відповідно до нової програми подальшого розвитку народного господарства, визначеної ХХІ з'їздом КПРС. Як головний недолік радянської школи розглядаються «певний відрив навчання від життя, недостатня підготовленість тих, хто закінчує школи, до практичної діяльності». Тому й зміст перебудови народної освіти полягав у «підготовці всебічно освічених людей, які глибоко знають відповідні галузі науки і техніки, спеціалістів для промисловості, сільського господарства і будівництва» [5, с. 5].

Серед завдань виховання перед школою висувалося формування не лише матеріалістичного світогляду як основи наукового пізнання світу, а й духовно багатой, морально чистої, фізично досконалої, всебічно розвиненої та освіченої, свідомої бути корисною суспільству, працьовитої людини.

Таким чином, Закон про школу (така назва трапляється в публікаціях того часу) визначав перспективи розвитку освіти й виховання відповідно до суспільного розвитку держави. Акцентуючи основну увагу на середній школі, він окреслював шляхи розвитку професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої ланок освіти в їх тісному взаємозв'язку.

Спинимося на розділі «Про середню школу». Передбачалося введення замість загальної обов'язкової семирічної освіти загального обов'язкового восьмирічного навчання для дітей і підлітків віком від 7 до 15–16 років. Згідно із законом восьмирічка вважалася неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, де навчально-виховна робота мала будуватися «на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання, широкого залучення школярів до доступних в їх віці форм суспільно корисної праці» [5, с. 7]. Пріоритетними напрямками виховання дітей у школі визначалися такі, як любов до праці, готовність до суспільно корисної діяльності, моральне, естетичне, фізичне, професійне виховання з метою ознайомлення учнів із різноманітними видами праці, виявлення здібностей та вибору майбутньої професії.

Повну середню освіту можна було здобути в навчальних закладах таких типів: 1) середні загальноосвітні школи робітничої та сільської молоді – вечірні (змінні) – 3 роки; 2) середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням – 3 роки; 3) технікуми та інші спеціальні навчальні заклади.

Подальшого розвитку мали набути профільні середні загальноосвітні школи з виробничим навчанням, де низка предметів викладалася б іноземними мовами, а найздібніші діти навчалися музики, хореографії, образотворчого мистецтва.

У законі також йдеться про розвиток шкіл-інтернатів, спеціальних навчальних закладів, терміни й умови втілення цього документа в життя, про мову навчання, систему виховної роботи, організацію виробничого навчання на промислових підприємствах і в колгоспах, про роль учителя в навчанні й вихованні молодого покоління, підвищення рівня роботи науково-дослідних інститутів педагогіки та психології, педагогічних інститутів тощо.

Наголошується, зокрема, й на необхідності «перепідготовки вчительських кадрів, підвищення їх ідейно-теоретичного рівня, забезпечення шкіл кваліфікованими викладачами політехнічних дисциплін, укомплектування їх учителями з необхідною освітою», а також поліпшення умов праці й побуту вчителів (Ст. 18).

Висувалися нові завдання й перед педагогічною наукою: розробити наукові основи змісту навчання та виховання молоді, приділити більше уваги питанням політехнічного, професійного навчання, середньої спеціальної освіти, узагальненню та поширенню передового педагогічного досвіду (Ст. 19).

Подальший розвиток освіти в Україні визначався втіленням у життя прийнятого закону, який широко обговорювався на з'їзді вчителів у Києві (14–16 жовтня 1959 р.), на шпальтах періодичних видань.

Василь Олександрович Сухомлинський, директор Павлиської середньої школи Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл., був серед тих, кого безпосередньо стосувались ідеї, висловлені в

зазначеному документі. Тому він узяв найактивнішу участь у його обговоренні. Василь Олександрович не лише викладав свої думки на сторінках педагогічної преси, а й написав лист до М. С. Хрущова (13 червня 1958 р.), де представив власний погляд на реформування системи освіти.

Слід зазначити, що цей лист протягом тридцяти років зберігався в сімейному архіві й був опублікований лише в 1988 р. у журналі «Советская педагогика». У ньому особливо яскраво висвітлено особисте ставлення В. О. Сухомлинського до процесів, які відбувалися в суспільстві та школі наприкінці 50-х років ХХ ст.

Василь Олександрович, загалом погоджуючись з оцінкою основного недоліку загальноосвітньої школи, який полягав у відірваності навчально-виховного процесу від життя, заперечував деякі пропозиції щодо перебудови системи народної освіти. По-перше, він не погодився з твердженням про те, що середня загальноосвітня школа готує лише до вступу у вищі навчальні заклади. Так, у Павлівській середній школі ще на початку 1950-х років учні здобували не лише загальну середню освіту, а й масові робочі спеціальності за вибором: тракториста, комбайнера, токаря, слюсаря, електротехніка, майстра тваринництва, агротехніка. З першого дня перебування дитини в школі й протягом десяти років тут здійснювалася її психологічна та моральна підготовка до праці. Педагог доводив, що така практика підготовки учнів до виробничої праці існує в сотнях українських шкіл, і дивувався, що цей факт не знайшов відображення в записці.

В.О. Сухомлинський висловлював також сумніви щодо обов'язковості дворічного виробничого стажу для вступу до вищого навчального закладу. На його думку, у зв'язку з цією вимогою на практиці складається така ситуація: більшість випускників ідуть на виробництво працювати не заради праці, а для того, щоб вступити до ВНЗ. «...не освіта здобувається для праці як повинно бути, а праця розглядається як сходинка, що дає право на подальшу освіту», – зазначає Василь Олександрович [6, с. 98]. Отже, такі люди стають поганими працівниками, вони ходять на роботу для довідки.

Педагог досить гостро виступив проти думки, висловленої в доповідній записці, про те, що загальноосвітня школа дає абстрактні знання. Він вважав, що ніколи не було й не буде загальноосвітньої школи, щоб усі здобуті в ній знання знайшли безпосереднє застосування в праці. «Саме життя переконує, що добре поставлене викладання гуманітарних предметів відіграє в підготовці до праці не меншу роль, ніж набуття безпосереднього досвіду трудової діяльності, конкретних умінь та навичок», – наголошував В.О. Сухомлинський [6, с. 99]. Людина має жити багатим духовним життям. Зокрема, батьки не погодяться зі скороченням шкільної програми з літератури.

Василь Олександрович намагався довести, що причиною недоліків чинної системи освіти є не рішення ЦК партії 1930-х років, а те, що в процесі розвитку виробництва, економіки до неї не вносилися відповідні корективи. Школа розвивалася в кількісному відношенні, тоді як виробництво висувало нові завдання. Біда в тому, як зазначає педагог, що діячі народної освіти жили рішеннями ЦК партії 1930-х років, а прагнення внести зміни в освітянську галузь розцінювалися як «ревізія положень марксизму-ленінізму» і могли призвести до негативних наслідків. Він наводить такий приклад. У 1951 р. один директор школи отримав догану за те, що випустив з 7-го класу 108 учнів, і після проведення певної роботи, у 8-й клас вступило 66 осіб, а інші 42 – у ремісничі училища, ФЗУ, на курси, пішли працювати в колгосп.

В.О. Сухомлинський пропонує своє бачення шляхів перебудови народної освіти – це створення різних типів єдиної політехнічної школи. Школа повинна готувати всіх до праці, як того вимагав новий закон, проте одним із її завдань залишається підготовка молоді до вступу у вищі навчальні заклади. Він розглядає школу як фундамент, основу дороги до вершин знань, до науки. Тому потрібно піднімати теоретичний рівень школи.

Щодо ідей про створення спеціальних шкіл для особливо здібних дітей педагог зазначав, що навіть найздібніші та найталановитіші учні повинні навчатися в загальній масі дітей і

молоді. По-перше, на його думку, наявність талановитих дітей у будь-якому колективі відіграє велику роль у духовному житті всіх учнів. По-друге, створення спеціальних шкіл може призвести до корупції й зловживання в цих закладах: діти відповідальних працівників і стануть тими талановитими та здібними. Він вважав, що варто створювати спеціалізовані школи для талановитих учнів лише в галузі мистецтва.

Чи потрібний стаж після закінчення школи для вступу до вищих навчальних закладів? – таке запитання ставить В.О. Сухомлинський у листі й сам на нього відповідає. Демократичним підходом є той, за яким трудовий стаж вимагається від усіх, однак він не повинен бути перепусткою до ВНЗ. Можливо, від обов'язкового виробничого стажу варто звільнити осіб, які закінчили школу із золотою медаллю, та особливо здібних людей.

Василь Олександрович не погоджується з пропозицією щодо скасування золотих і срібних медалей. Справді, навчатися протягом десяти років на відмінно – це теж велика праця, яку треба належно оцінювати. Він вважає, що присуджувати золоті медалі необхідно учням, які протягом десяти років отримували похвальні грамоти, а срібні – тим, які їх одержували протягом трьох-чотирьох років.

Далі педагог висловлює думку про те, що в загальноосвітній школі, як і в інших типах навчальних закладів, учні мають здобувати робочу спеціальність, а моральне й духовне виховання слід зосередити на підготовці до праці.

Першим етапом загальноосвітньої середньої школи, як зазначає В.О. Сухомлинський, має бути восьмирічна політехнічна школа, де учні здобуватимуть теоретичні знання. Спираючись на власний досвід, пропозиції педагогів і батьків, він доводить, що в семирічній школі учні надзвичайно перевантажені. І особливо це стосується шкіл у союзних республіках, де діти вивчають три мови: рідну, російську та іноземну. Василь Олександрович акцентує увагу на питанні, яке зовсім не порушувалося в доповідній записці, – на здоров'ї дітей, що погіршується у зв'язку з перевантаженням. Він підкреслює, що саме в учнів 1–7-х класів погіршується зір.

На базі восьмирічної школи Василь Сухомлинський пропонує створити такі шість типів шкіл: 1–2-річні групи або курси, школи індивідуального й колективного учнівства; ремісничі училища та школи ФЗУ; школи механізаторів сільськогосподарського виробництва; технічні училища з три-чотирирічним терміном навчання для підготовки висококваліфікованих фахівців; середні спеціальні навчальні заклади (технікуми), які готують спеціалістів середньої кваліфікації; вечірні середні школи робітничої й сільської молоді, які дають середню освіту й допомагають удосконалюватися в робочій спеціальності.

Нові завдання, які постали перед школою та вчителем відповідно до Закону про школу, Василь Олександрович, як і всі радянські педагоги, розв'язував у процесі педагогічної діяльності, а також відображав у своїх працях: «Комуністична ідейність – основа морального виховання» (1959), «Розумова праця і зв'язок школи з життям» (1959), «Розум і руки» (1961), «Людина неповторна» (1961), «Як же виховати любов до праці?» (1961), «Суспільство і вчитель» (1961) та ін.

Розмірковуючи над проблемою зв'язку школи з життям, він доводить, що важливе місце в його здійсненні посідає саме «зв'язок розумової праці з життям, її творчий характер, розвиток сил розуму» [9, с. 55]. На його думку, тлумачення відриву навчання від життя як порушення пропорції між розумовою й фізичною працею є примітивним і призводить до помилок та перекручень у діяльності деяких практичних працівників. Як пише Василь Олександрович, вони збільшують частку фізичної праці й не звертають уваги на розумову, що спричинює перевантаження учнів. «Саме в цьому і полягає відрив навчання від життя: розумова праця школярів за своїм характером, спрямованістю, змістом відірвана від праці фізичної, внаслідок чого робота рук не збагачує, не розвиває розум, а розум, у свою чергу, не впливає на творчі трудові процеси», – зазначав педагог [9, с. 55]. Таким чином, порушується духовне життя дитини – вона сприймає працю не як потребу, а як примус.

У зв'язку з цим кожний учитель має замислитися, яку роль відіграють знання, що він дає учням, для розумової праці. Навчання має розвивати силу розуму, прищеплювати дітям уміння використовувати здобуті знання в трудовій діяльності. За В.О. Сухомлинським, готовність людини до життя визначається знаннями, здобутими «активними розумовими зусиллями, поєднанням роботи рук і творчості думки» [9, с. 55].

На думку Василя Олександровича, в основі трудової діяльності має лежати дослідницька мета. Лише така праця поглиблює знання, формує творчий і діяльний розум. Завдяки такому підходу в роки отроцтва та юності в людини виробляється здатність бачити в кожній справі її інтелектуальний бік, поєднувати зусилля розуму й рук.

Для успішного виконання поставлених законом 1959 р. перед школою завдань необхідно, щоб праця була творчою та майстерною. Учитель має розпізнати в кожній дитині її задатки, обдарування, талант і спрямувати на життєву практику. «Умовою створення атмосфери творчої праці є особистий приклад педагога», – зазначав В.О. Сухомлинський [8, с. 90]. Він наводить приклади, коли кожний учитель не тільки вмів працювати, а й володів певним ремеслом, зокрема вчителі фізики виготовляли міцні та красиві інструменти для обробки дерева й металу, учителі математики – гарні меблі тощо. Учень повинен бачити у вчителів «прекрасного майстра».

Найповніше ідеї щодо нових завдань учительства Василь Олександрович розкриває в статті «Суспільство і вчитель»: «виховувати в учнів палку жадобу до знань, глибоку віру в свої сили, наполегливість у подоланні труднощів» [10, с. 109]. На яскравих прикладах він доводить, що вчитель має не тільки передавати учням знання, а й виховувати готовність працювати. Педагог, який щасливий від своєї праці, може виховати і щасливу людину.

Учительська праця неможлива без віри в людину: «Справжнім педагогом може вважати себе той, хто в кожному своєму вихованцеві бачить людину в майбутньому» [10, с. 119]. Він повинен бути насамперед вихователем, запалити «вогники, що кличуть до знання, до творчої праці». І тоді «у кожної дитини розкриються її

природні задатки, засяє її розум». Саме в цьому великий педагог вбачав мету школи та вчителя.

Хвилювала Василя Сухомлинського й проблема духовного світу педагога. На його думку, відділи народної освіти мають більше уваги звертати на виховну роботу серед учителів, від якої залежить духовний світ педагога. Звання вчителеві потрібно присвоювати після певного випробного терміну, під час якого він показав би не лише свої знання, а й «моральне право вчити і виховувати». «Учитель – це не тільки людина, що дає учням знання, а й громадсько-політичний діяч, інтереси і діяльність якого виходять за стіни школи», – зазначав Василь Олександрович [7, с. 46].

Таким чином, проаналізувавши ідеї В.О. Сухомлинського крізь призму закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», ми дійшли висновку, що вони мали прогностичний, випереджальний характер і не втратили своєї значущості для сучасного розвитку освіти. Його лист до М.С. Хрущова щодо змісту Закону про школу, на нашу думку, – це мужній вчинок, приклад для сучасного вчительства активної громадянської позиції. Павлиський директор відкрито виступив проти офіційної політики в галузі освіти за збереження загальної середньої освіти як основної у всебічному розвитку людини.

Василь Олександрович вбачав зміцнення зв'язку школи з життям у тісному поєднанні розумової та фізичної праці. Виховання прагнення до знань, любові до праці, віри у свої сили, вміння долати труднощі, виявляти здібності й таланти в дитини з метою спрямування їх для життєвих потреб – ось такі завдання стояли перед вчителем і школою. Успіх реалізації їх полягав у постійному інтелектуальному зростанні вчителя, у його зв'язку з життям, у самовдосконаленні, оскільки він має бути взірцем для всіх і в усьому. У своїх працях видатний педагог довів, що на вчителя як провідника основних положень реформи покладалася важлива місія – виховувати духовно багату, гармонійно розвинену, підготовлену до розумової та фізичної праці людину.

Література

1. Антоненць М. Я. Проблема реформування змісту шкільної освіти у поглядах В.О.Сухомлинського. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Київ, 2002. Вип. 5. С. 238–256.
2. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967). Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 226 с.
3. В Президію ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи освіти в країні»: (пропозиції викладені в публікованій записці товариша М.С. Хрущова, схвалені Президією ЦК КПРС). Київ : Держ. вид-во політ. літ. УРСР. Київ, 1958. 19 с.
4. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. Москва : Известия, 1958. 31 с.
5. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Київ : Рад. шк. 1959. 26 с.
6. Сухомлинский В. А. В Центральный Комитет КПСС тов. Хрущеву Н. С. Сов. педагогика. 1988. №3. С. 97–102.
7. Сухомлинський В.О. Комуністична ідейність – основа морального виховання. Вибр. тв. : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т.5. С.35–45.
8. Сухомлинський В.О. Людина неповторна. Вибр. тв. : в 5 т. Київ, 1977. Т. 5. С. 80–96.
9. Сухомлинський В.О. Розумова праця і зв'язок школи з життям. Вибр. тв. : в 5 т. Київ, 1977. Т. 5. С. 53–69.
10. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель. Вибр. тв. : в 5 т. Київ, 1977. Т.5. С. 108–122.
11. Хрущев Н.С. Воспитывать активных и сознательных строителей коммунистического общества : речь на XIII съезде ВЛКСМ 18 апр. 1958 г. Москва : Молодая гвардия, 1961. 47 с.

ПАВЛИСЬКА СЕРЕДНЯ ШКОЛА – АВТОРСЬКА ШКОЛА ПЕДАГОГА

Упродовж тривалої педагогічної діяльності В. Сухомлинський створив чітку, цілісну педагогічну систему, результати якої підтверджені багаторічною успішною практичною роботою. Сухомлиніст М. Мухін обстоює думку про те, що Василь Олександрович перший, хто протягом багатьох років реалізовував зв'язок теорії і практики в межах однієї школи. Він також зумів пройти шлях від учителя-початківця до педагога-майстра.

Педагогічна система В. Сухомлинського була реалізована на основі авторської школи, створеної ним у Павлиші. Педагогічний процес Павлиської середньої школи базувався на повсякденному спілкуванні вчителя з учнем під час класно-урочної і позакласної роботи. 22 роки життя Василь Олександрович очолював цей навчальний заклад і проводив у ньому довготривалий педагогічний експеримент, результатом якого стало створення власної оригінальної педагогічної системи.

У 1948 р. Павлиська середня школа являла собою звичайну сільську школу, зруйновану війною. Перед Василем Олександровичем постала ціла низка реальних проблем, серед яких: зруйнована будівля школи, відсутність підручників, методичної літератури, низька успішність, велика кількість другорічників, перенавантаження обов'язковим для засвоєння матеріалом та багато ін.

Новаторські ідеї педагога-практика щодо навчання, виховання та управління було втілено ним та колективом однодумців у практику роботи Павлиської середньої школи, що протягом 1948–1970 рр. стала авторською школою Василя Олександровича Сухомлинського.

Теоретичні погляди В. Сухомлинського на проблеми *навчання* знайшли своє підтвердження в діяльності Павлиської школи.

Так, педагог, починаючи з осені 1951 р., розвинув та експериментально перевіряв ідею навчання дітей шестирічного віку. З шестирічками працювали по дві години на тиждень упродовж усього навчального року. Згодом групу павлівських дошкільнят батьки назвали «Школою радості», а навесні 1952 р. вони вже «знали всі літери, писали слова, вільно читали і з нетерпінням чекали на справжні уроки – за партою» [1, с.114].

У роботі з дошкільнятами В. Сухомлинський використовував «подорожі» в природу, ігри, колективну працю. Адже головним завданням роботи з дошкільнятами педагог-новатор вважав: «вивчити як мислить кожна дитина, навчити її думати, пробудити в ній допитливість, інтелектуальні інтереси» [5, с. 97].

У Павлівці уроки в початковій школі проводились у зелених класах. Для оптимального планування часу В. Сухомлинський пропонував дітям вранці (до шкільних занять) виконувати домашні завдання, а в другій половині дня читати, грати, займатися улюбленою справою, працювати на свіжому повітрі. Такий розпорядок дня, на переконання педагога, сприяв усебічному розвитку особистості.

У початкових класах, у «Школі Радості» ефективними були ті види робіт, у яких було поєднано слова вчителя, наочний образ, практичну діяльність дітей. Наприклад, складання оповідань, казок, книжок-картинок про природу, тощо.

Виховуючи молодших школярів, В. Сухомлинський широко користувався різноманітними формами, методами, прийомами і засобами. Так, драматизація казок, оповідань, байок, що спрямована на підсилення емоційного впливу навколишнього світу та розрахована переважно на дітей 7-10 років, сприяла розвитку мислення, мовлення, творчості учнів. Розумовому розвитку сприяли також олімпіади, що передбачали розв'язання арифметичних та геометричних задач, які були розраховані на дітей усіх вікових груп, і розвивали логічне та абстрактне мислення школярів. Шефство над інвалідами, літніми людьми, малюками, які через два роки підуть до школи, закладало основи ціннісних орієнтацій учнів,

викликало почуття поваги, зацікавленості у результатах власної діяльності. Для учнів 1-4 класів проводилось Свято Казки з інсценуванням відомих народних і літературних казок.

Для учнів початкової школи В. Сухомлинським було створено 300 сторінок «Книги природи»: «Це – 300 спостережень, 300 яскравих картин, що закарбувалися в свідомості дітей» [8, с.129].

Окремою яскравою сторінкою науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського можна вважати багаторічну роботу над темою «Розвиток розумових здібностей слабоумних, малоздібних, повільномислячих дітей». З метою вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини Сухомлинський проводив педагогічні спостереження за розвитком дітей, а для пізнання найбільш важких дітей вів щоденник спостережень з 1-го до випускного класу школи. Крім ґрунтовних теоретичних розробок, Василем Олександровичем у практику роботи було втілено систему заходів. Найважливішими серед них є:

- «спеціальні уроки мислення серед природи, розраховані на пробудження, активізацію, яскраве емоційне забарвлення розумових сил;
- розв'язування задач на кмітливість;
- творчість (складання оповідань і казок);
- правильне харчування тощо» [12,с. 29].

Методи навчання, на думку учениці Василя Олександровича, а нині російської дослідниці В. Риндак, В. Сухомлинський розглядав «не стільки як засіб єдиноспрямованої передачі знань від учителя до учня, скільки як умову розгортання взаємостосунків між учителем і учнем, як умову розвитку активності цієї взаємодії» [3,с. 119].

Упроваджуючи в практику роботи школи загальноновизнані методи навчання, В. Сухомлинський виділив такі групи загально дидактичних методів:

- «1) методи, що забезпечують первинне сприйняття знань і вмій учнями: розповідь, пояснення, лекція, опис; тлумачення понять, інструктаж, бесіда; самостійне читання книжки для первинного

сприйняття знань; демонстрація та ілюстрація (кіно, схеми, картини, телебачення, діаграми, макети, таблиці, муляжі, моделі); показ трудового процесу, вміння; спостереження, екскурсія, практична і лабораторна робота в процесі самостійного оволодіння знаннями; показ фізичних вправ;

2) методи усвідомлення, розвитку і поглиблення знань: вправи (усні, письмові, технічні); пояснення фактів і явищ природи, праці, суспільного життя; дискусії, творчі письмові роботи (твори, реферати, анотації, складання задач, програмування); виготовлення навчальних посібників і приладів, графічні роботи, лабораторні роботи, експеримент (на навчально-дослідній ділянці, на колгоспному полі, в лабораторії, у кабінеті); керування машинами, механізмами, апаратами для поглиблення, розвитку, застосування знань і вмінь; тривала трудова діяльність, що поєднує мету практичної діяльності і мету вдосконалення вмінь та поглиблення знань (у майстерні, на навчально-дослідній ділянці, на колгоспному полі, на фермі)» [9, с. 270].

Ефективність використання цих методів, на думку педагога, залежить від того, наскільки “вони сприяють процесу загального розумового розвитку дитини, якою мірою процес навчання є водночас процесом розумового, морального, ідеологічного, естетичного виховання» [9, с. 238].

У всіх дидактичних методах і прийомах, переконаний Василь Олександрович, наявні елементи виховання. Адже кожен момент на уроці повинен мати виховну мету, але не потрібно бути штучного нав'язування, бо воно лише створює зайві перешкоди на шляху до досягнення поставленої мети, що завжди визначається на уроці.

Методи навчання, структура і тип уроку, організаційні й педагогічні елементи, навчальна і виховна мета матеріалу в школі Сухомлинського відповідали меті і завданням розробленої ним педагогічної системи – всебічному розвитку особистості.

При навчанні кожної вікової групи учнів В. Сухомлинський прагнув використовувати сукупність методів, урізноманітнювати

види та форми роботи як письмові, так і усні. Наприклад, у середніх класах учні складали анотації на прочитані книжки, робили елементарні розрахунки конструкторського характеру, писали реферати. В старших класах Павлиської середньої школи методи і прийоми роботи були спрямовані на надання учням широкої політехнічної освіти, високої культури розумової і фізичної праці, вироблення практичних умінь і навичок, виховання любові до праці і знань, підготовку до свідомого вибору спеціальності.

Знання і вміння учнів обов'язково перевірялись на практиці. Що неодноразово підтверджувало триєдину формулу виховання: через серце – розум – руки. Наприклад, під час походів потрібно було «визначити сторони світу без сонця і зірок, здобути вогонь без сірників, розпалити багаття у дощову погоду ...» [3, с. 37].

Окремої уваги заслуговує своєрідна лекційно-лабораторна система уроків, що склалась у Павлиській середній школі на початку 50-х років. В. Сухомлинський зазначав, що лекції з різних предметів мають свої особливості. Наприклад, лекції з математики поєднують виклад теоретичного матеріалу із застосуванням знань і умінь, здобутих раніше; лекції з історії носять узагальнювальний характер викладу матеріалу; під час лекцій з географії відбувається широке використання додаткового матеріалу; лекції з літератури містять художній, емоційно-естетичний елемент, в їх центрі знаходиться аналіз художнього образу. Практичні завдання, Василь Олександрович радив виконувати за допомогою різних методів і прийомів «залежно від змісту матеріалу, характеру знань і форм їх застосування» [3,с. 283].

Учений неодноразово ставив питання: яким повинен бути урок? і шукав на нього відповідь.

Готуючись до уроку, вчителів необхідно добирати такий матеріал, «...щоб учні ваші побачили, відчували незрозуміле – щоб перед ними постало запитання». А сам урок будувати на основі причинно-наслідкових зв'язків. Для того, «... щоб знати, що треба розповісти, а що залишити недоговореним» [7,с. 455] слід добре володіти теоретичним матеріалом і знати вікові й індивідуальні

особливості учнів конкретного класу, рівень їхньої підготовки. Під час уроку діти повинні, використовуючи весь запас знань, знайти правильні відповіді на запитання. Саме таким і повинен бути, на думку В. Сухомлинського, процес здобуття знань. Важливим для вчителя є вміння залучити до нього всіх учнів, щоб кожен пригадував, або відповідав, або слухав, або розмірковував, але обов'язково «треба, щоб думали, напружували розумові сили всі» [7, с. 455].

Василь Олександрович був проти буденних традиційних уроків, відірваних від життя, насичених одноманітним матеріалом, вважав, що кожний урок, момент спілкування з дитиною повинен дивувати, наповнювати позитивними емоціями вчителя й учня.

Доцільно, на думку педагога, використовувати міжпредметні зв'язки, які «лежать не стільки в змісті фактичного матеріалу, скільки в характері розумової праці» [7 с. 455].

В основу запропонованої системи розумового розвитку Василь Олександрович поклав ідеї розвивального навчання. На їх основі він розробив систему уроків мислення, що становлять «заняття серед природи з метою розвитку думки й збагачення мовлення, ... постійного зміцнення й розвитку пам'яті, вироблення гнучкості мислення, швидкості використаних знань, що знаходяться в розумових операціях» [12, с. 27]. Такі уроки проводились у Павиській середній школі, починаючи від дошкільнят і до завершення восьмого класу. На цих уроках усі діти ставали дослідниками, шукаючи відповіді на безліч питань, що постають перед ними, кожний стає талановитим по-своєму. Їх тематика була різноманітна, наприклад:

- Що сьогодні стало в полі не таким, як було тиждень тому?
- Що ми бачимо навколо себе – в природі – живе і неживе?
- Життя у воді, на землі, на деревах [12, с. 27].

У школі все залежало від творчого добору педагогом форм, методів, використання прийомі, уміння виробити власну

неповторну методику, що спиралася на індивідуальні вміння, інтереси й прагнення, ідеали вихованців.

В. Сухомлинський сам викладав усі шкільні предмети, тому приділяв велику увагу розробці системи форм, методів і прийомів їх викладання. Наприклад, на уроках історії застосовувались історичні читання для молодших школярів, розраховані на ідейно-емоційний вплив, цикли вечорів, бесід, лекції; у навчанні мови в початкових класах враховувався тривалий характер, поступовість усвідомлення граматичних правил; на уроках граматики відбувалось пояснення фактів і явищ живої мови в процесі самостійного виконання вправ, застосовувались творчі письмові роботи (протягом 20-ти р. склалась система творів про природу і працю); при вивченні предметів природничого циклу важливим було проведення аналізу результатів спостережень.

Теоретичні положення педагогічної системи В. Сухомлинського щодо *виховання* знайшли своє практичне втілення в педагогічному процесі Павлівської середньої школи, де і реалізовувався взаємозв'язок різних напрямів виховання.

Практична діяльність з *морального* виховання полягала в розробці класними керівниками планів виховання моральної культури, розрахованих на тривалий період. Один раз на тиждень проводились етичні бесіди. В.Сухомлинський особисто розробив їх тематику, що включає:

1. «Кому зобов'язана людина (дитина, ти, я) тим, що вона живе, радіє, користується щастям буття.
2. Ти не завжди будеш дитиною – ніколи не забувай про це!
3. Чому людина ПОВИННА? Весь смисл нашого життя полягає в тому, що всі ми повинні. Чи може бути по іншому?
4. Найдорожче, ні з чим не зрівняне в світі – Людина.
5. Людина залишає себе в людині. В цьому людське безсмертя.
6. Якими своїми радощами буває безтактно ділитися з товаришами.
7. Будь скромним. Бережи свою гідність.
8. Не будь нав'язливим.» [12, с. 66].

Для виховання моральної культури учнів у Павлиській середній школі було сформовано «азбуку моралі», що являла собою правила, заповіді, норми поведінки, які мали стати стійкими переконаннями кожного учня. Азбучні істини безпосередньо пов'язані з найвищими моральними цінностями, які повинні розкриватись через яскраві образи, що пробуджують прагнення до ідеалу. Засвоєння загальнолюдських норм (азбуки моралі) виступало важливим елементом формування моральної культури особистості [5, с. 120].

Основу системи виховної роботи в Павлиській середній школі становили також етичні бесіди. Підручником для них була «Хрестоматія з етики», що включала понад тисячу маленьких оповідань і казок з яскраво вираженим філософсько-етичним змістом.

Невід'ємною складовою виховання моральності в педагогічній системі В. Сухомлинського було виховання справжнього громадянина нашої держави. Основною формою *громадянського* виховання в Павлиській середній школі стала система бесід про громадянськість, що проводилися протягом усього періоду навчання в школі. Програма проведення цих бесід була складена на основі двадцяти років практичної роботи і включала перелік рекомендованих тем, розрахованих на різні вікові групи учнів (з першого класу до закінчення середньої школи). Крім того, вона була побудована на розповідях про героїчні вчинки видатних особистостей та односельчан, наприклад, для учнів молодшого шкільного віку – про Клавдію Абрамову, невідомого піонера-героя з м. Кременчука, матір-Марію, Януша Корчака, Павла Морозова та інших; для учнів середнього шкільного віку – про Олександра Морозова, Зою Космодем'янську, Фелікса Дзержинського, Семена Тер-Петросяна (Камо) й багатьох інших; для учнів старшокласників – про Володимира Леніна, Олександра Ульянова, Марію Ульянову, Сергія Лазо, Джордано Бруно, генерала Карбишева та інших.

За своїм характером це були бесіди-розповіді. Враховуючи їх виховний потенціал, В. Сухомлинський наполягав на застосуванні саме терміна «бесіда». Особливістю такої виховної форми було те,

що через колективне сприйняття діти мали змогу особистого спілкування з ідеалами громадянськості.

Педагог рекомендував проводити не більше двох бесід на чверть, чітко визначати їх час і обставини, бажано в кожній школі вчителями створювати власну хрестоматію громадянського виховання.

Важливого значення В. Сухомлинський надавав урокам громадянського піклування, які вчать дбати про інтереси народу. Моральному збагаченню і становленню громадянської зрілості дитини сприяє суспільно значуща праця, яка починається з раннього віку.

Особливе місце в практиці роботи Павлиської середньої школи поряд із громадянським посідає й *патріотичне* виховання. До основних його форм В. Сухомлинський відносить систему подорожей Батьківщиною (спочатку уявних подорожей картою), які починаються з другого класу і тривають усе шкільне життя (він називає цифру 120). Такі подорожі включають вивчення історичного минулого, природи, літератури, фольклору, музики рідного краю і всього багатонаціонального Радянського Союзу. Використовуючи малюнки, діафільми, читання і написання листів, інші різноманітні прийоми роботи, В. Сухомлинський вважав, що ці 120 подорожей вчать переживати почуття гордості. Були і реальні подорожі місцями бойової слави, до Києва, Москви та інших міст.

Захоплення героїзмом тих, хто поклав власне життя за майбутнє інших, накладає емоційно-естетичний відбиток на повсякденне життя дітей. Слухаючи розповіді про героїчні подвиги інших, кожний замислюється, задає собі питання: чи міг би я так вчинити? У кожному класі в Павлиші знаходився Куточок бойової слави, учень читав звернення дідів-прадідів, що загинули у Великій Вітчизняній війні, замислювався, залишившись наодинці з думками.

Для формування патріотичного почуття В. Сухомлинський пропонує висаджувати Яблуньку, Виноградний Кущ Матері, Батька, Бабусі, Дідуся. Створюючи радість для батьків, дитина й сама радіє, тоді вона буде і добре навчатись, щоб не завдати болю рідним.

Реалізації завдань патріотичного виховання також сприяли Закони мужності, що були вироблені різними поколіннями учнів Павлівської школи.

Практика роботи авторської школи В. Сухомлинського була спрямована й на розв'язання завдань *розумового* виховання, яке проходило через серце-розум-руки дитини. Для досягнення мети розумового виховання вчений визначив шляхи і способи розумового розвитку дитини: участь у продуктивній праці; проведення досліджень, експериментів; самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби; навчальна діяльність.

Уміння логічно мислити, правильно говорити, глибоко розуміти процеси і закономірності формуються в процесі навчання природничо-математичних, гуманітарних предметів і дисциплін естетичного циклу. Кожен з них, на думку В. Сухомлинського, потребує використання спеціальних методів і прийомів. Так, при вивченні предметів природничого циклу ефективним є використання продуктивної праці, досліджень, експериментів, а при вивченні гуманітарних предметів – самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби.

Дуже серйозну роботу проводив В. Сухомлинський з індивідуалізації інтелектуального розвитку дитини. Так, навчання в 1 класі не починалися відразу з абстрактного мислення (букви, цифри, правила), а процес цей ішов від можливостей віку і розвитку дитини: спостереження → емоції → почуття → уява → образне мислення → пам'ять → абстрактне мислення (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення).

Найбільш ефективним в інтелектуальному вихованні старшокласників Павлівської середньої школи В. Сухомлинський вважав використання таких прийомів, як: доповіді, бесіди кращих знавців літератури, історії, географії перед молодшими товаришами. Здобуті знання повинні застосовуватись учнем не лише в практичній трудовій діяльності, а й в активній розумовій. Адже

думка стає засобом пізнання навколишнього світу лише за допомогою творчої праці.

Розумовому розвитку сприяли також заняття учнів з 1 по 10 клас у різноманітних гуртках і об'єднаннях. У Павлиській середній школі діяло 48 гуртків: юних конструкторів, слюсарів, токарів, радіотехніків, електротехніків, трактористів, садівників, пасічників, юних істориків, філологів, математиків, фізиків, знавців іноземної мови, літературно-творчі, краєзнавчі, сільськогосподарські. Гуртками керували старші школярі, а навчались тут учні різного віку. Діяв ляльковий театр, в якому були задіяні учні 5-7 класів і вони виступали авторами п'єс на теми дитячого фольклору.

При доборі методів розумового виховання у педагогічній системі В. Сухомлинського перевага надавалася дослідницькому характеру розумової діяльності «спостерігаючи, думаючи, вивчаючи, зіставляючи, діти знаходять істину або ж бачать, що для відкриття істини потрібні нові спостереження, потрібне читання, експериментування» [9, с. 209]. Сфера інтересів учня не повинна обмежуватись підручниками і шкільною програмою. «Весь програмний матеріал слугує основою для необов'язкового. Важливо, щоб «кожний наш вихованець був інтелектуально захопленою людиною» [9, с. 101].

Яскравою сторінкою науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського можна вважати багаторічну роботу з *трудового* виховання, оскільки весь устрій шкільного життя в Павлиші утверджував ставлення до праці на основі моральності.

Буденне життя Павлиської середньої школи було насичено щоденною, різноманітною, необхідною і звичною діяльністю дітей. Завдяки цьому ефективно розв'язували значну кількість виховних завдань, тому праця була особистісно значущою справою, наповненою моральністю, красою і творчістю.

Так, прикладом реалізації трудового виховання в Павлиші стало формування трудових традицій: виготовлення перед літніми канікулами подарунку школі, а під час літніх канікул наочних посібників для біологічного кабінету, прикрашання класних кімнат і

шкільного двору перед Першим і Останнім дзвоником, перед екзаменами, праця під час весняного й осіннього Тижня саду, День першого снопа, Свято першого хліба, літня косовиця, благоустрій села, трудова допомога батькам своїх однокласників.

З 60-х рр. п'ята чверть у Павлиші була трудовою: учні залучалися до праці. Фрукти й овочі ми продавали в колгоспних ларьках, прибуток здавали по акту в шкільну касу. Вирощували шовкопрядів. П'яти-шестикласники саморобними косилками косили траву, а чергові перших-третьох класів сушили сіно, готували його до зими.

Створення матеріальної бази для залучення дітей до праці вирішувалось у Павлиській середній школі шляхом допомоги старших школярів, батьків, учителів.

В. Сухомлинський у трудовому вихованні використовував низку різноманітних методів, зокрема: вплив слова на свідомість учнів, приклад, вправляння, виконання колективних трудових завдань, змагання індивідуальних творчих здібностей, режим праці. «Ефективність застосування кожного з цих методів залежить від того, наскільки уміло розкриваються багатогранні цілі конкретних видів праці – створення матеріальних і духовних цінностей для суспільства, розвиток творчих здібностей учнів, оволодіння практичними вміннями і навичками» [9, с. 63].

Теоретичні підходи В. Сухомлинського до визначення змісту, мети і завдань *естетичного* виховання знайшли своє втілення в практиці роботи його авторської школи.

Естетичне виховання в Павлиській середній школі здійснювалось засобами різних видів мистецтв (музичного, образотворчого, театрального, хореографічного та екранних), творчої діяльності учнів. Це і художня праця, і гра на музичних інструментах (якій навчалися всі діти без винятку), і участь у театралізації казок, і перегляд та обговорення кінофільмів, тощо.

Практична робота з естетичного виховання в Павлиській середній школі спрямовувалася на переживання почуття насолоди від прекрасного, спонукала до індивідуальної творчості:

літературних спроб, драматизації казок, оповідань, байок, роботи в теплиці, походів, екскурсій, слухання «музики природи» та ін.

Втілюючи теоретичні положення щодо *сімейного* виховання в практику роботи школи, Василь Олександрович акцентує на тому, що «... педагогіка повинна стати наукою для всіх – і для вчителів, і для батьків» [9, с. 42].

Саме з цією метою в 50-тих роках педагог започаткував роботу батьківської школи або педагогічного університету, що стали невід'ємною складовою реалізації шкільно-сімейного виховання у Павиській середній школі. Практичний курс «Батьківської педагогіки» в цій школі був спрямований на «педагогічну освіту батьків і матерів, освіту тих, кому завтра бути батьками й матерями» [5, с. 22].

Заняття проводилися двічі на місяць для слухачів п'яти груп (дошкільна від 5 до 7 років; I-II класи; III-IV класи; V-VII класи; VIII-X класи). Помітне місце під час навчання батьків посідав курс психології і педагогіки (250 годин), в якому особлива увага приділялась віковій психології, психології особистості, теорії фізичного, розумового, морального та естетичного виховання. Форма занять: наукові конференції, збори, лекції на актуальні теми: від громадянської та моральної відповідальності батьків, підготовки до материнського та батьківського обов'язку, до формування та збереження високого почуття людської любові. Під час занять теоретичні питання завжди пов'язувались з сімейною практикою у розв'язанні окремих аспектів виховної роботи в сім'ї. «Учителі пояснили батькам, в чому полягає суть допомоги учневі: не у виконанні роботи за нього, а в організації його самостійної роботи» [4, с. 232].

Педагог розробив тематику бесід для батьків з дітьми, враховуючи вік дитини, починаючи з дошкільної групи і завершуючи випускними класами: з батьками у дошкільній групі розглядаються питання моральної підготовки до шлюбу, цінності людської любові; у бесідах для батьків учнів 3-4 класів учитель

порушує питання народження людини, розкриває особливості хлопчиків та дівчаток віком 9-11 років; у 5-7 класах поряд з анатомо-фізіологічними особливостями розвитку підлітків акцентується на необхідності зв'язку статевого і морального виховання, виховання культури бажань; у 8-10 класах В. Сухомлинський пропонує розглядати єдність фізичної, моральної, соціальної та статевої зрілості, єдність морального, естетичного, емоційного та статевого виховання юнаків і дівчат. У практичному курсі «Батьківської педагогіки» значна увага приділялась проведенню з батьками наукових конференцій, зборів, лекцій на такі теми: від громадянської та моральної відповідальності батьків, підготовки до материнського й батьківського обов'язку, до формування і збереження високого почуття людської любові.

Сімейне виховання педагог-новатор розглядає як складову частину цілісного навчально-виховного процесу. «Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю» [5; с. 86].

Особливою є роль матері у сімейному вихованні. У школі В.Сухомлинського панував культ Матері, був Куточок Матері. «Я вбачаю важливу виховну місію в тому, щоб син умів жаліти, оберігати серце матері, бо воно невичерпно щедре й нескінчене в своїй любові. Є в моєму зошиті кілька оповідань і казок про Материнське Серце» [4, с. 213].

Роль батька у вихованні дітей, на думку В. Сухомлинського, є також особлива. Вона визначається «його відповідальністю». «Батько, який уміє бути відповідальним, зобов'язаним, повинним – справжній мужчина, його воля стає силою, здатною дисциплінувати думку, бажання дітей» [4, с. 220].

Батьківська педагогіка В. Сухомлинського ілюструє особистий приклад батьків як важливий самостійний метод виховання. Його сутність полягає у розвитку свідомості, активності й творчості

дитини через сприйняття дійсних образів батьків. Приклад батьків є для дитини основою соціальної поведінки, через яку вона оволодіває формами й змістом людських стосунків. Слід зауважити, що виховна сила цього методу, який формується на основі високих моральних якостей особистості, поваги, гідності особистості дитини, неможлива без авторитету батьків в очах дитини.

У роботі з батьками В. Сухомлинський наполягав, що їхня влада повинна проявлятися не у формі заборон – цей метод є можливим лише в тому випадку, коли дитина вже навчилася робити неправильно, а у формі розмов, пояснень, активної діяльності.

Засуджує В. Сухомлинський негативну атмосферу в родинах, нездорові стосунки між батьком і матір'ю, бо все це негативно впливає на виховання дитини. Педагог зауважує, що особливо погано впливають на дитину сімейні сварки, грубість, хамство, п'янство, фізичні покарання. «Звичайно ж, є важкі, дуже важкі сім'ї. Але я працював у школі не один десяток років, не зустрічав батьків невинних, не зустрічав людей, у душі яких не залишилося б доброї іскри» [4, с. 238]. Педагоги школи приділяли особливу увагу дітям з «важких» сімей, опосередковано через дитину впливали на батьків.

В. Сухомлинський включив питання *статевого* виховання в свою педагогічну систему і запровадив її в роботу керованої ним школи. Основним засобом статевого виховання є приклад яскравих життєвих історій.

Практична діяльність з виховання хлопчиків полягала в тому, що

- 1) «... всю найважчу роботу виконують хлопчики»;
- 2) хлопець «... раніше, ніж дівчинка включався в оплачувану продуктивну працю»;
- 3) хлопці за визначеною програмою брали участь у літніх і зимових військових іграх, метою яких було «навчити хлопчиків витривалості, вміння долати труднощі й зневажати розслабленість і хникання». Учні IV класів брали участь у літніх і зимових військових іграх, для хлопців IV – VII; XVII – IX було розроблено

спеціальні зимові ігри, що включають спорудження снігових і льодових укріплень, вміння готувати їжу [6, с. 557].

У вихованні хлопчиків першочергову роль відігравала військова гра, що являла собою «справжню школу свідомого, дисциплінованого підкорення всіх своїх сил керівникові, в особі й волі якого концентрується необхідність» [6, с. 559]. Виховна сила військової гри полягає у тому, що хлопчики і юнаки виявляють доблесть не заради похвали, нагороди, а з внутрішньої потреби бути сильними, мужніми, витривалими і благородними.

Педагог вважав, що «чоловік більшою мірою відповідає за сім'ю, його любов і вірність – передусім відповідальність і за дітей, і за дружину» [6, с. 563].

Щодо виховання жінок він пропонував наступне:

- 1) «треба, щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскраво вираженою особистістю»;
- 2) «... дівчині-жінці має належати провідна роль у тому дусі відповідальності за людину й вимогливості людини до самої себе й до інших, який мусить панувати в школі»;
- 3) «... важливо, щоб прагнення юнака утвердити свою мужність, силу волі, безстрашність спонукались пильним і вимогливим поглядом дівчини» [6, с. 575].

У Павлівській середній школі проводився цикл бесід про любов, викладався етичний курс «Сім'я, шлюб, любов, діти» за розробленою В. Сухомлинським програмою. Він «не менш важливий, ніж будь-який предмет загальноосвітньої школи. Якщо не найважливіший. Не всім бути фізиками й математиками, а чоловіком і дружиною – всім, батьком і матір'ю – всім» [4, с. 187].

В авторській школі В. Сухомлинського для досягнення мети педагогічної системи – формування всебічно розвиненої особистості – використовувалася низка методів і прийомів, які відповідали, насамперед, обстановці, рівню виховання та підготовки учнів.

Вирішальним фактором добору методів, прийомів, засобів виховання у школі було переконання, адже «...виховуємо ми насамперед не тими чи тими методами або прийомами, а особистістю» [6, с.588].

Методу переконання педагог-новатор надавав першочергове значення в системі моральних впливів на особистість. «Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність того чи того поняття не тільки не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини».

Метод практичного привчання або вправляння в правильному вчинку є складовою методики виховання, що «справляє благотворний вплив на виховання звичок культурної поведінки» [10, с. 16]. Важливо, щоб моральні переконання входили до душі дитини лише через виконання благородних вчинків, без яких немає вихованості. Наприклад, допомога самотнім людям похилого віку, проведення свят, виконання трудових доручень і т. ін.

Дієвим у системі виховання є метод *прикладу*. В Павлівській середній школі виховували учнів, вчили їх правильно жити на прикладах інших, особливо вчителів, вихователів. Якщо сам вихователь запалений справжніми ідеалами, то й учень пройметься ними, тому вчинки вчителя мають відповідати його словам.

Метод проектування людини, на думку В. Сухомлинського, найяскравіше проявляється у патріотичному вихованні. «Формуючи патріотичні почуття і переконання, далекоглядний вихователь орієнтується на майбутнє – незалежно від того, коли воно настане – завтра чи через багато років» [10, с. 133]. Для використання цього методу вчителі повинні мати уявлення про ідеал суспільства та ідеал особистості.

Важливим у комплексі впливів педагогічної системи В. Сухомлинського є метод *виховних ситуацій*, що в окремих випадках створюються штучно, але опосередковано впливають на вчинки дитини. У виховній роботі було багато спеціально створених, передбачених, «збудованих» людських стосунків, які мали на меті глибоко утвердити в душах вихованців повагу до людини як вищої цінності, щоб із дитинства людина була другом, товаришем, братом іншої людини».

Метод *покарання* в авторській школі В. Сухомлинського використовувався дуже рідко, лише в особливих випадках. Підходи Василя Олександровича до застосування методу покарання пройшли певну еволюцію. На початку своєї діяльності він вважав, що покарання можна застосовувати, як метод лише в тому випадку, якщо він добре продуманий, «сприйматиметься й оцінюватиметься не окремим учнем, а всім колективом». З набуттям досвіду педагог переконався, що виховання несумісне з покараннями. Категорично не можна ні в якому випадку висміювати дитину, виганяти з класу, залишати після уроків для виконання певної роботи (як приклад, 89 порада з книги «Сто порад учителям»). В. Сухомлинський створював школу без покарань, в якій на гуманістичній основі проходив би весь навчально-виховний процес.

У Павлівській школі для досягнення мети педагогічної системи поколіннями учнів були вироблені Закони справжньої дружби, Десять правил не можна, Десять негідних речей, Азбука моралі та ін.

Зміст кожного напрямку виховання в Павлівській середній школі реалізувався по-різному: у процесі вивчення шкільних дисциплін, адже В. Сухомлинський вважав за потрібне максимально використовувати виховний потенціал навчального матеріалу; у позакласній виховній роботі, що передбачає діяльність учнів у різних гуртках, де добираються спеціальні методи, прийоми і засоби, що оптимально враховують напрями діяльності і вікові особливості школярів; через залучення учнів до різних видів практичної творчої діяльності, що сприяє формуванню в них

навичок поведінки, культури спілкування; у процесі узгоджених дій сім'ї, школи, громадськості. Це свідчить про системність, цілісність і безперервність виховної роботи.

Невід'ємною складовою педагогічної системи В. Сухомлинського є *управління*, що забезпечує повноцінну реалізацію положень, думок, ідей педагога, втілення їх в навчально-виховний процес Павлиської середньої школи.

Продуктивним і цікавим в цьому аспекті є досвід В. Сухомлинського з розробки і запровадження ідеї десятирічного планування. В основу планування педагог поклав увесь період перебування дитини в навчальному закладі. Шляхи реалізації цієї ідеї директор виклав у своїй авторській програмі, розрахованій на десять років.

Програма морального розвитку визначала комплекс цінностей, які повинні сформуватися у школяра через систему етичних бесід, участі у різноманітних видах діяльності. Програма занять із батьківської педагогіки, громадянського виховання та інших також були розраховані на десять років.

В. Сухомлинський визначив перелік питань, що становлять основу практичного планування роботи директора: «Як домогтися, щоб дитину тягло до колективу? Які внутрішні, духовні зв'язки – думки, почуття, переживання – можуть стати здоровою основою зміцнення колективу, дружби, товаришування? Як домогтися, щоб особисте щастя, особиста радість кожної дитини гармонійно поєднувалися з інтересами колективу, суспільства?...» [9, с. 48] і багато інших.

Саме таке планування, на думку Василя Олександровича, дасть змогу простежити шлях становлення індивідуальності дитини, розвиток її розумових і духовних сил.

Досвід педагога свідчить про те, що в центрі внутрішкільного управління його педагогічної системи знаходиться особистість і вчителя, і учня. Можливо, завдяки цьому процес планування в Павлиській середній школі став для Василя Олександровича

творчою справою. Сам педагог планував власні буденні справи на кожний день. Наприклад, ось один день його життя:

«16/3 – понеділок, 1950 рік.

1. Провести конференцію учнів 5-10 класів, де обрати учнівський комітет.
2. Відвідати та проаналізувати урок фізики в 10 кл. (учитель Пащенко М.М.). Мета – аналіз засвоєння матеріалу на уроці.
3. Відвідати та проаналізувати урок фізики у 8 кл. Мета – аналіз викладу матеріалу.
4. Проаналізувати знання учнів з алгебри у 8 кл. (Перевірити зошити і класний журнал).
5. Викликати до школи батька учня 7-А класу Лозбіна.
6. Виготовити монтаж «Російські імена на карті світу».
7. Купити умивальник для вчительської» [2,с. 24].

В. Сухомлинський розробив систему організаційних і науково-методичних заходів, що враховували особливість роботи адміністрації як з досвідченими, так і з молодими вчителями. У Павлівській середній школі проходили засідання педагогічної ради, як і в усіх школах, але там працювали і школи педагогічної культури, педагогічні понеділки, психологічні семінари.

Методична робота в Павлівській середній школі здійснювалась за безпосереднім керівництвом Василя Олександровича, через діяльність педагогічної ради, яка «має широке поле діяльності: ставить на облік усіх дітей з 4-річного віку; затверджує рекомендований режим дня для вчителів і учнів різних вікових груп, правила безпеки праці, розклад уроків, плани позакласних занять, обговорює зміст програм, теми творчих письмових робіт, якість книжкового фонду, дбає про удосконалення матеріальної бази...» [9, с. 67]. Під час її засідань, що відбуваються 7-8 разів на рік, розглядаються і розв'язуються практичні питання діяльності школи, серед яких: і затвердження керівника методичного об'єднання, і розподіл годин з урахуванням індивідуальних потреб кожного вчителя, і «разом з лікарем вчитель фізкультури визначає

режим і обсяг індивідуальних вправ для кожного школяра і дбає про їх додержання та виконання» [9, с. 64], обговорення персональних справ учня і багато інших. Наприклад, план роботи Павлиської середньої школи на 1970-1971 рр. містить перелік питань, на розв'язанні яких ґрунтується робота педагогічної ради:

1. Розумова праця учнів на уроці.
2. Огляд уроків, відвіданих і проаналізованих директором і завучем.
3. Виховна робота в окремих сім'ях (виклик батьків на засідання педагогічної ради).
4. Система роботи з попередження неграмотності.
5. Робота зі слабоумними дітьми (інформація директора школи).

Для сприяння професійному вдосконаленню вчителів при Павлиській середній школі працювала школа педагогічної культури, в роботі якої могли брати участь не тільки вчителі цієї школи, а й усі бажаючі. Передумовою створення школи педагогічної культури стали численні приїзди завучів, директорів інших шкіл. Робота тривала двічі на місяць. У цей час відбувалися відвідування та обговорення уроків, вивчення та обмін досвідом роботи, індивідуальні консультації з актуальних проблем освіти, що сприяли розв'язанню практичних проблем навчально-виховної роботи. Наприклад, тематика семінару педагогічної культури на 1970-1971 рр. була така:

1. Що повинен і може знати вчитель про виховання?
2. Як перетворювати знання в переконання?
3. Як учити і виховувати, щоб дитина вірила вчителеві?
4. Що значить важкі діти?
5. Проблема покарань і заохочень.
6. Як бути вчителеві в тих випадках, коли дитина звертається з питанням: "Чому я в книзі читав одне, а в житті бачу інше?"
7. Учитель – совість народу [19, с. 21].

Для професійного становлення вчителів у Павлиській школі регулярно проводилися педагогічні понеділки, випускався рукописний збірник «Педагогічна думка», де педагоги публікували

результати своїх досліджень, конспекти уроків, виховних заходів, плани тощо. Наприклад, колективну методичну роботу В. Сухомлинський зосереджував навколо таких основних питань навчально-виховного процесу, як: «що являють собою невстигаючі учні, які причини неуспішності», «єдність думки і почуття» [19].

Особливість педагогічних поведілок полягала в тому, що вони складались з двох частин:

- 1) з розповіді когось-небудь з вихователів з подальшим обговоренням конкретних ситуацій, дітей, колективів Павлиської середньої школи;
- 2) з теоретичної доповіді, що присвячена одній з проблем, пов'язаних з навчанням і всебічним розвитком особистості.

Важливою формою організації методичної роботи в Павлиші були психологічні семінари, що проводились один раз на місяць. На цих семінарах обговорювались різноманітні проблеми, наприклад:

1. «1. Виховання любові до рідного слова.
2. У школі не повинно бути суєти, нервозності, поспіху, збуджених і пригнічених дітей.
3. Сутність самовиховання.
4. Психолого-педагогічні характеристики на окремих батьків і їхніх дітей.
5. Як досліджувати пам'ять дітей» [19, с. 23].

Індивідуальна робота директора з учителем в Павлиській школі включала два етапи:

1. Вивчення його роботи (найбільш ефективною формою є відвідування й аналіз уроків); директор відвідував 40 уроків у кожного вчителя з аналізом за навчальний рік;
2. Надання практичної допомоги – поетапне підвищення професійного становлення (директор і завуч повинні створити умови для удосконалення його майстерності).

Підтвердженням результативності, системності роботи В. Сухомлинського як директора школи стала праця, в якій подано опис та аналіз трьохсот відвіданих уроків. В архіві музею В. Сухомлинського зберігаються томи аналізів-конспектів,

відвіданих В. Сухомлинським уроків учителів. Мету відвідування й аналізу уроків В. Сухомлинський сформулював так: «дослідити, як виявляється, розкривається на уроці інтелектуальне життя педагога, його кругозір, його духовні інтереси» [10, с. 581], а стосовно учнів у нього була стимулююча функція.

Управління навчально-виховним процесом, на думку Василя Олександровича, вимагає знання шкільних предметів. Саме тому він освоїв і теоретичні знання, і методику викладання всіх навчальних дисциплін.

Найважливішим засобом формування професійної майстерності вчителя, на думку В. Сухомлинського, є його власна бібліотека. Бібліотека школи, вчителя, учня покликана знайомити вихованця зі світом книги. В ній, як правило, повинні бути наявні зразки світової класики, література про людину і людство, монографії про життя і діяльність видатних діячів, словники, книги з різних галузей наук. Все для того, щоб дитина сама пізнавала себе. «Особиста бібліотека вчителя – це дзеркало його творчої індивідуальності. У створенні цього фундаменту духовного багатства вчитель не орієнтується на якийсь зразок, не добирає книги за якимось списком. Єдине, чого слід дотримуватись, – це принципу: особиста бібліотека розкриває мою творчу індивідуальність і допомагає вводити вихованців у світ книги» [12, с.79]. У шкільній бібліотеці було більше 15 тис. томів, а у власній бібліотеці родини Сухомлинських, якою могли користуватися всі бажаючі, нараховувалось більше 10 тис. томів.

У Павлівській середній школі на основі типових правил для працівників шкіл було встановлено і власні правила внутрішнього розпорядку, розроблено режим школи і режим для учнів. На думку В. Сухомлинського, «центральний момент режиму – правильне чергування праці і відпочинку, неспання і сну» [9, с. 130].

Василь Олександрович вважав, що правильно складений розклад уроків є першою й необхідною умовою ефективного розподілу навантаження на весь робочий тиждень, правильної організації режиму роботи і відпочинку вчителів і учнів.

Матеріальна база Павлівської середньої школи і навколишня обстановка (природа, праця, діяльність людей) становлять єдиний комплекс. Навчання різних вікових груп учнів відбувається в різних корпусах. Усі чотири будівлі для більшого комфорту містять учительську кімнату, в якій знаходиться розклад і створено затишну атмосферу.

У головному двоповерховому корпусі, де навчались учні 7-11 класів, поряд із класними кімнатами, що становлять особливу і найважливішу частину, спеціально оснащено для проведення навчально-виховного процесу, розташовано:

- кабінети математики, мови і літератури, іноземної мови, в яких були списки рекомендованої літератури для кожної вікової групи учнів, для позакласного читання французькою і німецькою мовами, рукописний журнал “Наша творчість”, фонотека;
- радіолабораторію, в якій знаходився шкільний радіовузол і обладнання для практичних робіт із радіотехніки;
- музичну кімнату з фонотекою музичних творів класиків і сучасників, народними інструментами;
- шкільний музей з матеріалами про те, чим живе колектив;
- методичний кабінет, в якому розміщено педагогічну бібліотеку;
- куточок для батьків, що містить інформацію про шкільне життя дітей;
- фотолабораторію;
- куточок образотворчого мистецтва, де проводяться виставки малюнків;
- спортзал;
- їдальня;
- тихий куточок, обстановка якого “спонукає до роздумів, спогадів, мрій” в оточенні репродукцій картин і фонотеки;
- куточок для дівчат, де знаходяться твори з анатомії і фізіології, про гігієну жінки, про материнство;
- кімнату-склад інвентарю для самообслуговування;

– окремий корпус для позашкільної роботи, піонерську і комсомольську кімнати з бібліотекою та атрибутами.

Крім того, у трьох одноповерхових корпусах, де навчаються учні 1-6 класів, розташовано кімнату для ігор і кімнату казок, змінні стенди «Світ у малюнках», виставка учнівських зошитів «Пиши гарно і грамотно»; матеріал за рубриками «Поради юним технікам», «Поради юним натуралістам». У будівлі для учнів середніх класів коридор оформлений портретами і висловлюваннями видатних людей, монтажами-плакатами, які повинні розвивати допитливість: «Чи знаєш ти механіку?», «Математика на кожному кроці», «Чи прочитав ти ці книжки?»

У кожному корпусі знаходяться живі куточки, в навчальних кабінетах папки-стенди, що містять інформацію про останні новини в галузях різних наук, про їх практичне застосування.

Таким чином, усі приміщення, коридори, класні кімнати оформлені відповідно до віку, інтересів дітей. Василь Олександрович, створюючи матеріальну базу школи і обстановку, що оточує дітей, прагнув до того, щоб «у школі й стіни говорили» [9, с. 122].

Проведений нами аналіз творчого доробку В. Сухомлинського дає змогу констатувати, що його педагогічна система включає:

складові (педагогічну концепцію, педагогічну систему, авторську школу);

суб'єкти (вчитель, учень, родина);

мету (формування всебічно розвиненої особистості);

принципи (гуманізму, унікальності дитини, природовідповідності, культуровідповідності, опори на позитивне в дитині, створення ситуації успіху, одухотворення знання, радості пізнання, створення “інтелектуального фону” школи, формування культури почуттів);

напрями виховання всебічно розвиненої особистості (розумове, моральне, громадянське, трудове, фізичне, естетичне, патріотичне, ідейно-політичне виховання);

форми і засоби навчання (розвивальне навчання, інтелектуальний та емоційний фон школи, створення радості пізнання, школа мислення, школа радості, уроки в зелених класах, уроки розвитку мовлення, “Книга природи”, дві програми навчання: обов’язкова і розширена тощо);

засади внутрішкільного управління (організація та планування науково-методичного забезпечення діяльності школи, створення специфічної матеріально-технічної бази школи, системний і гуманістичний стиль керівництва школою, організація самоосвіти й самовиховання школярів, організація спільної діяльності педагогів, батьків, дітей у досягненні колективних і індивідуальних цілей, підвищення педагогічної кваліфікації).

Характерною особливістю педагогічної системи В. Сухомлинського, що відрізняє її від інших, які діяли в той час, є включення сім’ї і навколишнього середовища до педагогічного процесу Павлиської середньої школи. Учений стверджував, що саме сім’я, як носій самобутньої національної культури, має брати повноцінну участь у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Отже, педагогічна система В.Сухомлинського не лише демонструє, а й учить розв’язувати цілу низку складних проблем, поставлених життям. Саме тому, на нашу думку, вона не втрачає актуальності сьогодні.

Література

1. Князюк В. Світ маленьких гуліверів. Вітчизна. 1971. №1. С. 110–125.
2. Литвиненко М.Н. Педагогічно-меморіальний музей В.О.Сухомлинського: Путівник. Київ: Рад. шк., 1979. 36 с.
3. Рындак В.Г. Уроки Сухомлинского (издание второе, дополненное). М.: Педагогический вестник, 2003. 340 с.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ: Рад. школа, 1978. 263 с.

5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1976. Т.1. С.55–206.
6. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1976. Т.1. С.403–637.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1976. Т.2. С. 419 – 654.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.3. С.7–279.
9. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.4. С.7 –390.
10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.4. С.393 – 626.
11. Сухомлинський В.О. Вправляння – один з методів виховання свідомої дисципліни. Вибрані твори: в 5т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.5. С. 16–29.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.5097. оп. 1. спр. 930.

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Перехід до інформаційного стану науково-технічного прогресу, впровадження соціально-політичних і економіко-технологічних новацій – вимагають високі стандарти якості інтелектуальних умінь, професійних навичок людини. Сучасне суспільство ставить високі вимоги до соціальної і професійної мобільності особистості, якості її освіченості. Сьогодні в центрі освітнього процесу перебуває особистість із її потребами, інтересами, запитами, почуттями. Йде пошук оптимальних концептуальних підходів до розвитку системи освіти.

Сучасне реформування освіти і науки України потребує вивчення педагогічних поглядів та діяльності відомих культурно-освітніх діячів, просвітителів, педагогів. Спадщина В.О. Сухомлинського для сучасних поколінь учителів – джерело безперервного розвитку та удосконалення професійної психолого-педагогічної майстерності. «Історичний» голос Василя Олександровича демонструє глибину, актуальність та інтенсивність у діапазоні сьогодення не лише у вітчизняній, національній культурі, а й виходять за її рамки. Дана публікація продовжує цикл статей, в яких аналізуються складові педагогічної системи В.О. Сухомлинського та їх впровадження у Новій українській школі.

Значним внеском у вивчення життя і практичної діяльності, різноманітних граней педагогічної системи В.О.Сухомлинського стали праці М. Антонця, Р. Атаяна, М. Базилевича, А. Борисовського, А. Бика, М. Богуславського, Г. Бучківської, М. Вашуленка, Г. Волкова, С. Заволоки, І. Зязюна, О. Сараєвої, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Смаля, М. Ярмаченко та ін.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського різнобічна і багатопланова. Сьогодні, на початку третього тисячоліття, опубліковано 65 його творів, 371 видання тиражем близько 15 млн. примірників. Вони перекладені 59-ма мовами народів світу, а

найвідоміша книга В.О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» видавалася 55 разів 32-ма мовами. Уся система діяльності павлівського вчителя перейнята високими принципами гуманізму, глибокою повагою до особистості дитини. Справжній людиноцентризм простежується в працях «Вірте в людину» (1960), «Людина неповторна» (1962), «Дума про людину» (1963), «Шлях до серця дитини» (1963), «Виховання особистості в радянській школі» (1965) і, нарешті, «Серце віддаю дітям» (1969).

Всю педагогічну спадщину великого педагога пронизує ідея проектування людини. Метою навчально-виховного процесу В.О. Сухомлинський вважав всебічний розвиток особистості.

Основним положенням у системі поглядів В.О.Сухомлинського є положення про неповторність кожної дитини. «У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна...», – пише Василь Олександрович у праці «Духовний світ школяра» [1, с. 284]. «Людська індивідуальність дитини неповторна...», – повторює він у праці «Розмова з молодим директором» [2, с. 449]. Цій темі присвячена стаття «Людина неповторна», що була надрукована у часопису «Народное образование» у 1961 р. [3, с. 85–102]. Положення про неповторність кожної дитини є основним у системі поглядів В.О.Сухомлинського щодо проблеми навчання й виховання.

Його педагогічна концепція спрямована на захист і підтримку дитинства. На думку педагога-новатора, «дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя» [4, с.15]. У творах В.О. Сухомлинського знаходимо блискучі, вичерпні, емоційні та яскраві характеристики кожного вікового періоду.

Філософсько-педагогічна сукупність ідей та поглядів на дитину як на найвищу цінність у діяльності всієї системи освіти є основоположною у педагогічній концепції В.О. Сухомлинського. Адже завдяки забезпеченню гуманізації, індивідуалізації та диференціації процесу шкільного навчання праця для дитини

повинна бути радісною, бажаною і природовідповідно сприяти її всебічній освіті, вихованню та розвитку.

Педагог-гуманіст навчальну діяльність учнів розглядав як необхідну умову формування духовно багаті особистості. Діяльність має бути активною та творчою, чому повинна сприяти спеціальна організація розумової праці на уроках і в позаурочний час, залучення учнів до творчої пошуково-експериментальної роботи тощо. В.О. Сухомлинський прагнув, щоб у початковій школі навчання було частиною багатого духовного життя, яке б сприяло розвитку дитини, збагачувало її розум. Він категорично засуджував навчання, що зводиться до тренування пам'яті, зубріння, механічного заучування й одноманітності.

Василь Олександрович підкреслює, що завдання школи не просто передати знання, але «відкрити перед кожним, навіть перед найбільш пересічним, найбільш важким в інтелектуальному розвитку вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерела людського достоїнства, почувати себе не обділеним, а духовно багатим» [6, с. 373].

Школа, на думку В.О. Сухомлинського, покликана готувати нові покоління громадян, передаючи їм соціальні, наукові, моральні, естетичні багатства і цінності, працювати, орієнтуючись на майбутнє. У книзі «Серце віддаю дітям» автор визначає: «Одне з найважливіших завдань школи – навчитися користуватися знаннями. Небезпечне перетворення знань у мертвий вантаж виникає саме в молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найбільше пов'язана з набуттям нових умінь і навичок. Якщо ці вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить за сфери духовного життя дитини, наче відділяється від її інтересів і захоплень»[4, с. 236]. Саме інтелектуальні цінності й розумову працю Василь Олександрович називає найважливішим інструментом в учительських руках, за допомогою яких твориться людина.

Концепція «Нової школи» орієнтується на принцип дитиноцентризму. Суть якого полягає у тому, що дитина стоїть у центрі, навколо якої обертається вся педагогічна освіта. Дуже важливим є формування зацікавленості дитини у навчальному процесі, педагог має звертати уваги на інтерес дитини, її здібності, потреби. Нова українська школа буде розкривати потенціал кожної дитини.

В. О. Сухомлинський всебічно розкрив роль і значення школи як об'єктивного фактора виховання особистості. Школа, у розумінні педагога має бути тим місцем де дитина відчуватиме щастя, радість, задоволення від своєї праці і творчості. «Школа під блакитним небом» – школа чуттєвого, емоційно-конкретного сприйняття, місце розв'язання протиріч і конфліктів. [2, с.159]. Концепція «Нової школи» пропонує нам сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів із задоволенням. Осередок для навчально-пізнавальної діяльності учнів – дуже важливий, оскільки саме тут, діти здійснюватимуть свої перші відкриття та робитимуть упевнені кроки у навчанні.

В.О. Сухомлинський постійно ставив за мету визначити, коли, в якому навчальному році, в якій четверті учні мають досягти певного рівня, етапу, сходинки освіти, тобто оволодіти найважливішими вміннями і навичками, які необхідні при вивченні будь-якої шкільної дисципліни, засвоїти правила, висновки, формули, закони. До найважливіших загальнонавчальних умінь, навичок, якими має оволодіти кожний учень за роки навчання у школі педагог відносить: вміння спостерігати явища навколишнього світу; вміння думати, зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити порозуміння; вміння дивуватися; вміння висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, думає, робить; вміння вільно, виразно, свідомо читати; вміння вільно, досить швидко і правильно писати; вміння виділяти логічно закінчені частини у прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними; вміння знаходити книжку з читання, що цікавить учня; вміння робити попередній логічний аналіз тексту у процесі читання; вміння

слухати вчителя і одночасно записувати коротко зміст його розповіді; уміння читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами; уміння писати твір.

Василь Олександрович також наголошував, що у процесі виховання значущу роль відіграють взаємини вчителя й учня. Учителі повинні бути уважними, доброзичливими та зацікавленими. У школі Сухомлинського проходили спільні походи, твори й читання віршів, слухання «музики» лісу, ріки, полів, повітря. Саме через подібні моменти формувався дорогоцінний досвід спілкування учнів і вихователів.

Для Сухомлинського щира любов до дітей і справжня педагогічна культура є нерозривними поняттями. Для мислячого вчителя учень – мікрокосмос. Пізнаючи учня, вчитель пізнає себе, розкриває сутність людини. Якщо вчитель ставиться до учня з розумінням і любов'ю, то учень прагне заслужити любов і повагу. Такий підхід сприяє утвердженню віри дитини у власні сили. В. Сухомлинський вважав, що діти – це наймудріші філософи і найчутливіші психологи.

На думку В.О. Сухомлинського, вчитель повинен любити власну справу. «Щоб знайти в кожному учневі найсильнішу його сторону, відкрити її ньому золоту жилку, – пише В.О. Сухомлинський у статті «Суспільство і вчитель», – всі вчителі повинні бути людьми, пристрасно закоханими в свою працю, що вміють запалити вогник такої самої любові у своїх вихованців» [7, с. 122]. «З вуст учителя, – пояснює В.О. Сухомлинський в іншій праці, – дитина часто чує моральні повчання і настанови. Все це набуває авторитету а очах дитини лише остільки, оскільки вона, дитина, бачить у своєму вчителеві людину, одухотворену своєю працею, закохану в свою працю» [8, с. 362].

Лише вчитель високої кваліфікації повинен працювати в школі. «Чим більше знає вчитель, – пише В.О. Сухомлинський у праці «Павлиська середня школа», – чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні...» [8, с. 56].

В праці «Народження громадянина», В.О. Сухомлинський, зазначає, що вирішальне значення має те, яких людей побачить у нас підліток. Ми мусимо бути для підлітків зразком багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати» [9, с. 383]. Тому високі моральні якості для педагога – це вимога.

В. О. Сухомлинський говорив, що проведення уроку потребує великих зусиль і творчості педагога. Якщо ж творчо працює педагог, то і творчо будуть працювати діти. «Якщо хочете бути справжнім майстром, не чекайте, коли хтось народить Вам Ваше дитя. Найкращим, найефективнішим буде той метод, у який ви вдихнете свій розум, свою живу думку» [4, с. 288]. Він говорив, що школа може дати учням міцні і глибокі знання лише за умови, якщо кожен учитель безперервно удосконалюватиме свою педагогічну майстерність.

В основі Концепції – творчий та відповідальний вчитель, який постійно працює над собою. Учитель отримає право вибору місця і способу підвищення кваліфікації, як передбачено проектом Закону «Про освіту» [1, с. 16].

Величезного значення Василь Олександрович надавав слову, його ролі в духовному світі дитини. Одна з 10 компетенцій представлених в Концепції – це спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття та погляди, здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час [1, с. 11].

В. О. Сухомлинський говорив, що проведення уроку потребує великих зусиль і творчості педагога. Якщо ж творчо працює педагог, то і творчо будуть працювати діти. «Якщо хочете бути справжнім майстром, не чекайте, коли хтось народить Вам Ваше дитя. Найкращим, найефективнішим буде той метод, у який ви вдихнете свій розум, свою живу думку» [4, с. 288]. Він говорив, що школа може дати учням міцні і глибокі знання лише за умови, якщо

кожен учитель безперервно удосконалюватиме свою педагогічну майстерність.

В основі Концепції – творчий та відповідальний вчитель, який постійно працює над собою. Учитель отримає право вибору місця і способу підвищення кваліфікації, як передбачено проектом Закону «Про освіту» [1, с. 16]. Величезного значення Василь Олександрович надавав слову, його ролі в духовному світі дитини. Одна з 10 компетенцій представлених в Концепції – це спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття та погляди, здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час [1, с. 11].

І обов'язково – творчий підхід вчителя до навчання й виховання. «Без вдумливого, індивідуального, творчого підходу до кожної людини розв'язати це завдання неможливо, – пише В.О. Сухомлинський у статті «Народний учитель». – У цій справі найстрашніше – формалізм, надія на якісь універсальні форми і методи виховання. Є чудові методи виховання, але якщо в будь-який із них повірити як у всесильний, єдиний, як у панацею від усіх лих, – найкраща справа може перетворитися в свою протилежність» [10, с. 261].

Обґрунтовуючи сутність педагогічної професії як творчого процесу, В.О. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що у своїй основі педагогічна праця – це творчість, наближена до наукового дослідження. Проте педагогічна творчість неможлива без праці душі вчителя. Тому однією з найголовніших вимог до вчителя, на думку В.О. Сухомлинського, є здатність поєднувати щирість і мудрість. Він вказував на особливу роль умінь учителя щодо професійного самопізнання і самовиховання.

В.О. Сухомлинський дослідив професію вчителя, її особливості, обґрунтував концепцію формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя і сформулював умови його ефективної роботи. Основними з них є професійно-педагогічна спрямованість, теоретична

підготовленість, загальна культура, усвідомлення важливості самоосвіти й систематичність, логічна послідовність, науковість у її здійсненні. Надзвичайно важливе значення в професійному становленні вчителя мають його ідейно-політичні й моральні якості, любов до дітей, терпимість і наполегливість, вимогливість і педагогічний такт.

Василь Олександрович закликає не забувати, що учень – це не механізм для постійного запам'ятовування й відтворення суми найрізноманітніших знань. Адже їх треба не лише запам'ятати, зберегти у пам'яті і, одержавши оцінку, полегшено звільнитися від них та знову готуватись одержувати все нові й нові порції знань.

Особливу увагу В.О. Сухомлинський приділяв педагогічній культурі вчителя. Він наголошував, що педагогічна культура – це жива, творча педагогіка повсякденної творчої праці, та педагогіка, в якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ вихованця ніби зливаються з особистістю вчителя. «Педагогічна культура – це, образно кажучи, техніка і технологія взаємодії майстра і об'єкта його праці... Багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів нашої творчості, уміння володіти ними так само тонко, як прекрасний музикант володіє скрипкою, – все це і є педагогічною культурою». Педагогічна культура – це певний ступінь опанування вчителем соціокультурного досвіду людства, глибоке знання методології науки й уміння використовувати її досягнення на практиці в різноманітних інноваційних формах, знання психології. На думку В.О. Сухомлинського, педагог має бути для свого вихованця найвищим авторитетом, поки пізнаватиме в ньому Людину, поки це пізнання супроводжуватиметься почуттям поваги, благоговіння перед тим людським багатством, у якому зливаються мудрість і людяність.

Метою управлінської діяльності Василя Олександровича було створення вчительського колективу і загалом школи високої педагогічної культури. Саме він увів поняття «педагогічна культура» вчителя в теорію виховання й намагався розкрити зміст і структуру цього поняття.

Питання професійної майстерності вчителя В.О. Сухомлинський розглядає у своїх працях «Павлиська середня школа», «Серце віддаю

дітям», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителям», «Розмова з молодим директором школи» і в дисертаційному дослідженні «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи», що є скарбницею ідей про педагогічну майстерність учителя. В книзі «Розмова з молодим директором школи» є окремий параграф «Педагогічна культура вчителя», в якому В.О. Сухомлинський обґрунтовує складові педагогічної культури. У книзі «Павлиська середня школа» вражають діловитість, конкретність і перевіреність будь-якої з рекомендацій, що їх дає педагог-гуманіст. Видатний педагог висвітлює досвід роботи Павлиської середньої школи й дає практичні поради вчителям з різних питань навчально-виховної роботи в монографії «Сто порад учителям». Ця книга є результатом зустрічей і бесід з учителями-початківцями.

На сторінках періодичних педагогічних видань часто звучали думки видатного педагога (статті «Краща вчителька», 1948; «Майстерність», 1949; «Майбутні вчителі», 1950; «Моральне обличчя вчителя», 1954; «Високе покликання педагога», 1955 та ін. у газеті «Кіровоградська правда»).

В.О. Сухомлинський вважає, що важливими для педагога є глибока віра в можливість успішного виховання дітей; гармонія серця і розуму; чуйність, сердечна турбота про людину; розуміння світу дитинства; вміння «пізнавати серцем», «проникати в душу дитини», «володіти собою, тримати себе в руках», «стримувати збудження й роздратування», «володіти ситуаціями», «створювати життєрадісні мелодії в музиці дитинства». Десятки, сотні ниток, що духовно зв'язують вчителя і того, хто вчиться, – це ті стежини, що ведуть до людського серця, ця найважливіша умова дружби, товариства вчителя й учнів. Вчителя й учнів повинна поєднувати духовна спільність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з ним можна порівняти з блуканням у темряві. «Інтерес підтримується успіхом, до успіху веде інтерес. А без успіху, без радісного переживання перемоги над труднощами немає інтересу, немає розвитку здібностей, немає навчання, немає знання» [5, с. 70].

Василь Олександрович Сухомлинський – геніальний син українського народу. Перечитуючи твори Василя Олександровича, переглядаючи кадри із фільму, слухаючи його звернення до учителів, розумієш педагогічну самодостатність українського народу.

В освітньому просторі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії значне місце займає В. О. Сухомлинський. У 2011 році на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії були проведені педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: дошкілля – початкова школа». В академії працює лабораторія Василя Сухомлинського, де студенти досліджують його педагогічну спадщину, організовують майстер-класи, семінари, конференції, розробляють спільні проекти, видають методичні посібники. У процесі педагогічної практики студенти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії проводять уроки у початковій школі та заняття у дошкільному навчальному закладі, використовуючи спадщину видатного педагога.

Професорсько-викладацький склад академії використовує творчі ідеї В.О. Сухомлинського у підготовці сучасного вчителя, вихователя, вчителя-митця. Викладачі створюють методичні посібники, пишуть наукові статті з реалізації ідей В.О. Сухомлинського в галузі освіти.

Вчителі початкових класів, вихователі дошкільних навчальних закладів, музичні керівники – випускники академії – успішно втілюють ідеї В.О. Сухомлинського у своїй діяльності, використовують його казки, оповідання, проводять уроки мислення серед природи.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського грандіозна за обсягом і багатством гуманістичного змісту. Його творчість з кожним роком залучає все більше світової наукової і педагогічної громадськості. Вона збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, внесла вклад у теорію і практику навчання і виховання, створила значний етап у розвитку вітчизняної педагогічної думки. Спадщина Василя Олександровича

Сухомлинського – джерело, що поглиблює наше розуміння його педагогічних ідей, роздумів, почуттів.

Література

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 209–400.
2. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 4. С. 393–625.
3. Сухомлинський В. О. Людина неповторна. Київ: Рад. шк., 1980. Т. 5. С. 85–102.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 3. С. 7–279.
5. Сухомлинский В.А. О воспитании / сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик. Москва: Из-во полит. литературы, 1975. 272 с.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. В. О. Сухомлинський. Історія педагогіки в Росії. Москва, 1999. С. 373.
7. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель. Київ: Рад. шк., 1980. Т. 5. С. 115–129.
8. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 4. С. 7–390.
9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. К: Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 283–582.
10. Сухомлинський В.О. Народний учитель. Київ: Рад. шк., 1980. Т. 5. С. 252–269.

РОЗДІЛ 2. СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Іван Дмитрович Бех

ДИТИНА-ДОШКІЛЬНИК У ТВОРЧОМУ ОСЯГНЕННІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Освітній світогляд, який створив В. Сухомлинський, центрувався навколо людини у її безперервному становленні та різнобічному розвитку. Звичайно, не всі етапи її життя були ним розлого науково опрацьовані, але нам надалися в спадок міцні підвалини для подальших пошуків у сфері сучасної освіти. Для В. Сухомлинського дитина-дошкільник набувала особливого значення, оскільки це був початок його цілісної навчально-виховної системи. І від того, якої якості він буде, залежатиме і подальше майбутнє особистості, що постійно зростає.

Дитина має стати людиною, стверджував В. Сухомлинський, і це було імперативом його творчого неспокою, і футуристичною спрямованістю усіх його прагнень і здобутків.

Він волів, щоб кожну дитину підняти на вищий ступінь розумового, морального, естетичного розвитку. І тут час має відігравати важливу роль. Тому так по-сучасному звучить думка великого педагога про те, що дитина душевно розвивається ще до свого народження. Тож цей внутрішньоутробний період має бути доцільно спрямованим на щасливе майбутнє дитини.

Цільова орієнтація на майбутнє задає відповідний спосіб взаємодії батьків і дітей на кожному етапі дошкільного віку. Особливо це яскраво має проявлятися, на думку В.Сухомлинського, на етапі ініціації, тобто підготовки дитини до школи, коли вона має опанувати вперше соціальну роль учня з адекватними їй соціальними зв'язками та нормами поведінки.

З огляду на сказане, великий педагог оригінально трактує й саму категорію «підготовки дитини до школи». Він настоює на необхідності передусім дбати про духовне життя дитини. Воно повинно бути виразно багатогранним. Наголосимо, що означена життєва багатогранність у свою чергу передбачає, за задумом В. Сухомлинського, активність і діяльний спосіб життєіснування дитини. Слід розуміти, що він чітко поєднував активність з різновидами діяльного осягнення навколишнього людського і природного довкілля. Тому змістовне багатство цих життєвих сфер – центральна умова, більше того, міцне підґрунтя повноцінного розвитку особистості дитини-дошкільника. Змістовно збіднене зовнішнє середовище виступало, таким чином, причиною усіх відхилень, які виникають на соціально-психологічному шляху зростаючої особистості.

Можна без будь-яких вагань стверджувати, що вводячи категорію духовне життя дитини В. Сухомлинський прагнув, щоб малий і великий соціум, як ми тепер тлумачимо, був спрямований безпосередньо на дитину, на її цілісне благополуччя у його тілесно-психологічній єдності. У такій цілісності навколишнього світу і дитини він проголошував і основний механізм, на основі якого ця розвивальна цілісність реалізується.

Йдеться про *принцип відкриття*. Він має пронизувати кожен фрагмент дитячого буття. Тому, на думку педагога, є певна різниця між пізнанням світу і його відкриттям, за яким стоїть і початкова творчість, і вся душевна напруга, що проявляється і формується одночасно. Тож «треба всіляко розвивати, стимулювати й задовольняти дитячу цікавість і допитливість. Не відмовчуйтесь, шановні батьку й мати, коли дитина звертається до вас із запитаннями: чому, як, що це таке?» [1, с. 175]. Слід зазначити, що дитина рівною мірою відкриває і світ речей, і світ людей. Все ж найголовнішим у цьому дійстві виявляється саме людське оточення – оскільки тільки за його допомогою дитина ставиться до всього існуючого як до цінностей. А це категорія духовна.

А як же бути з розвитком розуму та інших складових внутрішньої психологічної структури дитини? Не знімаючи їх з повістки дня, В. Сухомлинський вважає їх підрядними щодо центрального утворення – духовного життя.

Зауважимо, що ми лише нині створюємо відповідні цій ідеї освітні технології і утверджуємо її як головний особистісно розвивальний закон.

Щодо розумового розвитку дитини, то у цьому плані її слід навчати мислити. В. Сухомлинський радить батькам з перших кроків свідомого життя дитини звертати її увагу на причино-наслідкові зв'язки між предметами і явищами навколишнього світу, добиваючись того, щоб маленька людина вміла спостерігати. Уміння помічати те, що на перший погляд не відрізняється чимось особливим, – це основна умова для виникнення і розгортання думки. Далі В. Сухомлинський радить, по-перше, звертати увагу дитини на явища, які здаються батькам звичними, а для неї в цих явищах – десятки питань. По-друге, враховуючи незвичність вперше сприйнятих дитиною предметів, явищ, подій, слід якомога частіше її дивувати. А із здивування починається мислення. По-третє, необхідно стимулювати дитину правильно ставити запитання. Це особливе вміння впродовж його життя. І чим більше вона поставить запитань, чим більше побачить навколо себе, тим з більшою розумовою готовністю вона долучиться до нового етапу творчого шляху.

Великий педагог наполягав, що для повноцінного розумового розвитку дитина мусить опанувати рідною мовою. Якраз за її розвитку дитина й стає людиною.

Першоджерело розуму, мислення у людському середовищі, у навколишньому світі, у тих явищах, які викликають у людини інтерес. Та незважаючи на спонтанність останнього, його слід спрямовано виховувати – такий закон, що супроводжуватиме подальший організований навчальний процес. Ефективним способом виховання навчальних інтересів, за В. Сухомлинським, може бути захоплення тим змістом, до якого долучається дитина.

Здавалось би, що інтерес не лише у контексті навчальної діяльності, але й усіх аспектів життя особистості вже добре науково осмислений. Що тут нового може сказати великий педагог? Та на те він і великий, щоб у відомому віднайти невідоме. Він прозорливо наголошує на бажаннях дитини, які невпинно виринають з його душі і шукають задоволення, звичайно, усвідомленого. Якраз через бажання вона осмислено дивиться на світ, а згодом і усвідомлює саму себе. Так от, на різноманітному підґрунті бажань і з'являються інтереси; вони повністю вбирають у себе те, з чим щедро поділився світ бажань дитини. А поєднуючись змістовно з бажаннями вони набувають достатньої сили і спрямованості. Можна впевнено стверджувати, що дитина яка накопичила фонд бажань стане самодостатньою як учень, принаймні у мотиваційній системі організованого навчального процесу.

Бажання пізнати світ – це природній потяг дитини, але потяг, що втілюється у відповідні запитання, більшість з яких вимагають допомоги дорослого. Якщо ж батьки не цікавляться світом її думок, вони згасають. Це досить небезпечна для розвитку дитини тенденція.

Особливе піклування В. Сухомлинський проявляв до дитини як особистості. Осмислюючи судження педагога, сформулюємо низку виховних позицій щодо виховання дитини дошкільника.

Позиція 1. Необхідно запобігати самотності дитини. Дитина народжується з незакінченою в своєму розвитку нервовою системою. Відтак, вона не народжується й з соціальною системою зв'язків з іншими людьми. Тож вона мусить відбутися як людина соціальна, з відповідними нормами поведінки і спілкування, прийнятими у суспільстві. Батьківське середовище – перша школа виховання. Саме рідні творять у своєї дитини самобутньо, неповторну людську індивідуальність.

Позиція 2. Дорослим слід дивитися на світ очима дитини. Те, що дорослі вважають дрібницями, на які вони не звертають увагу, для дитини є важливим, таким що її бентежить, хвилює. Такі емоційні переживання є основою позитивних ставлень до певних предметів чи

явищ. Слід лише пов'язати їх як зі значущими чи незначущими для людини. Такі асоціації – це предмет виховного впливу дорослого.

Позиція 3. Дитину важливо вводити у світ людських переживань. З емоційного відгуку починається сфера почуттів. Вони не сумісні з убогістю, тупістю, що трапляється за неналежного виховання. Тому постійно слід створювати ситуації міжособистісних взаємин, за яких дитина переживала б радість і задоволення, а також біль і страждання тощо. Не пробуджуючи добрих почуттів дитина стає байдужою. А від байдужості – один крок до жорстокості. З огляду на це найголовніше виховне завдання полягає в тому, щоб у дитячій душі стверджувалися співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є в житті, і насамперед, до людини.

Позиція 4. Дитина має переживати щастя. Цим почуттям мусить бути просякнута кожна миттєвість дитячого життя. Початково не знаючи суті цього переживання, дитина все ж демонструє його, досягнувши успіху у своїй маленькій справі. У цьому зв'язку говорять – успішна дитина – щаслива дитина. Тому освітня стратегія повинна полягати у тому, щоб дитина успішно досягала поставлених цілей, сповна використовуючи свій досвід, знання та вміння. Поза успіхом, якщо таке трапляється досить часто, у дитини може сформуватися почуття неповноцінності; значить вона глибоко нещасна. Саме так вона себе цінує. Тож батьки мають бути мудрими творцями щасливої дитини, роблячи все, щоб вона не втратила віру в свої сили.

Чим же особистісно відрізняється сучасний дошкільник від часу В. Сухомлинського?

Дошкільний вік у нинішніх соціокультурних реаліях характеризується надзвичайно важливою особливістю. У вільних діях, які спонукаються виключно внутрішніми потягами виникає початок подальшого особистісного утворення – бути суб'єктом різних форм активності, а згодом і суб'єктом життя. Якраз у цьому полягає їх розвивальний ефект. Однак у таких діях дошкільник інтенсивно вправляється за умови, коли дорослий бере у них активну участь. Ця тенденція набуває особливої ваги, коли дорослий високозначущий для дитини. Навіть тоді, коли він лише пасивно присутній, все ж це

впливає у плані позитивного внутрішнього стану вихованця. Особливо ситуація участі дорослого у діях дитини відіб'ється на запобіганні майбутнього почуття самотності. Та на жаль нині спостерігається масове незадоволення означеної дитячої потреби.

По-перше, дорослі в більшості своїй дистанціюються від реального життя дитини. По-друге, самі діти під дією постійної інтенсивної інформації, яку несуть сучасні соціальні мережі, значно втрачають діяльнісну спрямованість власного функціонування, займаючи виражену пасивну позицію, розвивальні наслідки якої вкрай негативні. Інформація соціальних мереж небезпечна для дитини-дошкільника ще й у іншому контексті. Завдяки своєму межовому змістовому ареалу (від мікросвіту до всесвіту та різноманітних фантастичних подій, що пропонуються особі) й виразності форми, у якій подаються означені події, у дитини зникає підґрунтя для формування уявлень. Якраз на них може розгорнутися творча діяльність як певна картина майбутнього, тобто створення нових образів чи дій.

Тут слід мати на увазі закономірність, згідно з якою, якщо б діяльність людини обмежувалася одним відтворенням старого, то вона була б істотою, зверненою тільки до минулого, і вміла б пристосовуватися до майбутнього, лише постільки, поскільки воно відтворює це минуле.

Тож недостатньо включаючи дитину-дошкільника у різновиди потужної творчої діяльності, ми скорочуємо можливості її нормального психічного розвитку.

Справою всього життя В. Сухомлинського було прагнення зробити духовні багатства і цінності людства власними цінностями нашої молоді. Якраз нам освітянам нового покоління випала честь продовжувати це доленосне устремління великого педагога

Література

1. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ : Рад. школа, 1972. 244 с.

*Мар'яна Михайлівана Марусинець
Олена Валеріївна Матвієнко*

ПІЗНАВАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНСТАНТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Характерною ознакою індивідуального професійного часу Василя Сухомлинського є те, що він не співпадає з сучасним хронотопом у тому сенсі, що відтворення педагога-професіонала тотально відбувалося лише у межах існуючої політичної й науково-фахової ідеології.

Згідно з нею встановлювалися жорсткі вимоги не лише до змісту суспільно заданого навчання, а й нормативного обсягу його форм і методів. З огляду на це вироблялися й критерії різного рівня інспекторського контролю щодо окремого педагога та освітньої установи у цілому. Великий педагог на своїй тривалій практиці усвідомлював недостатність такої загальної ідейно-освітньої настанови. Для цього треба було мати відповідну мужність, щоб усвідомити подібний стан речей, сформулювати інше професійне бачення і, що головне, спробувати реалізувати його спочатку частково, а далі – стосовно всього освітнього закладу, тобто Павлівської школи.

Приймаючи тогочасний педагогічний світогляд у широкому розумінні цього слова, Василь Сухомлинський доповнює його ідеєю створення пізнавально-виховного середовища. Саме у цьому освітньому контенті проявилась його творча ініціативність і висока духовна ідейність як педагога і громадянина. Прагнення зробити людей і дітей щасливими, подарувати їм радість від всього живого, що їх оточує, викликати посмішку і задоволення від пізнаного – для педагога було більш ефективним педагогічним інструментом. Створюючи пізнавально-виховне середовище, у педагога не було запозичень, зразків чи навіть якихось фрагментів. Цілі, засоби і форми народжувалися у повній відповідальності з неповторними

соціоприродними умовами та стилем життя у них вихованців, з одного боку, а з іншого – з орієнтуванням на індивідуальні особливості кожного з них.

Зазначимо, що середовище покладається великим педагогом не в індіферентному ставленні суб'єкта до всіх його складових (предметів, різного роду природних об'єктів, людей, що знаходяться серед них), а в причетності (діяльнісному, тобто використовувальному, чи перетворювальному, створювальному) ставленні до них. Отже, причетність особистості є ключовою характеристикою середовища. Цей зв'язок із зовнішніми обставинами і є тим чинником, що забезпечує пізнавальний, розвивальний і виховний розвиток зростаючої особистості.

Важливою особливістю цього розвитку за Сухомлинським є те, що він, адаптовуючи відповідне надбання тогочасної класно-урочної системи, робить його більш усвідомленим, не ситуативним, стійким, життєво дієвим. З огляду на цей параметр можна вести мову про розвиток компетентності особистості, яка пізнавати довкілля (природу, оточуючих, самого себе). Продукт такого ґатунку неможливий без особливого типу мотивації як спонукальної сили особистості до досягнення світу пізнання. За такої умови виникає не тільки природня цікавість, а вища її форма (рівень) мотиву – інтерес (любов) до знань, який, у свою чергу, детермінує мислительні процеси, перетворюючи їх особистісну якість допитливості у пізнання. За Сухомлинським, допитливість – це небайдужість, що поширюється на все природнє і людське довкілля; вона, таким чином, стає духовним маркером зростаючої особистості.

«Важливе завдання школи – виховати людину допитливою, творчою, такою, що шукає думки. Я уявляю собі дитячі роки як школу мислення, а вчителя – як людину, яка дбайливо формує духовний світ своїх вихованців». Ці ідеї і сьогодні не втратили своєї актуальності, а виявилися надзвичайно корисними для сучасної освіти, що допомагають вирішувати найважливіші питання навчання і виховання.

Варіації пізнавально-виховного середовища, зауважував педагог, мають відповідати віковим психологічним особливостям вихованців. У Павлиській школі – «Школі під відкритим небом», вони діють як дослідники, і це таємниче максимально психологічно мобілізує їхнє пізнання світу. «Ми йдемо до лісу, сідаємо під дубом – і починається подорож по далеких країнах, у минуле народу, в світ невідомого. Подорожі в невідоме – це моя улюблена справа. Я глибоко переконаний, романтична обстановка, бесіда з дітьми серед природи про те, що їх цікавить, – це вогник, що запалює в середовищі дитини любов до знань» [1. С. 99].

Для педагога важливим було не «вбити» в дитині негасиму жагу до знань, прагнення до пізнання. Тому головна мета всієї педагогічної діяльності великого педагога полягала у тому, щоб відкрити дитині світ «в живих фарбах, яскравих звуках, у казках і грі, у власній творчості» [1, с. 29]. Засобом для цього були своєрідні «подорожі до витоків мислення і мови», де діти спостерігали за явищами навколишнього світу, слухали вчителя і одночасно малювали в альбомах ті образи, які вони побачили: туман, що огорнув землю як в підводному царстві; сонце – коваль-велетень, що грає на своїй золотій ковалді і коли у школярів з'являлися питання, це означало, що вони починають думати образами, у них з'являються зустрічні питання-здивування: що робить коваль-велетень вночі? Куди поділися срібні іскорки? Навіщо сонцю кожен день новий вінок? Звідки беруться хмари? Чому бувають блискавка і грім? Що таке веселка? Чому в лісі лунає ехо? Дитяча допитливість «Школи під блакитним небом» розвивалася на основі гуманістичної ідеї: дитина – за своєю природою – мислитель, талановитий дослідник, відкривач світу. Так звані «Подорожі в природу», які організовували педагоги Павлиської школи, супроводжувалися іграми (наприклад, «Пошук таємничого острова», гра в «робінзонів»), спостереженнями за життям тварин і птахів, які збагачували мову і уяву учнів. Зміст освіти в перші роки шкільного життя учнів будувався відповідно до завданням початкової школи – поступово привчати до подолання труднощів не

тільки у фізичній, а й в інтелектуальній праці: «Учні читали буквар, писали кружечки, палички і букви, виконували завдання – все це поступово входило в їх багатогранне духовне життя» [1, с. 114]

Можна стверджувати, що те чи інше розвивально-виховне середовище педагог розглядав як полюс досконалого буття зростаючої особистості, оскільки навколо неї здійснюється її самостійна життєдіяльність, яка за своїми якісними мірками має відповідати такому полюсу, на який вона рівняється і здійснює життєву корекцію. Мотив любові до знань, якого не вистачає в сучасній освітній системі через рафіновано формалізовані умови, несповна розкриває ресурс пізнавально-виховного процесу, який би дисонував з індивідуальним самовираженням дитини.

Великого значення у цьому сенсі В. Сухомлинський надавав змістовій виразності середовища, яке не може бути сумісним із звичайними обставинами, з якими часто-густо контактують вихованці. Подібні обставини досвіду до того ж і не мають схильності вчасно відтворюватися, а відтак впливати на ситуації, що розгортаються у теперішньому часі (станом натепер). Саме з цієї причини у виховній практиці педагога перевага надавалася середовищу, де мали місце події, пов'язані з героїчними вчинками, мужністю, відвагою, самопожертвою в ім'я свободи, незалежності й процвітання Батьківщини. Був глибоко переконаний у тому, що будь-яка особистість, яка здійснює справу, що межує з виключними умовами, а то й з героїзмом, якщо її представляти не в сухому інформаційному варіанті (під час читання книжного тексту), а в ситуації реального діяння, справляє набагато потужніший вплив на вихованців, оскільки спрацьовує прецедент наслідування кращим рисам таких особистостей (постатей). Лише за духовно піднесених пізнавально-виховних ситуацій виникають й емоційні переживання вихованців. Такими є переживання краси, добра і всього величного, під впливом яких формуються уявлення про сенс життя у молодих людей, які розпочинають життя.

Не випадково В. Сухомлинський наголошував, що благородні естетичні переживання, які утверджують почуття честі, гідності

надзвичайно необхідні, коли йдеться про особистісно-розвивальний смисл середовищного виховного процесу.

Великий педагог глибоко усвідомлював, яку шкоду наносить пасивна позиція учня. Вона може проявлятися на всіх етапах навчального процесу, починаючи з формулювання мети, створення способів і прийомів її досягнення, перетворення цих компонентів у відповідну навчальну задачу, організацію процесуального та результативного контролю і, на кінець – оцінювання.

У доцільно створеному пізнавально-виховному середовищі означена організаційна шкода набуває ще більшого вираження. Вона може повністю нейтралізувати розвивальний середовищний результат; і тоді учень лише функціонує як дорефлексивна особистість, яка згодом може суспільно існувати лише як вихованець чужої волі, не проявляючи будь-якої ініціативи. Розмірковуючи, доходив думки про зміну позиції: від тотальної пасивності до тотальної активності за умов урахування індивідуальних особливостей та розвитку зростаючої особистості в діяльності. Це стало педагогічним імперативом у творчості В. Сухомлинського. На процесуально-методичній мові означало – перетворити вихованця у повноцінного суб'єкта тієї чи іншої діяльності. Простір можливостей у цьому плані, коли створюється пізнавально-виховне середовище, був досить великим – як психолого-педагогічний проєкт з індивідуальною траєкторією дій та розвитком кожного вихованця. Для Сухомлинського це був особливий проєкт, який крив у собі низку причин.

Постановка учня у ролі суб'єкта за специфікою пізнавально-виховного середовища була інноваційною. Але не тільки у цьому проявляється його оригінальність. Річ у тім, що вихованець може діяти як суб'єкт у вже попередньо організованому педагогом середовищі. Можна говорити у цьому випадку про організаційну обмеженість творчості конкретного учня. «А якщо взагалі зняти ці межі, як тоді він поводитиметься?» – замислювався В. Сухомлинський. Реальні можливості для такого дійства складали, зважаючи на розмаїття умов, природне довкілля (середовища). Його

особливість зводилася до того, що вихованці повинні були самостійно створювати пізнавально-виховне середовище загалом, або його окремі фрагменти. Це залежало від їхньої складності. Такими об'єктами запланованого середовища могли бути: збір насіння й вирощення квітів, допомога літнім самостійним людям чи підготовка ґрунту для проведення дослідів.

В. Сухомлинський стосовно такого роду дійств узагальнено зазначає: «Нехай гай, посаджений на місці героїчного подвигу, троянди, що квітнуть там, де герой піднявся на вершину мужності, – нехай усе це стане храмом правди й краси, нехай тут у цьому храмі, людина переживає хвилююче почуття своєї єдності з народом» [2, с. 45].

Непересічне виховне значення мала й та обставина, за якої вихованцям доводилося заздалегідь (у тривалому часі) діяльнісно піклуватися про майбутнє пізнавально-виховне середовище. Це мобілізувало їхні розумові й духовні сили, дозволяло «розмінюватися» на життєві дрібниці, тримало у центрі свідомості поставлену велику мету. Важливо й те, що учні, зіставляючи матеріальні цінності для пізнавально-виховного середовища, не обмежувались ним, а дбали про своє навчання, працю й відпочинок, тримаючи у єдиному високому мотиваційному полі всю власну життєдіяльність. У цьому сенсі можемо говорити про «психологічний ефект подвійної суб'єктності вихованця», за В. Сухомлинським. Це багатообіцяючий у цілісному розвивальному плані конструкт, який заслуговує подальшого експериментального дослідження. За такого ефекту сформується група високого рівня ідейної згуртованості, коли духовно-моральні цінності стають визначальними у поведінці його членів. Відтак стає можлива й дієва критика тих вихованців, які за тих чи інших причин не відповідають спільним нормативним вимогам, або взагалі ухиляються від їх виконання. Нині спостерігається тенденція відсутності у школярів бажання вчитися. На це зауважують учителі, що в учнів знижується рівень креативного і візуального мислення.

За В. Сухомлинським, «все інше в школі стає реальним і досяжним лише тоді, коли людині хочеться вчитися, коли в навчанні – в тому, що він ходить у школу, читає, пише, пізнає, – відчуває радість і знаходить радість, знаходить людську гордість. Вчися, бо вчення – це благо і щастя» [2]. І далі продовжує великий педагог... «Як виховувати, як повчати і одухотворювати, щоб навчання було бажаним, привабливим? Це одна з найскладніших і нелегких проблем школи, у неї тисячі граней» [2]. Відповідаючи на поставлене запитання, Василь Олександрович пропонує бачити в учневі «людину, а не сховище знань, які треба засвоювати, засвоювати і засвоювати. Знання лише тоді стають благом, коли вони народжуються із злиття внутрішніх духовних сил людини і світу, який пізнається », «головною потребою вихованця повинна бути думка, міркування, відкриття істини – саме в цій сфері повинна розвиватися діяльність духу »[2].

Потужною виховною силою відрізнялися створювані В. Сухомлинським варіанти із навчально-виховного середовища, де практикувалися розумова праця і праця на землі. Вихованці здебільшого вирощували квіти для всієї родини. Така праця, поєднувалася з одухотворенням найвищих почуттів, коли результат своєї праці вони несли рідним і близьким. Саме у таких середовищних різновидах, на переконання великого педагога, виникає унікальне духовне явище – щастя творення радості для інших людей. Він бачив найважливішу виховну місію у тому, щоб кожна дитина пізнала це величезне щастя. Така душевна ситуація є оправданою, коли вихованець стає у позицію споживача такого благородного переживання. Тому дитина як особистість починається з того, що вона бере близькі до серця турботи і емоційні переживання іншої людини і це має стати духовним началом і правилом її життя.

Завдання освітян, науковців, полягає не тільки в переосмисленні творчої спадщини Сухомлинського, а й пошуку шляхів її реалізації в гуманістичній педагогіці сучасних суперечливих і складних умовах, придумуванні нових педагогічних

важелів для школи нової генерації дітей, для нової радості пізнання! При цьому необхідно пам'ятати, «...не цікавих, не талановитих дітей не буває, в кожному тільки треба розбудити його особисті здібності» [2].

Література

1. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. Т.1. С. 55–206.
2. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибр. тв.: в 5 т. К.: Рад. школа, 1976. Т.2. С.14 –416.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1976. Т.2. С. 419–654.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв.: в 5т. Київ: Рад. школа, 1977. Т.3. С. 7 –279.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ» ДІТЕЙ: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ

Зростання соціально-економічної напруженості в нашому суспільстві спричинило значне збільшення кількості дітей з порушеннями соціальних норм поведінки. Різноманітність проявів такої поведінки, її визначальний вплив на якість їхньої діяльності в цілому відбилося на складності і багатогранності визначення вченими поняття «важкі діти». Розуміння цієї освітньої феноменології асоціюється із загостренням суперечностей і конфліктів між батьками і дітьми, ослабленням відповідальності батьків за вихованням, поширенням проявів економічної експлуатації дитячої праці з боку дорослих, низьким рівнем загальної культури. Названі чинники істотно актуалізують необхідність різнобічного вивчення соціального феномена «важкі» діти.

Зауважимо, що з кожним роком збільшується чисельність «важких» дітей з проявами девіантності та девіантності.

За статистичними даними (В. Малишева), щорічно в Україні безпосередньо неповнолітніми та за їхньою участю здійснюється понад 40 тис. злочинів, що складає 8,8% від загальної їх кількості. Соціально-психологічними причинами цього явища є відсутність сформованої психологічної стійкості дітей у важких кризових ситуаціях та особливості прояву у них віктимної поведінки (Ю. Воронова, С. Гарькавець, Т. Комар, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.); особливості відхилення у поведінці (В. Васильєв, М. Єнікеєв, Н. Максимова, В. Менделєвич, А. Столяренко, В. Татенко, М. Фіцула, Р. Frick, I. Sarason й ін.); вплив сім'ї на становлення особистості дитини в динамічно змінюваному суспільстві (А. Гельбак, М. Комщикова, І. Кон та ін.); недостатня ефективність існуючих методик, технологій, систем виховної роботи з

важковиховуючими дітьми (Н. Верцінська, С. Бадмаєв, М. Безруких, С. Єфімова, А. Захаров, А. Кочетов, Р. Овчарова, В. Панок, І. Підласий, В. Степанов, С. Шевченко та ін.). Становить інтерес у цьому сенсі вивчення досвіду видатного педагога Василя Сухомлинського, зокрема його теоретичних і практичних підходів до виховання дітей та молоді, яких кваліфікують як «важкі».

Педагогічна концепція В. Сухомлинського про виховання важких дітей ґрунтувалася на ідеях філософів-гуманістів минулого. Для педагога інтерес представляли не тільки описи протиправної моделі поведінки, а й з'ясування їхніх причин. Рефлексуєючи з ученими – мислителями тієї доби, В. Сухомлинський намагався віднайти відповіді на складні питання синдрому «важкі діти» та витоки, що спричинюють його. А саме: недостатня освіта і виховання, що спричиняє слабкість розуму і зниження моральності (Ф. Бекон); численні недоліки виховання, через які розум людини не отримує належних чуттєвих образів і прикладів поведінки; у результаті негативні моменти формують таку особистісну моральність злочинців, що не сумісна з соціальними нормами і типами поведінки (Дж. Лок); суспільно непродуктивні відносини між людьми, перебільшене почуття любові до себе (Ф. Вольтер); вроджені, аморальні ознаки (тиранічна гордість, невдячність, зрадництво, егоїзм, схильність до жорстоких видовищ і задоволень, тортур тощо), що придушують «моральнісну організацію» і розум людини та спричиняють спотворення «природного закону», унеможливають його дотримання (Д. Дідро); конкретна форма правління, закони і виховання, відповідно до яких формується розум людини (К. Гельвецій); форма політичного правління в державі, неможливість задовольнити потреби завдяки добродійній поведінці, нерозвинений розум, недоліки виховання та освіти (П. Гольбах); слабкість духовної природи, невідповідність діяльності природному покликанню, неосвіченість (Г. Сковорода).

Особливий інтерес мали для В. Сухомлинського праці видатних учених у галузі психології, фізіології, медицини. Вивчаючи надбання представників глибинної психології, педагог

робив висновки про те, що причинами поведінки важковиховуваних є: нереалізованість екзистенційних потреб (якщо не задовольняється прагнення до творення, то проявляється прагнення до руйнування), соціальні умови (Е. Фромм); відчуття неповноцінності, неадекватна компенсаторність, фіктивні невротичні уявлення, самотність, травматичні та моносимптоматичні функціональні неврози, істерія (А. Адлер); архетипи колективного несвідомого, що передують і певним чином обумовлюють деструктивну поведінку (К. Юнг) .

Володіючи таким матеріалом, В. Сухомлинський майстерно орієнтувався у складних питаннях психічного розвитку дитини, вікових та індивідуальних особливостях розвитку, детермінантах, від яких залежить благополуччя й повноцінне становлення особистості. Як і його попередники, В. Сухомлинський обстоював думку про те, що травмуючий матеріал дитинства чи інші біографічні чинники провокують поведінку таких дітей, створюючи цим самим резерв «важкої». Педагог наголошував на тому, що дитина в оточуючому середовищі діє через стимули, реакції і підкріплення у відповідності з поведінковими принципами (біхевіоризм), а не будує сама себе. Тому у неї не розвивається рефлексія, «довга» пам'ять, запам'ятовування, вона не оцінює себе, свої вчинки, а відтак, відбувається вимивання моралі у її класичному розумінні. Зауважимо, що на той час у теорії виховання важких дітей існувало чимало суперечливих методологічних підходів. Існування низки синонімічних термінів (важкі, аномальні) обумовлені загостренням соціально-педагогічним проблем тієї доби (дитячої безпритульності й бездоглядності, дефективності, хуліганства, бродяжництва тощо), наявністю тенденції до уточнення і диференціацію поняття «важкі діти».

Найбільш впливовими були ідеї, які ґрунтувалися на філософії марксизму. Тому представники різних педагогічних шкіл і напрямів, незважаючи на принципові відмінності між ними, в якості основних чинників визначали особистість, що має відхилення. А. Макаренко, пізніше В. Сухомлинський, повністю відкидали таку ідею, обґрунтовуючи зміст поняття проблемні (важкі) діти – як такі,

що виявляють порушення між особистістю і соціумом. Авторський підхід В. Сухомлинського у цьому сенсі ґрунтується на педагогіці гуманності. За тридцять років педагогічної діяльності, зазначав педагог, йому доводилось бачити, пізнати (дослідити), вивчити понад 70 важких дітей. І у кожного з них – було щось своє, особливе, глибоке, індивідуальне; свої особливості, мотиви, причини; свій шлях виховання. У кожній школі є такі діти і від них нікуди не дітися. Слово «важкі» вживалося ним в розумінні – «безпечні». За педагогом, це не тотожні поняття. Важкі діти, за В. Сухомлинським, «це такі маленькі люди, у яких в силу різних причин ми бачимо аномалії в розумовому, емоційному або моральному розвитку»; діти, які потребують спеціального виховання. Зазвичай це педагогічно і соціально занедбані діти, типовими представниками яких є безпритульні, бездоглядні правопорушники. Їхня важковиховуваність проявляється у формі кількох незвичайних реакцій, дій, різного роду конфліктів і загальної поведінки на тлі навколишнього середовища, через типові несприятливі й негативні умови. Вона є похідною з нашарування на їхній соціально здоровій цілеспрямованості.

Для чималої кількості дітей коріння їхньої важковиховуваності лежать у навколишньому соціальному середовищі, а не в індивідуальних біологічних і конституційних особливостях». Такі діти випадали із загальноприйнятих норм, внаслідок чого зазнавали труднощів у своєму соціальному становленні [2]. Незважаючи на те, що поняття «важкі діти» в тодішній педагогічній науці заперечувалося, водночас порушувалося питання про такий науковий конструкт, який був би практично зручним для того, щоб об'єднати всіх школярів з проблемами в розвитку. Тому, досліджуючи поведінку таких учнів, В. Сухомлинський намагався розвіяти міф про те, що немає поганих учнів, є погані вчителі, які повинні віднайти підхід до них, зрозуміти їх. Так само як лікар ретельно досліджує організм хворого, шукає і знаходить причини виникнення хвороби, щоб приступити до лікування, так і вчитель – якщо тільки він справжній вчитель – повинен вдумливо, уважно,

терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток дитини.

Повчаючи вчителів, на конкретних прикладах, В. Сухомлинський робить акцент на гуманному ставленні до дітей, які в силу різних обставин (суб'єктивних, об'єктивних) стали такими. Що означає для вчителя бути гуманним до таких дітей? На прикладі професії лікаря, педагог робить застереження для вчителя: що було б, якби лікар сказав хворому, що той важко хворий, і він його не буде лікувати, бо нема сенсу? Натомість, деякі педагоги кожен раз дають відчутти дитині, що вона безнадійна, а нерідко – і прямо заявляють їй про це. Справжня педагогіка, на думку вченого, полягає в тому, щоб людині, якій важко те, що посилено іншим, не відчувала себе неповноцінною, а навпаки – відчувала високу людську радість – радість пізнання, інтелектуальної праці, творчості. Розмірковуючи над розв'язанням означеної проблеми, педагога не покидала думка про те, чи замислюються вчителі над тим, чому одні діти слухають і намагаються виконувати завдання, мають хороші результати, а інші – ні. Опираючись на власні спостереження, вказував, що причина полягає не в тому, що вони неуспішні, педагогічно запущені чи залишені на повторне навчання, а в тому – що за кожним конкретним випадком, кожною конкретною дитиною закріплюється певний ярлик – «важкий», «небезпечний», що є бар'єром подальшої соціалізації дитини в умовах школи і довкілля.

Багаторічна практика виховної роботи за розумовою працею і духовним життям дітей спонукали В. Сухомлинського до визначення чинників, за якими кваліфікуються важкі, невстигаючі, відстаючі діти. Це – соціальні чинники. Сухомлинський вважав, що труднощі, що викають у дітей з девіаціями, не тільки в них самих, а і «оточенні, в якому знаходиться дитина». Педагог зазначав, що «класифікувати дитину можливо тільки після попереднього вивчення (спостереження і діагностування). Проблеми важкого дитинства – це проблеми відхилення у відносинах, що складаються між особистістю і суспільством.

В. Сухомлинський повністю підтримував у цьому сенсі міркування А. Макаренка про те, що відхилення відносин проявляється в трьох головних напрямках:

- 1) мотивації присвоєння (безпосереднє привласнення, нужда, жебрацтво, посереднє привласнення);
- 2) мотивації переважання (неорганізоване переважання, організоване переважання);
- 3) мотивації відокремлення (мотивації початкового егоїзму, мотивації свободи особистості, мотивації естетичної).

Наслідком такого психологічного стану є конфлікт, який знаходить вихід у правопорушенні, недисциплінованості, асоціальній поведінці. Характерологічні особливості важкого вихованця складаються як відповідь на життєві обставини, з якими зустрічається дитина, як компенсаторна реакція на них. Однак будь-який учень, крім негативних особистісних якостей, має і значну кількість позитивних особливостей, про які має знати вчитель.

В. Сухомлинський вважав за необхідне розглядати й анатомо-фізіологічні особливості організму в єдності з зовнішніми умовами його існування, оскільки «... багатство мозкових звивин, визначають лише взагалі розвиток розумових здібностей, але не визначають ще того, в якому напрямі відбувається цей розвиток, інакше кажучи, не визначають якість тієї чи іншої обдарованості» [2]. Він наголошував, що глибоко помиляються ті вчителі і керівники шкіл, які вважають, що підтягнути важкого учня можна, змусивши його вивчити відповідний навчальний матеріал чи «сидіти» якомога більше над книгою. Це помилкове твердження, про яке забувають, або не знають ні батьки, а ні вчителі. Якраз у такий спосіб дитина не вчиться мислити – у неї не розвивається мозок, не виховується розум, не зміцнюються розумові здібності. Тому, серед соціальних чинників, що детермінують процес становлення особистості важкого учня, найважливіше місце, у Павлиській школі займало виховання. У своїх працях педагог неодноразово підкреслював, що часто роль спадковості перебільшується, тоді як в дійсності нею визначаються, головним чином, тип темпераменту, схильність до

різних захворювань. Він доводив, що неправильне виховання – результат раннього дитинства, що призводить до душевної дисгармонії, стійких відхилень у нервово-психічній сфері [2].

Серед чинників, які провокують поведінку дітей, педагог виділяв і особистісні (батьки та педагоги), які не враховують вікових та індивідуальних особливостей особистості важковиховуваних дітей і педагогічно запущених підлітків, проявляють психологічну і педагогічну неграмотність у процесі їх морального виховання); помилки у навчально-виховному процесі школи (погано навчаються і не мають бажання відвідувати школу); вплив негативного мікросередовища (оточення дитини у дворі чи на вулиці, слабкість і нестійкість характеру, низький інтелектуальний і моральний рівень не дають можливість підлітку чинити опір цьому середовищу); відсутність можливості проявляти свої здібності у якійсь діяльності (беззмістовне проведення вільного часу); сімейні – система тих моральних стосунків, що склалася у сім'ї (батьки не є моральним зразком; батьки конфліктують, неуважні до внутрішнього світу дитини).

Серед чинників – сімейним відводилась пріоритетна роль. Визначальну роль у формуванні поведінки таких дітей протягом тривалого впливу відграє несприятлива аморальна атмосфера у сім'ї (особливо, неблагополучній). Відчуження дитини від батьків (недостатня увага з боку батьків, відсутність батьківсько-дитячого спілкування через різні причини, у тому числі об'єктивні, які нерідко викликають у дітей емоційний голод, недорозвиненість вищих почуттів, інфантильність) часто є причиною відставання у розвитку інтелекту, порушення психічного здоров'я, поганій успішності у школі, здійсненні аморальних і протиправних проступків.

Зневажливе ставлення батьків до моральних та правових заборон, протиправна поведінка дорослих членів сім'ї, яка переймається підлітком і вписується у його психологію, стає стимулом до здійснення негативних учинків. На його поведінці негативно позначається позбавлення батьківської турботи і

підкування (явна форма: не виявляють уваги й турботи, часто наказують, знущаються, проявляють жорстокість, виганяють з дому, наносячи цим глибокі психічні травми; прихована форма: ставлення до дитини нейтральне, емоційно ніяк не забарвлене, відсутній інтерес до неї). Установки такого сімейного оточення дезорганізують усю психічну природу особистості, надаючи їй якостям негативного емоційного забарвлення; створюють основу для фіксування старих і формування нових несприятливих особистісних чинників.

Особистість із такими установками легко потрапляє під негативні впливи (що відповідають таким установкам). Відповідно формування нової (позитивної) установки на соціально значущу поведінку не дає потрібного ефекту, бо натрапляє на супротив з боку латентно функціонуючих установок. Розмірковуючи над цією проблемою, Сухомлинський пише ... «нам, учителям, вихователям, батькам – всім, хто має справу з дітьми, треба знати і враховувати в своїй праці деякі важливі істини. Дитина народжується з незакінченою в своєму розвитку нервовою системою. Її розвиток триває до 17–18 років і навіть більше, при цьому, найбільш складні, глибинні процеси припадають на період від 1 до 7-8 років. У тому, що безпомічне немовля стає людиною, виключну роль у її становленні відіграють людські відносини в перші роки її життя. Науці відомі 32 випадки виховання маленьких дітей дикими звірами – вовками, тиграми, левами, які були викрадені ними і дбайливо доглянуті ними. Натомість повернення потім «диких» дітей в людське суспільство так і не вдалося зробити людьми».

Такі неутішні факти, за В. Сухомлинським, є ще одним доказом того, наскільки важливу роль займає розумове виховання в ранньому дитинстві. Розгортаючи свої міркування, педагог зацентровує увагу на дозріванні нервової системи, мозку, всього того людського, що повинна отримати дитина в період дитинства. Для того щоб кілька мільярдів нейронів стали мозком розумної, допитливої людської особистості, вони з появою на світ повинні піддаватися постійному впливу людських відносин. Адже мислення

починається з питання чому? Дитина бачить чималу кількість явищ навколишнього світу, бачить і дивується. У неї виникає чимало запитань – куди, чому? Потреба у пізнанні, допитливість, не закладаються в людський мозок природою – не запозичуються людиною від людини. Це є найважливіша людська взаємодія, яка так потрібна для нормального розвитку дитини. І чим більше ми, дорослі, відповідаємо на їх питання, тим більше розвивається дитяча допитливість, тим більше речей зауважує вона навколо себе, тим більше дивується, радіє.

В. Сухомлинський добре знав фізіологію дитини. Ілюструючи на конкретних прикладах складні психічні й фізіологічні процеси, доводив учителям і батькам їхню важливість для розвитку дитини, її формування як повноцінної особистості. Він писав, якщо немає живої, допитливої дитячої думки – час для розвитку людської психіки упущено. Чим далі від народження починається виховання розуму, думки, тим більш консервативною і важковиховуючою буде дитина – про таке золоте правило розумового виховання, на превеликий жаль, забувають учителі, а багато батьків взагалі не знають про нього.

Серед батьків досі поширена помилкова думка про те, що до вступу в школу свідомість дитини нехай залишається як чиста дошка. Школа, в розумінні батьків, установа, яка повинна навчити дитину читати, писати тощо. Розвіюючи стереотипи батьків, Сухомлинський доводив причини відставання, пригнічення дитячого пізнання та шлях до «важких дітей». Найбільш згубний вплив на особистість дитини, вважав педагог, надають погані приклади старших, залякування, покарання, недостатня або надмірна опіка з боку дорослих. З огляду на особливу сприйнятливості і вразливості дітей раннього віку у них легко формуються нав'язливі стани, неврівноваженість, замкнутість, хвороблива невпевненість в собі і тому подібні прояви. Зауважимо, що інтерес Василя Сухомлинського до проблеми раннього розвитку і виховання дитини, відрізняв його погляди від більшості досліджень тієї доби про важких дітей, складність дитинства. Його

послідовники більшу увагу приділяли шкільному віку, коли проблеми в поведінці та розвитку виходили на перший план, виступали більш рельєфно, торкалися здебільшого виправлення, а не профілактики труднощів. Він робив акцент на превентивному значенні раннього виховання і доводив, що чим раніше закріпляться погані звички, і чим довше вони залишаться не усунутими, тим міцнішими вони виявляться і, отже, тим важче будуть піддаватися виправлення.

Тому діти, погано виховані в ранньому дитинстві, є найбільш складними в виховному відношенні. Ілюструючи на прикладі Петрика, який виховувався бабусею, яка занадто опікувалася ним і до п'яти років уникала контакту з іншими дітьми, Сухомлинський вказує на реальні причини, які призвели до гальмування допитливості, дитячого спілкування, соціальної взаємодії. Насамперед, це – сімейного виховання, концентрація батьків на дитині, потурання її капризам і слабкостям, іноді на шкоду іншим дітям чи членам сім'ї; недостатність опіки і контролю за поведінкою, недостатність або відсутність уваги, душевного тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток, невключеність у його життя; поєднання загостреної уваги з великою кількістю обмежень і заборон, що веде до нерішучості, несамостійності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації; підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких без врахування віку і реальних можливостей дитини, задля великих досягнень її у житті на тлі ігнорування дитячих потреб та інтересів; неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією всього життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки). Висновки та перспективи подальших розвідок на пряму.

Ідеї В. Сухомлинського увійшли в розроблення сучасної концепції про норму і відхилення у поведінці дітей та засобів, щодо їхньої упередженості та профілактики. Основними напрямками роботи визначено первинну і вторинну профілактику

правопорушень, соціальну реабілітацію та психолого-корекційну роботу з ними. Для реалізації цих напрямів упроваджується комплекс стратегій, соціально-педагогічних та психологічних технологій, форм і методів роботи як у загальноосвітніх закладах, так і за їх межами.

Особлива вага надається інформаційним послугам (бесіди, зустрічі з фахівцями, підготовка і розповсюдження рекламної продукції, консультації), здійсненню соціального супроводу неповнолітнього (вивчення соціальної ситуації, мінімізація негативного впливу середовища, вирішення особистісних проблем), організації зайнятості дітей, особливо неповнолітніх (залучення до суспільно корисної роботи, волонтерства, організації змістовного дозвілля), сприянню самореалізації та самовдосконаленню дітей та молоді із відхиленнями у поведінці (тренінги, консультації психолога тощо) [1;4].

В. Сухомлинський вважав, що тільки завдяки врахуванню типології і розуміння психологічних особливостей важкої дитини допоможе батькам і педагогам детально проаналізувати всі обставини, за яких відбувається їх випадання з нормального життя, та ефективно здійснювати відповідну корекцію. Ідеї В. Сухомлинського увійшли в розроблення сучасної концепції про виховання важковиховуваних дітей та молоді. Основними напрямками роботи визначено – первинну і вторинну профілактику правопорушень, соціальну реабілітацію та психолого-корекційну роботу з ними. Подальшими кроками вивчення спадщини В. Сухомлинського є дослідження впливу позашкільного середовища на виховання важких дітей.

Література

1. Кіраль А. Й., Марусинець М. М. Протистояння криміналізації у підлітковому віці: експериментальний аспект дослідження. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Hamilton, Ontario, L8N 3x3 Canada, 2017. Number 5, volume 23. С. 27–35

2. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976– Т.2. 1976. С.149–416.
3. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу Вибр. твори. в 5-ти т. Т.1. Київ: «Радянська школа, 1976. С. 539–556.
4. Фіцула М.М., Парфанович І.І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2008. 432 с.
5. Frick P.J. Conduct Disorders and Antisocial Behavior. New York: Plenum Press, 1999. 312 p.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ:
АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ
ВАСИЛЯ СУХОМЛІНСЬКОГО**

Сьогодні як у світі, так і в Україні все більше уваги приділяється питанням рівного доступу до освіти, покращення умов навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами, питанням організації інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – це такий процес навчання й виховання, при якому всі діти, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних й інших особливостей, включені в загальну систему освіти й навчаються за місцем проживання разом зі своїми однолітками без інвалідності у тих самих загальноосвітніх школах, які враховують їхні особливі освітні потреби й виявляють необхідну спеціальну підтримку.

Пріоритетом державної освітньої політики сьогодні є створення умов для здобуття учнями якісної освіти відповідно до їхніх здібностей та індивідуальних можливостей. Маються на увазі всі категорії дітей в країні, й насамперед діти з особливими освітніми потребами – ті, які потребують додаткової (тимчасової чи постійної) підтримки в освітньому процесі. У вирішенні питань рівного доступу до якісної освіти, покращення умов навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами особливого значення набуває організація інклюзивної освіти.

Основою концепції інклюзивної освіти є принципи, що всі діти, незважаючи на різне культурне й соціальне походження та різні рівні навчальних можливостей, повинні мати однакові можливості у навчанні в усіх типах закладів освіти. Отже, ідеологія інклюзивної освіти спрямована на надання кожній дитині, усім відособленим і вразливим групам можливостей для результативного навчання. Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та навчальне середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями.

У вирішенні означених проблем особливо важливим є вивчення й врахування як здобутків психолого-педагогічної науки, так і прогресивних ідей видатних педагогів минулого. У педагогічній системі видатного українського педагога Василя Сухомлинського вагоме місце належить саме питанню навчання й виховання «важких», «особливих» дітей ще в середині ХХ століття. Відтак, актуалізацію ідеї й досвіду Василя Олександровича Сухомлинського щодо організації освіти простору дітей з особливими потребами вважаємо на часі.

Аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського у контексті вирішення проблем важких дітей здійснено у наукових розвідках І. Демченко «В. О. Сухомлинський про психолого-педагогічну підтримку дітей в умовах інклюзивної освіти», С. Іноземцевої «Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в роботі з дітьми з особливими потребами», Н. Калініченко «В. О. Сухомлинський про роботу з дітьми з особливими потребами», О. Сухомлинської «Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу», Т. Філімонової ««Обережно: дитина»: В. О. Сухомлинський про важких дітей», З. Шевців «Проблема захисного дитинства і соціалізації в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського», Л. Штефан «Проблема «важких» дітей в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського».

Василь Сухомлинський створив авторську педагогічну систему, цілісне педагогічне явище, яка носить гуманістичний характер, що проявляється в орієнтації на радість пізнання як специфічну ситуацію досягнення успіху, спільну діяльність, досвідчену перевірку знань. Основу педагогічної концепції видатного українського вченого складають антропологічні та світоглядні уявлення і власний педагогічний досвід.

На думку О. Сараєвої, «...педагогічна система В. Сухомлинського становить собою сукупність елементів педагогічного процесу, відображає засоби, методи, форми та прийоми досягнення поставленої мети. Вона цінна своєю

цілісністю, завдяки якій набуває практичного дієвого характеру» [1, с. 7]. Продовжуючи далі, вчена робить висновок, що життя, діяльність, науково-педагогічна спадщина В. Сухомлинського – це «цілісна, науково-виважена, обґрунтована педагогічна система, яка була вибудована автором на основі розв’язання буденних навчально-виховних проблем упродовж 50–70-х рр. ХХ ст.» [там само].

Сутність та особливості педагогічної системи Василя Сухомлинського розроблялись і вдосконалювались павлівським директором упродовж 1956–1970 років ХХ століття, що стали плідним періодом його діяльності.

Так, у статті «Моя педагогічна система» (опублікована лише у 1988 р.) Василь Сухомлинський уперше використав поняття «педагогічна система» стосовно своєї діяльності, визначив сутність власної педагогічної системи, розкрив основні принципи та охарактеризував її складові компоненти. Учений вважав, що «педагогічна система – це втілення положень і узагальнень педагогічної теорії в конкретних стосунках педагога з вихованцями, в повсякденному їх спілкуванні в найрізноманітніших сферах духовного життя, активної діяльності» [2, № 6, с. 87].

Характеризуючи власну педагогічну систему, педагог включав до неї «...всю багатогранність, сукупність методів і прийомів виховного впливу особи педагога на колектив і особу вихованця з метою виховання всебічно, гармонійно розвиненої особистості» [там само].

Причому педагогічна система, стверджував Василь Олександрович, завжди ґрунтується на системі поглядів і переконань учителя, що не є механічним повторенням педагогічної теорії, а містить щось глибоко індивідуальне. Відповідно, педагогічна система В. Сухомлинського, як і інші авторські педагогічні системи, носить персоніфікований характер, відображає погляди, ідеї та діяльність її автора [1, с. 15].

Саме тому педагогічна система, вважав Василь Сухомлинський, охоплює всі сфери спілкування педагога з колективом і особою учня – «...урок, інші багатогранні засоби передачі інтелектуальних багатств від старшого до молодшого покоління, позакласна робота, виконання громадянських обов'язків, суспільно корисна праця» [2]. Всеосяжність діяльності, яку охоплює педагогічна система, застерігає від механічного перенесення в педагогічну систему істин дидактики і теорії виховання. Педагогічна система – це передусім вплив особистості вчителя на думку, почуття, волю живого школяра – активної, діяльної сили виховного процесу. На переконання ученого, ефективність педагогічної системи залежить від органічного поєднання впливу особистості педагога з самовихованням учнів.

У розв'язанні цієї важливої і водночас складної проблеми В. Сухомлинський виокремив концепти, на яких ґрунтувалася його педагогічна система, як-то: гуманізм (найвища цінність – людина); особистість вчителя (розвиток інтересів вихователя); цілеспрямований вплив виховного процесу під час спільної діяльності; знання вихователем особливостей психологічного розвитку дитини; джерело виховання – прагнення, ідеали вихованця [2, № 6, с. 88].

Саме тому у центр своєї педагогічної системи В. Сухомлинський поставив дитину у всій її багатогранній і багатоманітній діяльності. Відтак, характерною основою педагогічної системи В. Сухомлинського є дитиноцентризм, який передбачає наближення педагогічної діяльності до індивідуальних рис кожної дитини. Зазначаючи позитивного виховного впливу, дитина схильна активно розвивати природні задатки і здібності. Василь Олександрович наголошував, що кожен вихованець – неповторний, має свої позитивні й негативні риси, але кожна дитина заслуговує на розвиток своїх здібностей, розкриття інтелектуального потенціалу. Педагог стверджував: «... в природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної, кожному можна дати

щастя творення, кожного треба вивести в люди. Це перший наріжний камінь моєї педагогічної системи» [2, № 6, с. 88].

У такому контексті Василь Сухомлинський надавав важливого значення створенню комфортних умов для навчання і виховання дитини, формуванню толерантного ставлення батьків, учителів та учнів до дітей з обмеженими можливостями, що є співзвучним із завданнями сучасного інклюзивного закладу освіти. Не вживаючи термінів «спеціальна педагогіка», «інклюзія», «інклюзивна освіта», Василь Олександрович у багатьох працях, як-то: «Як виховати справжню людину», «Розмова з молодим директором школи», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Батьківська педагогіка», «Вірте в людину», «Важкі діти», «Мудра влада колективу», «Найвідсталіший у класі ...», «О «трудных» подростках», «О «трудном» ученике и его товарищах», «О «трудных» и невозможных» і т. п. розкрив основні ідеї і принципи організації інклюзивної освіти.

Відтак, можемо зробити висновок про те, що Василь Олександрович вперше у педагогічній науці і навчально-виховній практиці 50-70-х років ХХ століття, коли в радянському суспільстві таких дітей намагалися ізолювати, відправивши до спеціалізованих навчальних закладів, обґрунтовував ідею їхнього залучення навчально-виховний процес звичайної школи разом із колективом однолітків; підкреслюючи, що «вчити і виховувати таких дітей треба у масовій загальноосвітній школі; створювати для них якісь спеціальні навчальні заклади немає потреби. Це діти – не виродливі, а найтендітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства» [3, с. 85–86]. І далі: «Гуманну місію школи і педагога ми вбачаємо в тому, щоб врятувати цих дітей, увести їх в світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими» [там само]. При цьому винятково важливим вважав педагог те, «щоб, перебуваючи в атмосфері повноцінного духовного життя школи, недостатньо здібна дитина ніколи не відчула своєї «неповноцінності»» [3, с. 86], при цьому педагог дійшов висновку,

що «для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід» [3, с. 85].

Тим самим, можемо констатувати, що гуманізм В. Сухомлинського особливо яскраво виявився у його ставленні до організації навчання й виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Ця ідея знайшла своє яскраве втілення у педагогічній концепції Василя Сухомлинського, в основу якої ним було покладено розуміння неповторності Людини та положення про те, що кожна дитина заслуговує на розвиток своїх здібностей, розкриття інтелектуального потенціалу. Його гуманістична концепція спрямована на захист дитинства, а ідеї та погляди педагога на особливості навчання дітей, які мають знижену здатність до навчання, актуальні й сьогодні.

За два тижні до смерті Василя Олександровича 19 серпня 1970 року в «Літературній газеті» була надрукована невелика, але надзвичайно цінна, вважаємо, його програмна стаття для розуміння принципів інклюзивної освіти – «Найвідсталіший у класі ...», у якій педагог ще раз висловив свої ідеї й переконання стосовно організації навчання й виховання особливих дітей. Наголошуючи на тому, що «навчати їх у загальноосвітній школі – справжня мука: звичайно вони з труднощами оволодівають читанням і письмом», але «учити і виховувати таких дітей треба в звичайній школі: повноцінне середовище, що постійно інтелектуально збагачується, – одна з найважливіших умов їхнього порятунку» [7, с. 585].

Дітей, які потребували особливого ставлення до себе, В. Сухомлинський називав «тугодуми, жваві, рухливі, яких можна назвати «важкі», і справді важкі – з непростими долями, з психічними вадами, навіть розумово відсталі, тобто діти з особливими потребами, яким більше, ніж будь-яким була потрібна індивідуальна, особиста траєкторія розвитку, особливі виховні методики [9, с. 74].

Тим самим, наголошував на незаперечній корекційній ролі виховання, стверджуючи, що «...це тривалий, одноманітний, пекельно складний і болісно важкий посів, насіння якого дає

паростки тільки через кілька років. Ця праця вимагає також виняткової поваги до людської особистості» [4, с. 590]. Водночас В. Сухомлинський застерігав, що під час роботи з особливими дітьми не потрібно звільняти їх від будь-яких труднощів, відгороджувати від життєвих негараздів, необхідно відійти від практики опікунства, а здійснювати психолого-педагогічний супровід.

До найважливіших принципів навчання особливих дітей педагог відносив: забезпечення одночасного напруження думки і пам'яті; недопущення того, щоб відстаючий учень відступав від поставленої мети; забезпечення яскравого інтелектуального й емоційного життя кожної такої дитини; насиченість процесу навчання й виховання малоздібних дітей естетичним багатством рідної мови і книг; наявність посиленої творчої фізичної праці. Він був переконаний у тому, що виховання відстаючих, невстигаючих, «нездібних», «бездарних» – це пробний камінь педагогіки, «наріжний камінь моєї педагогічної системи» [2].

Так, спостерігаючи за дітьми, яких Василь Сухомлинський відносив до категорії дітей з особливими потребами, він дійшов висновку, що «для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід». А «головне – не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», запобігти появі в них байдужного ставлення до навчальної праці, не притупити у них почуття честі й гідності» [3, с. 85].

Директор Павлиської школи домагався від свого педагогічного колективу, щоб учителі взяли під пильну увагу дітей, які потребували особливого ставлення до себе. У праці «Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу» (2013) Ольга Василівна зазначає, що «наблизити максимально педагогічну теорію до психічних, духовних потреб такої дитини, розвинути її можливості, не оминати увагою кожную дитину – ось це і було в Павлиській школі підґрунтям, основою для розвитку гуманності,

людяності. Бо виховання таких дітей – це особливий екзамен на гуманність» [5, с. 74].

За часів Василя Олександровича у Павлівській середній школі була створена чітка система роботи з такими дітьми – на уроці, в позаурочний час, у роботі з батьками. Головним за цих умов було здійснення індивідуального підходу, адже педагоги чітко усвідомлювали, «що ніякими зусиллями від важкого учня не доб'єшся таких самих знань, як від інших дітей, учитель звикає вимірювати його успіхи особливими мірками: для кожної важкої дитини – своя мірка» [6, с. 510–511]. За твердженням В. Сухомлинського, в умовах спільного навчання здорових дітей і дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності необхідні знання «мистецтва навчання і виховання».

У праці «Розмова з молодим директором школи» Василь Олександрович цілий розділ приділив роботі з такими дітьми і назвав його «Важкі діти». У ньому педагог стверджував, що успіхи важких дітей – це віра вчителя в їхні сили: «Це воістину велика мудрість, людська терплячість вихователя: протягом багатьох тижнів бачити, як у дитини нічого не виходить, як маленькі, дуже скромні досягнення даються їй нелегкою працею, і водночас бути переконаним у тому, що в дитини зрештою вийде те, до чого вона прагне» [6, с. 511]. І далі: «На кожному уроці важка дитина повинна робити якийсь, нехай дуже незначний крок на шляху пізнання, досягати якогось успіху. Не бійтеся того, що протягом кількох тижнів, можливо, і кількох місяців важка дитина виконує завдання не тієї складності, що основна маса учнів. Нехай виконує спеціально дібрані для неї завдання – оцінюйте їх результат. ... Це стане могутнім емоційним поштовхом. Душевна чуйність, знання психіки дитини, терпіння і наполегливість – усе це сприяє тому, що розумовий розвиток важкої дитини поступово вирівнюється, вона перестає бути важкою» [6, с. 525].

Василь Олександрович Сухомлинський прогнозував розширення функцій, видів та напрямів педагогічної діяльності вчителя, трансформації її в соціально-педагогічну. Авторський

підхід до організації соціально-педагогічної діяльності з «важкими у виховному відношенні дітьми» та їхніми батьками реалізовувався в практиці роботи Павлиської середньої школи, де успішно функціонував психолого-педагогічний семінар для вчителів, на якому серед різноманітних питань розглядалися проблеми навчання і виховання особливих учнів. Наприклад, у Книзі протоколів засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи віднаходимо записи про окремі семінари: «Питання про виховання важких дітей, дано тлумачення поняття «важкі діти»», «Доповідь Сухомлинського В. О. «Про виховання дітей з патологією поведінки і емоцій», «Доповідь Сухомлинського В. О. «Про навчання та виховання слабоумних, малоздібних, повільно думаючих дітей» [5, с. 117–119].

Під керівництвом директора у Павлиській середній школі педагогічний колектив створював атмосферу порозуміння та взаємодопомоги між учнями, щоб забезпечити дитині з особливостями психофізичного розвитку можливість самоствердитися, подолати неадекватні установи і стереотипи, набути певних навичок соціальної поведінки. У створенні комфортних умов для індивідуального розвитку кожного, збагаченні його емоційного життя та успішної соціалізації педагог вбачав головні завдання вчителя.

Успіх в навчанні важких дітей у звичайних класах, ефективність проведення психологічних семінарів забезпечувала створена директором Павлиської школи спеціальна психологічна комісія, до складу якої входили шкільний лікар та 7–8 учителів, що мали «найбільш глибокі знання і досвід практичної роботи». За такого підходу «обов'язковою умовою роботи в психологічній комісії є вміння учителя розуміти духовний світ дитини», – зазначав педагог у праці «Розмова з молодим директором школи»[6, с. 456].

У контексті останнього директор школи звертав увагу на індивідуалізацію роботи з такими дітьми, на необхідність знайти кожній дитині посильну розумову працю, доступні шляхи подолання труднощів, на залучення дитини до цікавої діяльності,

щоб у неї розвивалося почуття власної гідності. У праці «Серце віддаю дітям» Василь Сухомлинський стверджував, що «радість праці, радість успіху у навчанні – перша заповідь виховання», тому «в наших школах не повинно бути нещасних дітей – дітей, душу яких пригнічує думка, що вони ні на що не здатні» [5, с. 164].

У вже згадуваній вище статті «Найвідсталіший у класі ...» Василь Олександрович переконував, що «нещасна, знедолена природою або поганим середовищем маленька людина не повинна знати про те, що вона – малоздібна, що в неї – слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто разів ніжнішим, чутливішим, дбайливішим» [5, с. 590].

За переконанням педагога, психологічний семінар, робота психологічної комісії були своєрідною «підготовкою до занять батьківської школи. Особливо важлива ця підготовка з питань, що стосуються відхилень у розумовому розвитку дитини» [6, с. 456]. У створеній директором педагогічній школі для батьків надавались знання, на основі яких батьки оволодівали навичками розвитку розумових і фізичних здібностей дітей.

Василь Олександрович не лише постійно «вивчав розумову працю відстаючих учнів на уроках, спостерігаючи одночасно й обдарованих дітей», а й уважно стежив за дослідженнями радянських і зарубіжних учених з проблеми розумово відсталих дітей, зокрема за полемікою на сторінках «Литературной газети» американського психолога Д. Креча й радянського академіка П. Анохіна [5, с. 585]. Прагнучи знайти і зрозуміти причини відставання у розумовому розвитку дітей, В. Сухомлинський, аналізуючи останні наукові результати вчених, особисто вивчав спадковість, побут, харчування, духовне життя більше як двох тисяч сімей, «намагався, додержуючись певної обережності, перевірити їх висновки і припущення в практичній роботі з дітьми» [там само].

Директор Сухомлинський також проаналізував і узагальнив багаторічну наполегливу роботу педагогічного колективу Павлиської школи з такою категорією учнів. Педагог писав: «За 35 років через мої руки пройшло 107 дітей, яких я з певністю називаю

малоздібними, навіть слабоумними («слабкий ум» – хіба це не найточніше визначення суті біди?)» [7, с. 587]. За таких умов важливим вважаємо той факт, що усі 107 дітей із затримкою психічного й розумового розвитку закінчили школу, за висловом Василя Олександровича, «стали повноцінними, освіченими людьми. 55 з них закінчили X клас; 25 – після VII і VIII класів вступили в технікуми й здобули середню спеціальну освіту; 17 – закінчили профтехучилища і вечірню середню школу, 8 – здобули спеціальність на курсах. Два чоловіки через серйозне захворювання своєчасно не змогли закінчити VIII клас й здобули восьмирічну освіту через кілька років. Із 107 чоловік 13 отримали вищу освіту» [8, с. 201].

Отже, практична діяльність Василя Сухомлинського у середині ХХ століття переконливо довела, що віра у можливість дитини, бажання створити світлу, особливу теплу атмосферу створюють необхідні умови і можливості організації інклюзивної освіти з метою розкрити індивідуальні можливості кожного учня. Зокрема, дитини з особливостями психофізичного розвитку так, щоб вона не почувала себе неповноцінною, щоб змогла одержувати підтримку дорослих й дружбу ровесників, набувала навичок соціальної поведінки.

Таким чином, аналіз теоретичного доробку і практичного досвіду В. Сухомлинського дає змогу стверджувати, що відомий український педагог збагатив педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, його практичний досвід відіграє значну роль у розвитку навчання й виховання дітей з особливими потребами, є актуальним й служить корисним підґрунтям сучасним педагогам в організації інклюзивної освіти.

Література

1. Сараєва О. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Олена Вікторівна Сараєва; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2007. 20 с.

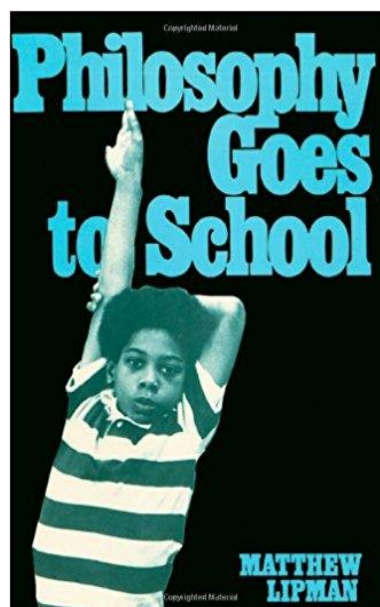
2. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна система: [З неопублікованої книги «Педагогічна культура»]. Радянська школа, 1988. №6. С. 87–91; №7. С.79–84; №8. С.87–91; №9. С.86–91.
3. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибр. тв. : в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 55–208.
4. Сухомлинський В. О. Найвідсталіший у класі ... Вибр. тв. : в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 5. С. 584–590.
5. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського у Павлиші– погляд крізь призму часу : науково-популярне видання. Київ: Педагогічна думка, 2013.124 с.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Вибр. тв.: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 4. С. 393–628.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибр. тв. : в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 3. С. 7–282.
8. «Обережно: дитина»: В. О. Сухомлинський про важких дітей: Темат. зб. / упор. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. –264 с.

**ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
ОПОВІДАНИЯМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО
В ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ»
М. ЛІПМАНА**

Нині у світі досить популярною й поширеною є освітня програма під назвою «Філософія для дітей» (Philosophy for Children, P4C), яку у 1970-х роках запровадив Метью Ліпман (1922–2010) – американський теоретик освіти, філософ, професор університету Монклер штату Нью Джерсі США, враховуючи, що філософія для дітей – це багатомірна, поліфонічна реальність, яка динамічно розвивається.

Метью Ліпман

М. Ліпман.
«Філософія для дітей»

Освітня програма «Філософія для дітей» розрахована на навчання учнів з першого по випускний клас, містить повний набір необхідних для цілісної педагогічної технології компонентів: спеціальні тексти для учнів, навчально-методичні матеріали для вчителів (багатоваріантне планування організації навчальних дискусій, системи вправ для дітей, відеозаписи уроків), спеціальну методику підготовки учителів [1].

Навчальна програма «Філософія для дітей» за оцінками ЮНЕСКО, Комісії з освіти Європарламенту, Міністерства освіти США вважається одним з кращих освітніх проєктів, що готує наступні покоління до ризиків і загроз глобалізованого світу.

Кількість послідовників М. Ліпмана щороку зростає. Сьогодні «Філософію для дітей» реалізують більше, ніж у вісімдесяти країнах світу (у тому числі й в Україні) як інструментарій розвитку мисленнєвих навичок дітей. Методика «Філософія для дітей» готує дітей до свідомого та відповідального життя в демократичному суспільстві, вчить самостійно приймати рішення.

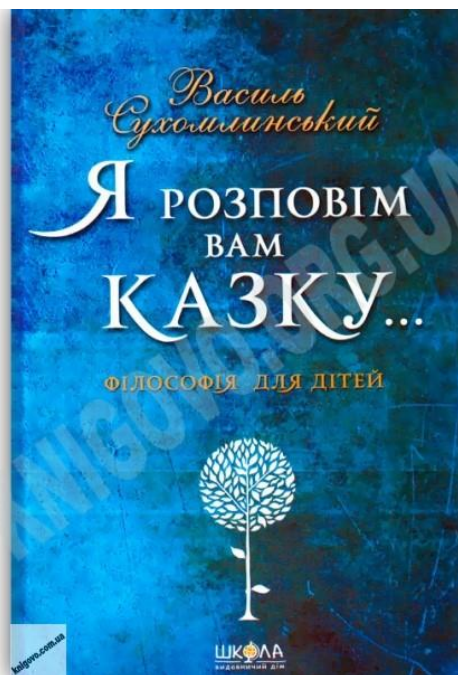
У програмі Р4С значна увага надається доведенню необхідності формування філософського (критичного) мислення, етичного розуму, демократичних процедур диспуту як важливих складових демократичної культури і світоглядного плюралізму. Дітей вчать ставати повноцінними співтовариствами дослідників, розвивати у собі почуття співпричетності до спільної справи, яка вища за інтереси будь-кого. Базуючись на цих засадах, творчі педагоги трансформують класичну програму Метью Ліпмана в авторські курси з урахуванням національних ментальних особливостей своєї країни.

До прикладу, сьогодні відомими є філософські програми «Як уникнути дитячих запитань?» (О. Бреніфьє), «Чи здатна дитина бути філософом?» (О. Жерс), (Франція); «Філософування як адаптивна стратегія дитинства» (Л. Ретюнських), (Росія); «Оцінка рівня моральності корейських дітей за результатами Тесту на Моральні Судження (ТМС)» (Дж. Парк і Е. Лім), (Корея); «Етика з дітьми» (Н. Дерек), (Туреччина); «Рациональне мислення і філософія для дітей» (М. Мадрид), (Мексика); «Майстерня філософських пошуків» (А. Побоєвська), (Польща) [2; 3; 4]. Водночас, в Україні ще з середини ХХ ст. видатний педагогом – директором Павлиської середньої школи Василем Олександровичем Сухомлинським була створена унікальна система навчання й виховання у Павлиській середній школі, де, крім усього, вирішувалась проблема розвитку мислення, «освоєння дитиною світу, вироблення нею світогляду,

моральності, справжнього гуманізму» [5]. Авторський педагогічний проєкт Василя Сухомлинського дуже популярний не лише в Україні, й в усьому світі: як зазначає Ольга Сухомлинська, М. Ліпман навіть включив у підручник міжнародного рівня з «Філософії для дітей» [5].

В. Сухомлинський

«Я розповім Вам казку... Філософія для дітей»

Тому на сьогодні актуальним й цікавим вважаємо дослідження внеску творів українського педагога Василя Сухомлинського у всесвітньо відому програму Р4С.

Грунтовний аналіз мети, змісту, концепції курсу «Філософія для дітей» здійснено у публікаціях Н. Юліної [6], Є. Смотрицького [7], Ю. Кравченко [3]. У працях Г. Іванчук [8], Н. Адаменко [2], І. Міщенко [4], О. Лютко [9] проаналізована наукова спадщина М. Ліпмана, програма «Філософія для дітей», доцільність її впровадження у сучасній українській школі.

Філософські аспекти спадщини Василя Сухомлинського розкриті у наукових розвідках О. Сухомлинської [10; 11], Т. Тоцької [12], І. Шпачинського та О. Войтенко [13]. Порівняльний аналіз

педагогічних методів В. Сухомлинського і навчальної програми М. Ліпмана здійснили Л. Пікуль [14] та О. Лютко [15].

Міжнародна освітня стратегія навчання «Філософія для дітей» спрямована на те, щоб навчати дітей і молодь філософствувати, а не філософії як такої, зазначає Н. Адаменко [2]. Філософія тут постає не предметом вивчення, а засобом розмірковування про світ і орієнтації у ньому. Установка на тісний зв'язок філософії з практикою передбачає відмінні від традиційної парадигми навчання завдання, зокрема: основна увага фокусується не на запам'ятовуванні інформації, а на активному «творенні» філософії, що вимагає зусиль з боку інтелекту, розв'язання проблем, пов'язаних з реальною життєдіяльністю дітей [2]. Програма допомагає «набути сенсу життя ..., стати справжньою людиною за допомогою розуміння буття», засвоїти цінності, ідеї та навчитись рефлексивного ставлення до реальності [2, с. 277]. Кінцева мета програми – виховання особистості, яка має «мислення вищого порядку»; формування критичного, креативного та дбайливого (турботливого, піклувального) (як найчастіше перекладають слово «caring» послідовники М. Ліпмана) мислення (critical, creative, caring thinking) [1].

Систему навчання дітей філософії М. Ліпман побудував на основі використання написаних ним дитячих текстів для читання, у яких в прихованій чи явній формі закладено одне чи декілька філософських питань, а також використання навчально-методичної літератури для учителів, в якій описується методична робота педагога з цими текстами, й теоретико-педагогічних робіт, у яких аналізуються досвід, досягнення і недоліки навчання філософії у школі. Основним методом упровадження методики є сократівський діалог, де усі учасники є рівноправними партнерами.

Філософія для дітей у розумінні американських учених це, першою чергою, відповіді на запитання: «Чому завтра не настає сьогодні? Куди йде час? Де я був, коли не було мами і тата? Куди пішла бабуся, яка померла? Чому люди бувають хороші й погані?». На думку російської дослідниці Н. Юліної, «питання такого роду,

власне кажучи, філософсько-метафізичні питання про природу часу, існування, взаємовідношення людини і природи, самототожність, добро і зло тощо, як з рогу достатку падають на батьків, як тільки дитина опановує мову і починає усвідомлювати себе і навколишній світ» [6, с. 5]. Таким чином, «під філософією для дітей розуміють кардинальні питання філософії (як онтології, так і гносеології), але поставлені і розв'язувані в дусі дитячого мислення професійними педагогами-філософами, що створили чи створюють продуману систему ознайомлення, уведення дітей у пізнання й оволодіння світом мови дитинства» (О. Сухомлинська) [10, с. 8].

Програма «Філософія для дітей» відрізняється від усіх філософських програм для шкіл тим, що вона розрахована на весь період соціального навчання дитини – від дитячого садка до закінчення школи й має усі необхідні для цього теоретичні й дидактичні матеріали. Найважливішим виміром програми є унікальна технологія отримання філософського знання. Ця технологія базується на спонтанних уявленнях дитини, актуалізації й стимулюванні її природньої допитливості, на справжній співтворчості дітей у процесі вирішення філософських проблем. Класичне заняття Р4С починається із зачитування тексту або діалогу, в якому «приховано» тему уроку або виховного заходу. М. Ліпман написав тексти для кожного вікового періоду дітей («Марк», «Кіо і Гас», «Ліза», «Елфі» та ін.), проте вони не перекладені українською мовою та відображають риси ментальності американців.

Методика М. Ліпмана, як зазначає О. Лютко [15], має низку перетинів з досвідом навчання й виховання дітей у плані філософського пізнання й освоєння світу Василя Сухомлинського: філософія для дітей Василя Сухомлинського була спрямована на розвиток самосвідомості особистості, її мислення, на формування вміння роздумувати над вчинком наодинці із самим собою. На думку Василя Олександровича, завдання вчителя при цьому полягає у тому, щоб вийти з учнями за межі школи, класу, відчутти життя,

причому обов'язково зіштовхнути їх з моральним вибором, вчинком.

Як свідчить здійснений нами аналіз, наведені М. Ліпманом питання у «Філософії для дітей» перегукуються з тими, які ставив і вирішував Василь Олександрович принаймні на п'ять, а то й десять років раніше (В. Сухомлинський практично з початку 1960-х років упроваджував у Павлівській середній школі систему морально-етичного, духовного виховання, у той час як М. Ліпман у 1969 р., викладаючи курс логіки в Колумбійському університеті, написав першу філософську повість «Відкриття Гаррі Стотлмейєра» [6, с. 14]). Подібними темами і сюжетами наповнені сторінки творів обох учених, особливо ті, що стосуються морально-етичного виховання дітей. Розвиток інтелекту і моральності дитини обидва педагоги визнавали за головну мету діяльності учителя. Василь Сухомлинський, як і Метью Ліпман, вважав, що учень повинен уміти «філософствувати – мислити широкими суспільно-політичними, моральними поняттями» [16, с. 155]. Причому, моральність трактувалась обома в дусі загальнолюдської моралі, загальнолюдських цінностей, хоча ці педагоги вчать дітей філософствувати на різних текстах, тобто зміст освіти відрізняється, відбиваючи різний спосіб мислення і соціум дітей [10].

Філософсько-культурологічне наповнення художніх мініатюр Василя Сухомлинського, стиль його казок, оповідань перегукується з текстами, написаними Метью Ліпманом. Вважаємо, що цей аспект потребує окремого розлогого аналізу.

У підготовці статті ми звернули увагу на публікацію Ореста Лесюка ««Філософія для дітей» – нове слово у розвитку демократії» за 15.10.2014 р. на сайті «gazeta.ua», у якій стверджується, що «Ольга Сухомлинська згадувала, що її батько певний час листувався з Метью Ліпманом – засновником методики Р4С, і американський новатор використав багато ідей українського педагога Василя Сухомлинського» [17] та на публікацію О. Дудник ««Філософія для дітей» – інноваційна концепція та практика формування демократичного світогляду нового покоління» на сайті «osvita.ua»

за 21.02.2015 р., у якій авторка, посилаючись на статтю О. Лесюка, також стверджує, що «Сухомлинський певний час листувався з Метью Ліпманом – засновником методики Р4С, і американський новатор використав багато ідей українського педагога Василя Сухомлинського» [18]. При цьому автори не посилалися на відповідні джерела, що знижує наукову валідність і доказовість тверджень. Такого роду «фантазування» від науки, перекручування фактів вважаємо неприпустимим, тому що вони поширюються і пропагуються, закріплюючи помилкові твердження у масовій свідомості. Приміром, на сайті Вікіпедії у статті «Філософія для дітей» (листопад 2020 р.) стверджується, що «в Україні питанням філософії для дітей займався Сухомлинський Василь Олександрович, який неодноразово листувався з Метью Ліпманом» (<https://uk.>).

Більш докладно зупинимось на цьому аспекті, позаяк М. Ліпман *не листувався* з Василем Олександровичем Сухомлинським і про це *ніколи «не згадувала»* Ольга Василівна Сухомлинська.

Отже, Метью Ліпман свою «Філософію для дітей» створив у 70-х рр. ХХ ст. з колективом однодумців (нагадаємо, що Інститут розвитку філософії для дітей при Монклерському державному університеті був утворений у 1974 р., а В. Сухомлинський помер у 1970 р.), постійно упродовж життя удосконалюючи тексти програми, зміст методичних посібників і т. п. Очевидно, що це відбулось пізніше, ніж Василь Олександрович створив свою систему, у якій реалізувались «ідеї про поєднання знання і художньо-естетичного його ілюстрування, доповнені вільною бесідою, діалогом, спонтанними, великою мірою рефлексивними емоційно-ціннісними міркуваннями, що виникають завдяки настрою дитини, її світобаченню, рівню розумового, мовленнєвого розвитку» [19, с. 7].

Однак, на початку 2000-х років Метью Ліпман листувався з донькою Василя Сухомлинського Ольгою Сухомлинською щодо художньої спадщини педагога, зацікавився нею і запропонував їй написати статтю про цю сторінку спадщини павлівського педагога

для американського видання, а також надав їй як головному редактору українського педагогічного журналу «Шлях освіти» право на публікацію двох власних статей, які й з'явилися там у 2005 році [20]. Відповідно, у 2002 році у журналі «Thinking» (Мислення), який видавався Інститутом розвитку філософії для дітей, некомерційним навчальним закладом у Монклерському державному університеті (США), була надрукована стаття Ольги Сухомлинської «Philosophizing with Children In soviet Ukraine: The Heritage of Vasyl Sukhomlinsky» (Філософствування з дітьми в радянській Україні: спадщина Василя Сухомлинського) [11]. (Усі відомості надані особисто О. В. Сухомлинською із сімейного архіву родини Сухомлинських).

У статті Ольга Василівна обґрунтовує тезу про те, що перегляд традиційних проблем педагогіки зумовив зміщення акцентів з репродуктивного, асиміляційного розвитку інтелекту дитини на розробку активно-пошукових, критично-творчих шляхів оволодіння знаннями. Що стосується морально-етичного виховання дітей, то соціальна еволюція зумовила нові ціннісні пріоритети, які руйнують звичні канони [11, с. 42]. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського розглянута нею у контексті розвитку радянської педагогічної науки крізь призму філософії для дітей. Філософія для дітей Сухомлинського – це жива і затребувана педагогіка (наука) і практика, яка включає школу й сім'ю, дітей-дослідників і вчителів. Вона спрямована на формування усвідомленого прийняття моральних правил і норм, зразків духовної культури, вміння слухати і чути іншого, спілкуватися з іншими, передбачає розвиток рефлексивного, творчого і критичного мислення, мовлення. Як праці з філософії для дітей Василя Сухомлинського Ольга Сухомлинська розглядає насамперед твори педагога «Як виховати

*Philosophizing with Children In Soviet Ukraine:
The Heritage Of Vasyl Sukhomlinsky*

OLGA SUKHOMLINSKA

The present-day development of the school as a social institution is characterized by the search for new teaching strategies aimed at both the maximum growth of the child's individual power and potential, and at his/her adequate involvement in the dynamics of a complex and diverse contradictory world, characterized by increasing intellectualization of labor and the rapid transformation of technologies. Today's society expects a constructively creative approach from education, and a form of schooling that to a certain extent surpasses it—or at least meets its necessary demands, not only in the intellectual but also in the material and industrial spheres.

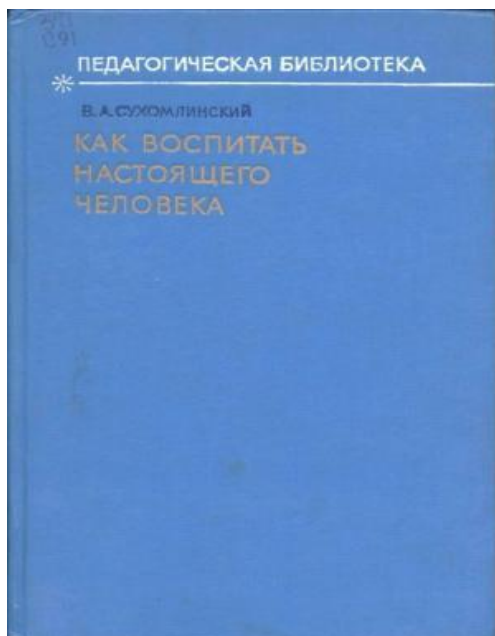
The intensive search for new ways in the practical teaching of children covers a broad spectrum of approaches to principles, tendencies, regularities, and the content, form and methods of education. All of them are directed toward new teaching technologies, original educational ideas, and appropriate forms and methods. Among the variety of innovative approaches to teaching the young, all of them concentrate around two closely integrated groups of pedagogical problems: those having to do with individual intellectual development, and those concerning moral and ethical education.

The traditional issues of pedagogy are in revision. Theory has moved beyond the emphasis on the reproductive and assimilative intellectual development of the child, and toward a pedagogy which seeks to develop in children the skills and dispositions of active exploration and critical and creative mastery of knowledge. As for the moral and ethical education of children, social evolution has brought

Olga Sukhomlinsky is Professor and Research Assistant at the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, and the daughter of Vasyl Sukhomlinsky.

about new value priorities, which act to deconstruct customary canons. Let us first dwell upon this very complicated educational problem. Over the course of its development, humans have evolved a great variety of ethical systems, theories and trends (absolutism, authoritarianism, hedonism, irrationalism, naturalism, skepticism, utilitarianism, and religious ethics—including what, among others, we used to call Marxist-Leninist ethics). The fundamental debate between the bearers of different standpoints is about the origin and essence of morality. In general, representatives of different schools agree neither on normative ethics (values, norms and rules of behavior), or ethical categories (the good, duty, virtue, conscience, dignity, honor, etc.), and this is particularly true when their different perspectives are applied to pedagogy and pedagogical ethics. For example, the ethical category of the "good" (i.e. "moral") is interpreted by Christian ethics as an expression of the will and intelligence of God; naturalism seeks it in human nature; hedonism sees it in the calculus and regulation of pleasure; utilitarianism understands it as the balancing of private "goods," and Marxism regards "the good" to be a

справжню людину» та «Хрестоматію з етики», адже в них через художні образи педагог розкрив проблеми розвитку творчої пізнавальної діяльності школярів, формування в дітей моральної свідомості, моральних відносин, моральної діяльності, моральних цінностей [21, с. 22].

В «Хрестоматії з етики» Василь Олександрович уперше в історії радянської педагогіки звернувся до таких етичних категорій і понять, як народження і смерть людини, сенс життя, зло, горе, лихо, страждання, розпач, любов, совість, терпимість у загальнолюдському понятті цих явищ [10].

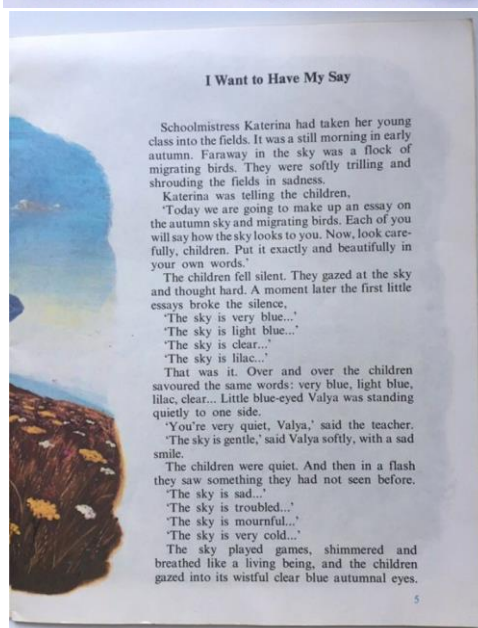
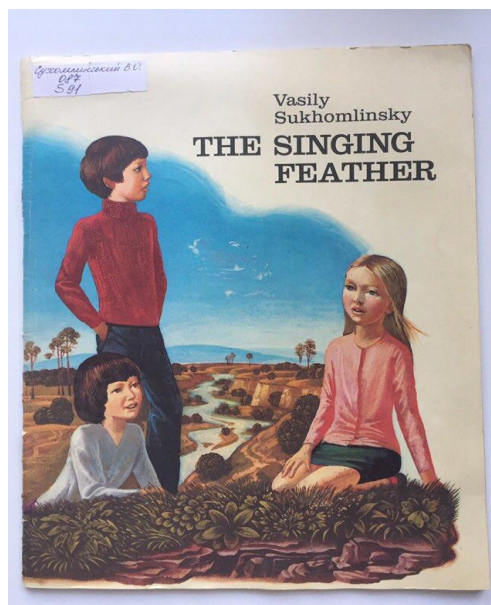
Казками й оповіданнями Василя Сухомлинського сьогодні «користуються

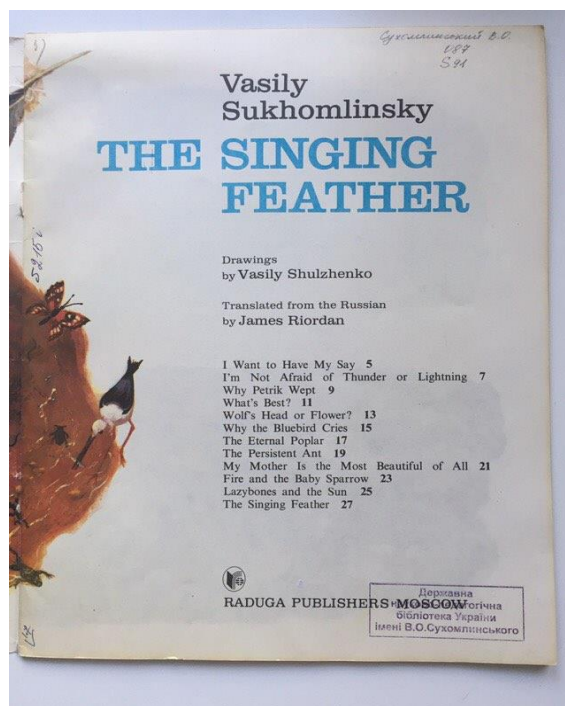
вчителі початкової школи не тільки в нашій країні, а й в деяких інших державах світу», – ще у 2002 році зауважила О. Сухомлинська в інтерв'ю газеті «День» [23].

Як ми зазначали вище, донька педагога *дійсно згадує* (є доступне для перегляду інтерв'ю з О. Сухомлинською) про те, що до своєї методики М. Ліпман включив казки й оповідання Сухомлинського. Це й не дивно, адже саме філософсько-педагогічне переважає у художній спадщині Сухомлинського.

Саме Ольга Василівна переслала М. Ліпману книжечку оповідань і казок В. Сухомлинського «Співуча пір'їнка» англійською мовою, видрукувану у Москві [24], з якої американський педагог обрав до своєї «Філософії для дітей» два оповідання Василя Олександровича: «Я хочу сказати своє слово» і «Що краще?» [24, с.5; 24, с.11].

Таким чином, у книзі «Thinking Cats and Laughing Trees, Critical Thinking, Philosophy for Children, Short Stories» (Думаючі коти й дерева, що сміються, Критичне мислення, Філософія для дітей, Короткі оповідання) з'явилися казки Василя Сухомлинського «I want to say my own word» («Я хочу сказати своє слово») і «Which is better?» («Що краще?») [19; 25].

Наводимо тексти з українського й американського видання для порівняння. (Американський варіант подаємо у максимально близькому до оригіналу перекладі).

<i>«Я хочу сказати своє слово»</i>	<i>«I want to say my own word»</i>
<p>Катерина Іванівна повела своїх малюків-першокласників у поле. Був тихий ранок ранньої осені. Далеко в небі летіла зграя перелітних птахів. Птахи тихо курликали, і від цього в степу було сумно.</p> <p>Катерина Іванівна сказала дітям:</p> <p>– Сьогодні ми писатимемо твір про осінь, небо, про перелітних птахів. Кожен із вас нехай скаже, яке зараз небо. Дивіться, діти, уважно, думайте. Вибирайте в нашій рідній мові красиві, точні слова.</p> <p>Діти прикинули. Вони дивилися на небо й думали. Через хвилину</p>	<p>Учитель привів своїх вихованців на поле. Був тихий ранок ранньої осені. Далеко в небі летіла зграя перелітних птахів. Птахи тихо перекликались, тому це був сумний день у полі.</p> <p>Учитель сказав своїм дітям:</p> <p>«Давайте складемо розповідь про осінь, небо й мігруючих птахів, яких ми бачили сьогодні. Кожний з вас описує небо. Тепер будьте уважні й подумайте.</p> <p>Діти замовкли. Вони дивилися на небо й думали. Через хвилину з'явилися перші композиції:</p> <p>Небо блакитне ...</p>

<p>почулися перші твори-мініатюри:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Небо синє-синє ... – Небо голубе ... – Небо чисте ... – Небо блакитне ... <p>І все. Діти знову й знову повторювали ті самі слова: синє, голубе, чисте, блакитне.</p> <p>Осторонь стояла маленька синьоока Валя і мовчала.</p> <ul style="list-style-type: none"> – А ти чому мовчиш, Валю? – Я хочу сказати своє слово. – Ну, яке ж твоє слово про небо? – Небо ласкаве ... – тихо сказала Валя й сумно посміхнулася. <p>Діти принишкли. І цієї миті вони побачили те, чого не бачили досі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Небо сумне ... – Небо тривожне ... Небо зажурене ... Небо студене ... <p>Небо грало, тріпотіло, дихало, посміхалося – як жива істота, і діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі.</p>	<p>Небо світло-блакитне ...</p> <p>Небо чисте ...</p> <p>Небо блідо-голубе ...</p> <p>І це було все. Діти повторювали ті ж самі слова знову й знову: синє, блакитне, чисте, блідо-голубе.</p> <p>Маленька дівчинка із блакитними очима мовчки стояла осторонь. «Чому ти мовчиш, Дженніфер?» – запитав учитель.</p> <p>«Я хочу сказати своє власне слово».</p> <p>«Добре, що б ти сказала про небо?»</p> <p>«Небо ніжне», сказала Дженніфер і тихо посміхнулася. Діти замовкли. У цей момент вони змогли помітити те, чого раніше не бачили.</p> <p>Небо сумне ...</p> <p>Небо тривожне ...</p> <p>Небо зажурене ...</p> <p>Небо крижане ...</p> <p>Небо грало, тремтіло, дихало, посміхалося, як жива істота, а діти дивилися в сумні блакитні очі осіннього неба.</p>
---	--

[19, с. 439-440; 25].

«Що краще?»	<i>Which is better?</i>
<p>Одна маленька дівчинка любила ставити питання.</p> <p>– Що краще, – запитувала вона свою маму, яблуко чи груша? Троянда чи гладіолус? Вода чи ситро? М'ячик чи лялька?</p> <p>Мама терпляче відповідала, але про</p>	<p>Колись була маленька дівчинка, яка любила ставити запитання. Їй особливо подобалося ставити запитання «Що краще?».</p> <p>Вона сказала матері: «Що краще, яблука чи груші? Вода чи лимонад? М'яч чи лялька?»</p>

<p>себе дивувалася. Насправді, хіба можна сказати, що краще – м'ячик чи лялька, троянда чи гладіолус?</p> <p>Та ось одного дня дівчинка запитала:</p> <p>– Мамо, що краще – казка чи пісня?</p> <p>– А ти подумай, що краще – сонце чи небо? Якщо відповіси на це питання, тоді я тобі скажу, що краще – казка чи пісня, – відповіла мама.</p> <p>Довго думала дівчинка і не могла нічого придумати. Вона дивилася на небо, на яскраве сонечко. Вони були прекрасні й нероздільні.</p> <p>Після цього дівчинка перестала запитувати, що краще? Вона запитувала інакше: чим гарна казка? Чим гарна пісня? І мама із задоволенням їй відповідала.</p>	<p>Її мати терпляче відповідала, хоча в неї були свої сумніви. Як ви можете сказати, чи м'яч краще, ніж лялька, або троянда краще ніж тюльпан?</p> <p>Одного разу дівчинка запитала: «Мамо, що краще: казки чи пісні?»</p> <p>Її мати відповіла: «Якщо ти скажеш мені, що краще, сонце чи небо, то я скажу тобі, що краще, казки чи пісні».</p> <p>Маленька дівчинка думала довго й важко, але це не дало користі. Вона підняла очі на небо й на яскраве кругле сонце. Вони були настільки прекрасні, і ви не могли б бачити одне, не бачачи іншого.</p> <p>Після цього дівчинка більше не запитувала, що краще. У неї були інші питання: що найкраще в казках? І що найкраще в піснях?</p> <p>І її мати із задоволенням відповідала на ці нові питання.</p>
---	--

[19, с. 448; 25].

У московському перекладі оповідання мають назви «I Want to Have My Say» «What's Best?», а сам переклад, стиль речень, на нашу думку, досить тенденційний, він швидше відображає директивну радянську педагогіку, аніж гуманістичну педагогіку Василя Сухомлинського. Порівняльний аналіз трьох текстів – власне В. Сухомлинського, московського видавництва «Радуга» та М. Ліпмана дає підстави для висновку про те, що кожен варіант оповідання відображає позицію автора, однак такий аналіз потребує окремої наукової розвідки.

Здійснений нами аналіз уможливив висновок про те, що М. Ліпман адаптував оповідання В. Сухомлинського до свого стилю, змінив імена, інші деталі відповідно до культури своєї

країни, однак залишив основний філософський й педагогічний зміст оповідань українського учителя задля кінцевої мети, яку обидва педагоги вбачали в максимальному розвитку потенціалу дитини, розвитку інтелекту і моральності в дитини, її адекватному включенні у складний, різновекторний, суперечливий світ.

Представлені у таблиці тексти свідчать про те, що переклад оповідань В. Сухомлинського зроблений М. Ліпманом особливо коректно й обережно; ціннісно-емоційні відтінки передані практично повністю, і, що, на нашу думку, головне, збережена сенситивність української філософської ментальності.

Таким чином, у трактуванні обох дитячих філософів набагато більше подібного, ніж розбіжностей, позаяк їхні оповідання й казки прищеплювали дітям універсальні гуманістичні загальнолюдські цінності. І Василь Сухомлинський, і Метью Ліпман були переконані, що здоров'я суспільства безпосередньо залежить від педагогічних зусиль з лікування виразок суспільства, що будь-яка криза може бути подолана системою освіти. І Василь Сухомлинський, і Метью Ліпман використовували проблемно-діяльнісний метод використання філософії: в казках, оповіданнях, притчах, які читають діти, відбувається багато подій, що є типовими проблемними ситуаціями для дітей, незалежно від країни.

Етико-правові принципи вводяться у тексти у вигляді художньо оформлених сюжетів, які дають змогу розмірковувати на близькі дитині теми.

Для нас особливо важливим і цінним є те, що у відомій і затребуваній у світі програмі «Філософія для дітей» є українські акценти, є авторські оповідання відомого українського педагога-практика, філософа, науковця Василя Олександровича Сухомлинського, за якими вчать мислити мільйони дітей різних національностей і релігій. І можливо, саме ті діти, які засвоять філософію для дітей, зможуть вибудувати новий світ, світ без воєн і конфронтацій, світ «взаєморозуміння, на якому будуть будуватися нові виховні парадигми» (О. Сухомлинська) [10]. А навички критичного, креативного, дбайливого мислення, можливо,

полегшать новим поколінням орієнтацію у життєво важливих питаннях, допоможуть стати відповідальними громадянами своєї країни, відповідальними жителями планети Земля.

Література

1. Lipman M. *Philosophy goes to school* / Matthew Lipman. Philadelphia: Temple University Press, 1988. 299 p.
2. Адаменко Н. Спільнота дослідників М. Ліпмана: філософські запитання, обговорення, аргументації та контраргументації вустами дітей. *Філософія освіти*. 2011. № 1–2 (10). С. 275–286.
3. Кравченко Ю. Філософія для дітей: вимога часу. *Філософія освіти: наук. часопис*. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. № 1–2 (10). С. 288–296.
4. Міщенко І. П. «Філософія для дітей» Метью Ліпмана: чи потрібна сучасній українській школі філософія? *Постметодика*. 2013. № 6. С. 19–21.
5. Сухомлинська О. Школа зараз не посідає вагомого місця у житті дитини. URL:<http://www.osvita.org.ua/articles/1227.html>.
6. Юлина Н. С. *Философия для детей: обучение навыкам разумного мышления* Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2005. 464 с.
7. Смотрицький Є. Концепція курсу «Філософія для дітей». Директор школи. Україна. 2008. № 5. С. 25–29.
8. Іванчук Г. П. Виховання особистісної свободи у «Філософії для дітей» Метью Ліпмана. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. / АПН України. Ін-т пробл. виховання. Київ; Житомир, 2004. Вип. 6, кн. 2. С. 320–322.
9. Лютко О. «Філософія для дітей» (П4с): програма розвитку інноваційного мислення. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 3. С. 51–53.
10. Сухомлинська О. В. Філософія для дітей як педагогічна проблема. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2002. № 2. С. 8–19.

11. Sukhomlinska O. Philosophizing with Children In Soviet Ukraine: The Heritage of Vasyl Suchomlinsky. *Thinking: The Journal / Montclair State University of Philosophy for Children*. Montclair, 2002. Vol. 16, number 1. P. 42–48.
12. Тоцька Т. Вплив філософських ідей літературних творів В. О. Сухомлинського на становлення особистості педагога і дитини (з досвіду роботи ДНЗ «Ялинка» Броварської міської ради). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123(2). С. 344–347.
13. Шпачинський І. Л., Войтенко О. В. Філософія освіти крізь призму творчості В. О. Сухомлинського. *Молодий вчений*. 2016. №11. URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/11/61.pdf>.
14. Пікуль Л. В. «Уроки мислення» В. Сухомлинського і «Філософія для дітей» Метью Ліпмана. *Постметодика*. 2013. № 6. С. 22–24.
15. Лютко О. М. Усе нове – старе: творчі перетини М. Ліпмана та В. Сухомлинського. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 26. С. 172–176.
16. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Київ: Рад.школа, 1970. 288 с.
17. Лесюк О. «Філософія для дітей» – нове слово у розвитку демократії. URL:https://gazeta.ua/articles/life/_filosofiya-dlya-ditej-nove-slovo-u-rozvitku-demokratiiyi/586835.
18. Дудник О. «Філософія для дітей» – інноваційна концепція та практика формування демократичного світогляду нового покоління
URL:http://osvita.ua/school/lessons_summary/education/46087/.
19. Сухомлинський В. О. Я розповім вам казку ... Філософія для дітей. Харків: ВД «Школа». 2016. 576 с.
20. Ліпман М. Рефлексивна модель практики освіти. *Шлях освіти*. 2005. №1. С. 7–15.
21. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). Педагогическое наследие / Сост. О. В. Сухомлинская. Москва: Педагогика 1990. 288 с.

22. Сухомлинский В. А. Хрестоматия по этике. Москва: Педагогика, 1990. 304 с.
23. Громадянами не народжуються.
URL:<https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/gromadyanami-ne-narodzhuyutsya>.
24. Сухомлинский В. А. Поющее перышко: [Для мл. шк. возраста : Перевод]. Москва : Радуга, 1987. 23 с.
25. Thinking Cats and Laughing Trees, Critical Thinking, Philosophy for Children, Short Stories
URL:<https://mydoseofinspiration.wordpress.com/category/book-thinking-cats-and-laughing-trees/>

ДИТИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛІНСЬКОГО

Найвагомішим внеском у вітчизняну теорію та практику сімейного виховання другої половини ХХ століття є науково-педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського (1918 – 1970) – видатного педагога, вченого, публіциста, автора багатьох праць із проблем виховання дітей у сім'ї.

Окремі аспекти його спадщини з досліджуваної нами проблеми вивчали: І. Бех, А. Богущ, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська та інші [1; 2; 6; 8; 9], а також науковці: Л. Бондар, О. Петренко, О. Сараєва та ін. [3; 4; 7]. Однак, поза увагою дослідників поки що залишалася концепція виховання дітей у сім'ї, обґрунтована В. Сухомлинським, яку ми визначаємо як дитиноцентричну.

Учіння про сім'ю є змістовою константою багатоаспектної теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського, вивчення якої набуло особливої актуальності на сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки. Звертаючись до проблем сімейного виховання, прямо та опосередковано розглядаючи його окремі аспекти, вчений був глибоко переконаний у потенційній силі виховного впливу родини, скеровував усю діяльність на узгодження виховних цілей і дій сім'ї та школи.

Теоретичні узагальнення результатів практичної роботи педагога з батьками учнів відображені в його працях: «Духовний світ школяра», «Етюди про комуністичне виховання», «Павлівська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» (вперше опублікована в 1976 році в I-му томі вибраних творів В. Сухомлинського в п'яти томах), тематичних збірках «Родительская педагогика» [38], «Батьківська педагогіка» [37], «Книга о любви» [22], «Мудрость родительской любви» [23] та

статтях «К вопросу об организации школ-интернатов», «Моя педагогична система» та інших [33; 35].

Переконливим свідченням того, що інтерес В. Сухомлинського до сімейної проблематики зростав прямо пропорційно його практичному педагогічному досвіду, є, на нашу думку, той факт, що наприкінці свого життєвого шляху він розпочав роботу над працею, яку назвав «Батьківська педагогіка». За його визначенням, цей твір мав бути книгою «про сім'ю, про моральну підготовку до шлюбних відносин, про розуміння любові та щастя, про виховання дітей» [37, с. 21].

Призначенням книги автор уважав надання практичної допомоги батькам в їхній нелегкій справі формування дитини як особистості, маючи на меті навчити дорослих орієнтуватись у тих складних ситуаціях, які з усією очевидністю постають перед ними у різні періоди дитячого зростання. Проте, педагог не прагнув поставити остаточні діагнози сімейним стосункам, дати готові рецепти поведінки, а орієнтував на самостійний пошук виховних дій, адекватних конкретним обставинам.

Не зважаючи на те, що авторові не вдалося прижиттєво повністю упорядкувати «Батьківську педагогіку» та ряд інших праць (цю роботу продовжила його дружина Ганна Іванівна Сухомлинська), сучасні дослідники його наукової спадщини апріорі стверджують значимість внеску вченого в розвиток теорії та практики сімейного виховання, спираючись на об'єктивний аналіз матеріалів, що представлена у збірках «Мудрость родительской любви», укладеною його дружиною і «Батьківська педагогіка», а також у збірці «Родительская педагогика» [23; 37; 38].

Емоційність викладу, дохідливість змісту, різножанровість – наукові розвідки з численними прикладами і епізодами з родинного життя, оригінальні оповідання, казки, легенди, бувальщини – це далеко не повний перелік засобів впливу та передачі інформації, якими користується В. Сухомлинський, аби знайти спільну мову з численною батьківською аудиторією, створити організаційно-

педагогічний простір для вирішення складних проблем виховання дитини в сім'ї.

Недооцінка результатів теоретичних і практичних пошуків педагога в галузі сімейного виховання за радянських часів пояснюється домінуванням державної концепції суспільного виховання, що спиралася на одержавлення дитини з малих літ, прищеплення їй пануючих політичних й ідеологічних цінностей, а не особистісних, інтимних.

ЦК КПСС та Рада Міністрів СРСР видали низку постанов («Про організацію шкіл-інтернатів», «Про затвердження положень про школи-інтернати», «Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959-1964 рр.» тощо), у яких передбачалося створення системи виховання дітей у школах закритого типу. У конференціях, дискусіях та обговореннях, що передували появі вищезначених документів, брала участь широка педагогічна громадськість – як практики, так і теоретики. Серед опозиційно налаштованих представників освіти і шкільництва до ідеї школи-інтернату як головної ланки системи народної освіти був В. Сухомлинський, який відверто, всупереч загальній тенденції, висловлював свої думки щодо негативних наслідків таких нововведень. Свою позицію педагог висловив у статті «До питання про організацію шкіл-інтернатів», написану у 1956 році, але опубліковану лише у 1988 [33]. У ній В. Сухомлинський звертає увагу освітян на величезний потенціал сімейного виховання, його можливості, вимагає узгодження виховних впливів та дій сім'ї і школи, узагальнює результати власної практичної діяльності в аспекті співпраці з батьками учнів Павлиської середньої школи [33, с. 83].

Проаналізувавши основні положення стратегії реформування системи суспільного виховання, де пріоритетна позиція належала ідеї про позитивні для радянського народу наслідки діяльності шкіл-інтернатів, В. Сухомлинський переконливо доводив необхідність удосконалення системи виховання й освіти на основі забезпечення більш тісного спілкування дітей та батьків «... у бажаному та необхідному для суспільства напрямі»,

протиставляючи виховний вплив сім'ї громадським установам. «Тільки шляхом об'єднання зусиль школи та сім'ї, – вважав педагог, – можна вирішити завдання, які ставить суспільство перед вихователем молодого покоління», – підкреслював педагог [33, с. 83]. Він був відверто обуреним пропозицією прихильників інтернатної всезагальної освіти віддавати дітей до таких закладів якомога раніше – від народження до 2-3 років – як з метою відірвати дітей від «шкідливого» впливу родинного оточення, так і звільнити радянських громадян від виконання їх батьківських обов'язків, і надати їм можливість успішніше реалізовувати себе в професійній та суспільній діяльності. Більше того, у офіційних документах рекомендувалося мінімізувати зустрічі та час спілкування батьків і дітей [33].

Спираючись на власний педагогічний досвід, В. Сухомлинський стверджував, що виховання дітей є не лише прямим обов'язком сім'ї, але й силою, що зміцнює як кожен окрему родину, так і суспільство взагалі. «Батьків, які здатні тільки народити дитину, і відразу ж прагнуть звільнитися від своїх обов'язків, треба піддавати суспільному осуду та позбавляти їх високого звання і прав батьків», – зазначав він [3, с. 84].

В. Сухомлинський підкреслював, що основи морального і трудового виховання закладаються, в першу чергу, у сім'ї, де діти з раннього віку залучаються до виконання посильної праці, усвідомлюють власну значущість, формують почуття власної гідності, набувають важливих моральних якостей: почуття обов'язку перед батьками, перед родиною, патріотизм тощо.

Час підтвердив правоту міркувань В. Сухомлинського, до того ж і ця ідея всезагального усупільнення дітей не була зреалізована. Натомість, аналіз свідчить про зростання інтересу науковців до проблем сімейного виховання, яке чітко виявляється в педагогіці, починаючи з середини 60-років. Ці роки позначилися розширенням кола психологічних і педагогічних досліджень, об'єктами яких стали актуальні питання дидактики, організація навчально-виховної роботи в школах-інтернатах та групах подовженого дня;

педагогічна майстерність учителя та шляхи її підвищення; методика викладання шкільних дисциплін тощо.

Уперше в радянській педагогіці, після довгої перерви, він обґрунтував дитиноцентричну концепцію сімейного виховання, яка базується на глибокому психологічному аналізі сімейних взаємовідносин, принципах гуманізму, визнанні дитини вищою цінністю; визначив місце сім'ї в цілісному процесі формування особистості; розробив і перевіряв на практиці ідею співпраці сім'ї та школи в вихованні дітей тощо. Його наукові напрацювання, практичний досвід були, є й будуть базовими для подальшого розвитку теорії та практики виховання дітей у сім'ї.

Аналіз і характеристика поглядів ученого на проблеми виховання дітей у сім'ї дають змогу проникнути в їх сутність, оцінити новаторство ідей, співзвучність їх викликам сучасності. В. Сухомлинський теоретично обґрунтував і доклав зусилля до практичного втілення в життя дитиноцентричної концепції сімейного виховання, що являє систему закономірностей, поглядів, ідей, які розширюють і поглиблюють теорію та практику виховання дітей у сім'ї. Основне місце в її реалізації належить батькам, іншим членам родини, громаді.

Як першооснова виховання, наголошував В. Сухомлинський, сім'я здійснює найбільший вплив на розвиток особистості та суспільства. Усупереч позиції офіційних властей, які недооцінювали, інколи ігнорували роль і значення сімейного виховання в цілісному процесі становлення особистості, педагог висував власну точку зору: відмовитися від безперспективних планів і штучних експериментів і повною мірою використовувати виховний потенціал сім'ї як фактор формування кращих особистісних якостей підростаючої людини. Адже саме «в сім'ї, в найтоншому дотику батька та матері до дитячого серця і розуму пишеться наймудріша, найскладніша і в той же час найпростіша... сторінка книги, яку ми всі називаємо суспільним вихованням» [27, с. 129].

Відтак, глибоко усвідомлюючи ту величезну роль, яку відіграє сім'я як осередок формування особистості, педагог надавав великого значення цій ланці суспільства, стверджуючи, що саме від міцності цих «маленьких цеглинок – сімей «залежить цілісність і довговічність побудованого із них «величезного дому – суспільства» [27, с. 129].

Виховання дітей, наголошує В. Сухомлинський, вимагає від батьків величезного напруження сил, що веде не лише до гармонійного розвитку дітей й до самовизначення батьків, утвердження їх людської гідності. «Є десятки, сотні професій, спеціальностей, робіт, – зазначає він у бесіді «О гражданской и моральной ответственности родителей» праці «Родительская педагогика», яка увійшла у збірку «Мудрость родительской любви», – один будує залізницю, інший зводить житло, третій вирощує хліб, четвертий лікує людей, п'ятий шиє одяг. Та є найуніверсальніша – найскладніша і найблагородніша робота, єдина для всіх і водночас своєрідна, неповторна в кожній сім'ї – це творення людини» [24, с. 12].

Чи не тому, звертаючись до батьківської аудиторії, В. Сухомлинський неодноразово висловлював думку: «Якщо ви мрієте залишити після себе слід на землі – не обов'язково бути видатним письменником або вченим, творцем космічного корабля або відкривачем нового елемента періодичної системи. Ви можете утвердити себе в суспільстві, виховуючи хороших дітей. Хороших громадян, хороших трудівників, хорошого сина, хорошу дочку, хороших батьків» [24, с. 12].

Щастя бути батьком чи матір'ю педагог розглядав як самоціль життя кожної людини, хоча наголошував, що діти – це щастя, створене важкою щоденною працею батьків. «Щастя батьківства і материнства – не манна небесна... Воно приходить тільки до тих, хто не боїться одноманітності, багаторічної праці – праці до самозабуття, – переконаний він, – складність цієї праці полягає в тому, що вона, ця праця, являє собою злиття розуму і почуттів, мудрості і любові» [24, с. 13]. В. Сухомлинський стверджував, що

пріоритетним життєвим обов'язком батьків є виховання дітей, переконливо доводив, «що людина – найвища цінність». Для нього ці слова були не просто декларацією, вони йшли від самого серця, втілювали в собі розуміння батьківства як щастя, обов'язку та відповідальності. Цим він проголошував, що «яка б у вас відповідальна, складна, творча робота не була на виробництві, знайте, що вдома на вас чекає ще більш відповідальна, більш складна, більш тонка робота – виховання людини... Треба зрозуміти кожному із нас, шановні батько та мати, що невихована людина, моральна недоучка – те ж саме, що літак, випущений в політ зі зламаним двигуном: загине сам і принесе загибель людям» [24, с. 14].

Вивчення праць і досвіду педагога й батька дає змогу стверджувати, що погляди В. Сухомлинського на сім'ю та систему виховання в ній є цілісною дитиноцентричною концепцією сімейного виховання. До її основних системоутворюючих компонентів належать: дитиноцентризм, принцип природовідповідності, народності, гуманізму, соціалізації тощо.

Коротко охарактеризуємо кожен із названих принципів.

Дитиноцентризм В. Сухомлинський розглядав на основі антропологічного підходу, який був визначений і обґрунтований ще К. Ушинським, а потім розвинений П. Лесгафтом, П. Каптеревим. Свідченням антропологічного підходу до виховання особистості є те, що в центр своїх наукових пошуків і практичної діяльності В. Сухомлинський, поставив дитину. Переваги дитиноцентричного підходу він убачав у забезпеченні успішності природного розвитку дитини відповідно до її індивідуальних здібностей і інтересів. На його думку, кожна дитина може реалізувати свої можливості, досягти бажаної мети, задля чого вона має пройти складний шлях біологічного, психічного, соціального, суспільного розвитку та становлення. Успішність перебігу цього процесу забезпечує цілеспрямований виховний вплив на дитину в кожному з означених напрямів, а головне – посилена увага батьків до внутрішнього світу особистості, адже формування її мотивів, потреб, інтересів,

ціннісних орієнтацій прямо залежить від впливу сімейного середовища, зусиль батьків і дітей. Мудра влада виховання, наголошує В. Сухомлинський, виявляє себе в тому, що пробуджує у кожній дитині її «індивідуальну людську неповторність» [12, с. 284].

Принцип природовідповідності. Природовідповідністю пронизана уся творча спадщина В. Сухомлинського. Він розглядає не дитину взагалі, а дитину конкретного віку, статі, соціального статусу, природних здібностей, певної спадковості й лише за такого підходу вибудовує систему педагогічних впливів на неї. Вчений виокремлює особливості етапів становлення дошкільника, школяра, підлітка, юнака та дівчини. Згідно цього, батьки мають враховувати внутрішню природу дитини та вести її природним шляхом розвитку. І в цьому процесі дорослішання сім'я посідає спочатку головне місце («Серце віддаю дітям») [14], потім стосунки в сім'ї стають партнерськими, рівними («Народження громадянина») [15] і в юності – це поради дітям, що вже стали дорослими («Листи до сина», «Лист дочці») [20; 29; 34].

Через *принцип народності* В. Сухомлинський конкретизував своє розуміння суспільної та національно-культурної обумовленості процесу виховання дітей у сім'ї. Він виходив із того, що сім'я в історичному розвитку суспільства була основним інститутом становлення педагогічного досвіду народу, його виховних норм, традицій і цінностей. Із цим принципом учений безпосередньо пов'язував завдання морального виховання, у статті «Моральні цінності сім'ї» обґрунтував, що «найголовніше моральне багатство сім'ї – це сімейні взаємовідносини і в ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людських взаємовідносин» [18, с. 440].

Він розглядав швидше не сім'ю, а родину – крім батька й матері – дідусів і бабусь, прабабусь інших близьких родичів, що було екстраполяцією ідей народної педагогіки в сімейне виховання. Педагог глибоко усвідомлював, що традиції, які живуть у казках, піснях, билинах, звичаях, обрядах, правилах поведінки і

передаються з роду в рід, становлять аксіологічну основу національного виховання дітей. Вони закладаються з дитинства в сім'ї й ніколи не втрачають своєї важливості. Отже, суть народності у вихованні В. Сухомлинський убачав у тому, щоб із перших днів народження в сімейному середовищі формувалося в дітей уявлення про кращі загальнолюдські, національні, сімейні цінності і, зрештою, все те, що ми називаємо менталітетом народу, нації [12].

Принцип гуманізму був стрижнем педагогіки В. Сухомлинського взагалі та його сімейної педагогіки зокрема. У невпинному педагогічному пошуку він продовжив і розвинув гуманістичні ідеї своїх попередників: Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Г. Сковороди, К. Ушинського та інших.

Гуманізм В. Сухомлинського – це любов до кожної дитини, неуспішної, важкої, невстигаючої, проблемної в усіх обставинах і ситуаціях. І головне – він так налаштував батьків, і цього ж принципу неухильно дотримувався й сам. Тому на питання, що в його житті було найголовнішим, без вагань відповідав: “Любов до дітей” [14, с. 7]. Гуманістичні ідеї В. Сухомлинський системно виклав у «Етюдах про комуністичне виховання» (1967); це довіра й повага до дитячої особистості, врахування інтересів, захоплень у дитячому колективі, а не безперечний вплив колективу на особистість, виховання без покарань, провідна роль слова та особистий приклад вихователя для дитини. Ці погляди В. Сухомлинського на виховання викликали обурення з боку офіційної педагогіки, про що ґрунтовно йде мова в укладеній О. Сухомлинською праці «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» (2008) [9].

Ці ідеї безпосередньо стосуються й сімейної педагогіки, зокрема обґрунтування В. Сухомлинським провідного чинника виховання дітей у сім'ї – батьківської любові до дитини. На питання: «Якою вона має бути?», спираючись на досвід своїх попередників, результати власних наукових напрацювань і багаторічної роботи з батьками, він відповів: «Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чуттєвість

серця до оточуючого світу, до всього, що створює людина, що слугує людині і, звичайно, передусім до самої людини» [27, с. 117]. В. Сухомлинський уважав, що сім'я є виховним середовищем за умови, якщо вона пробуджує в дітях людяність.

Такі погляди особливо значимі в наш час, коли в зв'язку зі змінами соціально-економічного життя в Україні, погіршенням матеріального добробуту багатьох сімей, наявністю політичних суперечностей, зміною ставлення до духовних цінностей, зрештою, з відсутністю загальнонаціональної ідеології, проблема посилення уваги до виховання дітей на гуманістичних засадах у сім'ї стоїть актуально й гостро.

Принцип соціалізації. Батьківська сім'я – перший інститут соціалізації дитини. В. Сухомлинський, як і всі його попередники – К. Ушинський, П. Каптерев та ін., розглядав сім'ю як провідний соціальний інститут. Соціалізація дитини в сім'ї, на його думку, сприяє активному входженню дитини в суспільство. У ній (сім'ї) вона засвоює перший соціальний досвід. В. Сухомлинський визначав соціалізацію як прилучення особистості до суспільства, виходячи з того, що «з першого подиху свого життя вона (дитина – В. Ф.) – істота суспільна й її суспільна сутність виявляється в її відносинах, стосунках, взаєминах із іншими людьми (з перших днів народження в сімейному середовищі), які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається в суспільство та стає його членом» [16, с. 448]. Цим В. Сухомлинський підкреслює, що виховання дітей у сім'ї – це соціалізація й що саме від сім'ї залежить, якою в світ вийде дитина.

Зазначаємо, що як одну зі складових соціалізації дитини В. Сухомлинський визначає самовиховання, якому надає особливого значення, підкреслює, що самовиховання відіграє велику роль у житті кожної людини. Сім'ю він розглядав як початкову ланку поступового переходу підростаючої людини від стану підпорядкування дорослим членам сім'ї до появи та розвитку потреби в самоактивності та самовихованні. Сім'я, за В. Сухомлинським, є основою розвитку й формування дитини, до

якої потім приєднується школа, інші виховні інституції, в яких і відбувається процес становлення особистості, її соціалізації.

Зазначаємо, що теоретично обґрунтовані педагогом підходи та принципи сімейної педагогіки були реалізовані в конкретних складових дитиноцетричної концепції сімейного виховання. Зокрема, нами виокремлено такі її складові: соціалізація дитини в сім'ї; виховання громадянина; усвідомлення духовної єдності поколінь; врахування потреб і інтересів дітей у сім'ї; становлення та розвиток культури почуттів і взаємин; формування розумних потреб і бажань тощо.

Розкриємо сутність і шляхи реалізації кожної з означених складових: соціалізація, як відображення принципу про який йшлося вище спрямована на допомогу дитині стати повноцінним і повноправним членом суспільства. А це означало:

- оволодіння дітьми мовою й передусім, рідною. Адже становлення особистості, розвиток її суспільних інтересів, уподобань, індивідуальних особливостей здійснюється в процесі різних видів діяльності, у тому числі й оволодіння мовою. І від того, наскільки успішним буде цей процес, залежать і його результати. Як незаперечний, підкреслював В. Сухомлинський у праці «Серце віддаю дітям», є той факт, що «мова – духовне багатство народу... Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [14, с. 201 – 202];

- забезпечення планомірного й корегуючого впливу на свідомість і поведінку дитини, які відповідали б прийнятим у суспільстві нормам і правилам через приклад дорослих, спільну працю;

- активна інтеріоризація загально визнаних соціальних знань, норм і правил, зразків соціальної поведінки, яка передбачає встановлення гармонії між людиною та світом. Не випадково успішну інтеграцію молодого людини в складний світ суспільного

життя видатний педагог розглядав як одне з найважливіших завдань сімейного виховання;

- залучення дітей до різних форм соціальної взаємодії, спочатку в виховному просторі сім'ї, потім сім'ї і школи та інших осередків соціалізації. Успіх у досягненні цієї мети вчений пов'язує у праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» з ситуацією, «коли два вихователі – школа і сім'я – не тільки діють одноставно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ні в меті, ні в процесі, ні в засобах виховання» [10, с. 86];

- створення передумов для розвитку соціальної активності підростаючої особистості, поступового розширення сфери її соціальної діяльності (від залучення дітей до участі в справах сім'ї, потім – сім'ї і школи) і до утвердження її в соціумі як суб'єкта, здатного самостійно визначати свої обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самооцінку і самоконтроль. А це, як відомо, відкриває шлях до усвідомлення підростаючою особистістю відповідальності за все, створене нашим народом.

Отже, визначені В. Сухомлинським напрями виховної роботи в сім'ї сприяють соціалізації дитини, виховують її громадянином своєї країни, основу якого становить любов до батьківщини. Він наполягав, щоб спочатку сім'я, потім сім'я разом зі школою використовували в роботі з дітьми всі джерела, які живлять любов до Батьківщини, починаючи з любові дитини до батьків та інших членів родини, місця, де вона народилася та зростала. А тому вчений так часто асоціював поняття «мати» і «Батьківщина».

Щоб підвищити якість виховного впливу сім'ї на становлення та розвиток у дітей громадянських і патріотичних почуттів, усвідомлення ними духовної єдності поколінь, В. Сухомлинський уважав за потрібне:

- удаватися до виховних засобів, які сприяють розвитку в дітей потягу до героїчного та величного, а саме: розповіді, екскурсії, походи, зустрічі з ветеранами, організація пошукової роботи,

створення Кімнати Слави та Скорботи, ведення Книги Пам'яті. Ідея відданості й вірності Батьківщині, стверджував педагог, стає переконанням тільки тоді, коли Батьківщина постає перед дитиною героїчною і прекрасною. Багаторічний досвід виховання став для вченого основою для висновку: «Від того як ставиться людина в роки свого дитинства, отрочтва, юності до героїчного подвигу свого народу, який урятував світ від загрози рабства, залежить увесь її духовний світ, особливо ставлення до суспільних інтересів...»[10, с. 142].

- якомога повніше використовувати потенціал виховної дії патріотичних ритуалів і традицій, присвяченим героїчним подіям у житті нашого народу. Зокрема Дня Перемоги, «Дня Слави», дня визволення від німецько-фашистських загарбників села, району, області. «Від того, як ставиться людина в роки дитинства до героїчного подвигу своїх батьків і дідів, – наголошував у цьому зв'язку В. Сухомлинський, – залежить її моральне обличчя, ставлення до суспільних інтересів, до праці на благо Батьківщини» [14, с. 265];

- заповнити життя дитини доступними для її віку різновидами громадської діяльності, такими як: участь у суспільно-корисних справах, у здійсненні актів милосердя, турботи про близьких, допомога членам сім'ї по господарству тощо. «Громадянська зрілість ... стає реальністю тільки тоді, коли в роки ранньої юності є міцна ідейно-громадянська основа духовного життя колективу – життя в світі ідей» [16, с. 446];

- з раннього віку відкривати перед дитиною через оточуючу природу ті джерела, які посилюють почуття любові до батьківщини. Йдеться про включення дітей у світ природи, завдяки таким формам роботи, як: прогулянки дітей у ліс, на луг, річку, колгоспне поле, під час яких дитина вчиться мислити, міркувати, розуміти та усвідомлювати складові явища оточуючого середовища, доцільність законів розвитку природи. Осмислення її гармонії та краси, що формує в свідомості дитини образ батьківщини-матері, має бути хвилюючим, принадним і красивим. «Тільки за таких обставин у

пам'яті дитини залишається глибокий слід патріотичного бачення країни», – говорить В. Сухомлинський [15, с. 436].

Важливим завданням, яке з усією очевидністю постає перед батьками як вихователями, В. Сухомлинський уважав становлення та розвиток *культури взаємин*. Він визнавав, що сім'я має нести мало не основну відповідальність за результати формування культури міжособистісних стосунків, розкривав їх значення у житті підростаючої людини. У статті «Осторожно ребенок!», яка

ввійшла до збірки «Мудрость родительской любви» він зазначав, що «людяність, сердечність, чуйність, чуливість – цей моральний імунітет проти зла набувається лише тоді, коли людина в ранньому дитинстві пройшла школу добра, школу істинно людських стосунків, а цією школою може бути хороша сім'я, тільки наочний приклад людського союзу двох люблячих сердець» [26, с. 68].

Передумовою розвитку у дітей здатності до щирих і гуманних взаємин В. Сухомлинський уважав створення навколо кожної дитини атмосфери любові. Еталоном для дітей у цьому сенсі мають стати взаємини між батьками, засновані на почуттях кохання та взаємної довіри. Він був переконаний, що гарні діти виростають у тих сім'ях, де батьки по-справжньому люблять і шанують один одного, а водночас люблять і поважають людей і передають свої почуття й ставлення один до одного дітям. Спілкування батьків на основі взаємоповаги та любові, створює психологічну установку на формування відповідної поведінки дітей, сприяє підвищенню культури сімейних взаємин.

Розв'язанню означених завдань слугує, за В. Сухомлинським, і батьківська любов до дітей. «Людину ми творимо любов'ю – любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини», наголошував учений у третій бесіді «Видение собственного нравственного облика» праці «Родительская педагогика», що увійшла до збірки «Мудрость родительской любви» [24, с. 15].

Педагог застерігав батьків від сліпої любові до дитини. Щоб стати справді виховною, вона має бути наповнена життєвою мудрістю попередніх поколінь, відповідальною, щирою, критичною. Виявами розумної любові батьків до дитини В. Сухомлинський уважав: турботу про успішний фізичний і духовний розвиток; постійну увагу до її внутрішнього стану, створення оптимальних умов для того, щоб у кожній маленькій людині пробуджувалася індивідуальна людська неповторність; особистісний підхід до дитини; виховання доброти, чуйності, бажання дарувати радість людям, коло яких у міру дорослішання дитини має поступово розширюватися; стимулювання добрих учинків та поведінки дитини; прилучення її до великої людської радості – творити добро. Ці критерії нами систематизовано за наступними працями В. Сухомлинського: «Павлиська середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Духовний світ школяра», «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину» [13; 10; 12; 15; 14; 19]. Заслуговує на увагу той факт, що В. Сухомлинський учив батьків у процесі реалізації цих складових використовувати не лише засоби прямого впливу (наприклад – конкретні настанови, повчання, виховання словом, навіювання, пояснення, роз'яснення), а й удаватися до пропедевтичних заходів, таких як: Свято першого хліба [14, с. 241], Весняне свято матері [14, с. 238], Свято квітів [14, с. 244], Свято дівчаток [37, с. 124] тощо.

Щирість і сердечність у стосунках батьків і дітей, любов, що їх живить несумісні для В. Сухомлинського з «любов'ю-замилуванням», «любов'ю – відкупом» чи «деспотичною любов'ю». Любов, яку звеличує педагог, ґрунтується на великій пошані до особистості дитини.

Як серйозну пересторогу на шляху формування у дітей культури взаємин, розглядав Сухомлинський нетактовне і грубе втручання батьків у світ дитячого життя. Саме цю обставину він розглядав як одну з причин замкнутості та відчуженості людини в зрілому віці. Особливо неприпустимим уявлявся йому диктат

батьків у сфері товаришування дітей. Обов'язок батьків педагог убачав у тому, щоб не забороняти дружбу, а допомогти дітям визначити своє місце в дитячому колективі, зрозуміти сенс справжньої дружби. На його думку, для людини, «щоб бути самій щасливій, потрібно бережливо, тонко, сердечно, чуйно, дбайливо торкатися до сердець інших людей» [27, с. 107].

Із огляду на домінуючу роль доброзичливих взаємин, підходив В. Сухомлинський і до вирішення питання спілкування особистості з іншими людьми, коло яких поступово розширюється. Суголосною з ідеями педагога вважаємо позицію видатного психолога С. Рубінштейна, який у праці «Сознание и привычка» (1956) писав: «найперша з умов життя людини – це інша людина. Ставлення до іншої людини, до людей становить основну тканину людського життя, її серцевину. «Серце» людини все зіткане з людських стосунків із іншими людьми; те чого вона варта, цілком визначається тим, до яких людських стосунків вона прагне, які стосунки з людьми, з іншою людиною вона здатна встановлювати» [5, с. 262–263].

Цей погляд на проблему розвивав у педагогічному сенсі В. Сухомлинський, визнаючи роль сім'ї в прагненні оптимізувати людські взаємини на основі емпатії, толерантності, гуманізму, доброти, справедливості, поваги до людської гідності та інших загальнолюдських і національних морально-етичних цінностей.

У наш час вимоги, наукові висновки та рекомендації педагога з означеної проблеми набули особливої актуальності, адже кардинальні зміни в соціально-економічному житті України призвели до девальвації багатьох моральних цінностей, у тому числі й взаємин між людьми. Не залишалася осторонь цих процесів і сім'я, зазнали змін взаємини в ній та поза нею. Спостерігаються непоодинокі випадки байдужого та, навіть, жорстокого ставлення дітей до близьких людей, не говорячи уже про чужих. У деяких сім'ях батьки не тільки не застерігають дітей від виявів бездушності, нахабства, хамства, а навіть заохочують до них.

Людині з такими якостями, мовляв, легше «зробити кар'єру», пробитися «в люди».

До числа основних завдань сімейного виховання відносив В. Сухомлинський також *формування розумних потреб і бажань*. Як важливі новоутворення дитячого віку виникають вони на порозі свідомого життя дитини з того моменту, як вона починає відчувати, виявляти певні бажання.

Потреби вчений розглядав як головну рушійну силу людської діяльності, своєрідну форму виявлення необхідності в чомусь, що має велике значення для функціонування чи продовження певної діяльності. Із потреб випливають бажання, окультурюванню яких він надавав великого значення. Цю роботу В. Сухомлинський радив починати якомога раніше, із перших кроків свідомого життя дитини, коли її психіка вже піддається виховному впливові, коли «центром Всесвіту» для дитини є її особисті інтереси, бажання: «Як тільки людина зрозуміла своє буття, виділила себе із оточуючого світу, в його становленні, в тому, якою людиною вона стане, якого громадянина отримає Батьківщина, якого чоловіка отримає дружина, якого батька судилося мати дітям – визначальне значення в усьому цьому має гармонія бажань, з однієї сторони, і обов'язку, з іншої», – зазначає В. Сухомлинський у статті «Труд и долг» [28, с. 153] і радить батькам закласти в основу формування бажань у дітей морально-етичну норму (ціннісну основу якої становить допустимість, здійснення, досягнення) [28].

До числа механізмів реалізації завдань виховання дітей у сім'ї В. Сухомлинський відносить – як провідний чинник – працю. Зазначає, що взятий сам по собі факт залучення дитини до праці ще не вирішує справи, тому що виховний ефект визначається характером діяльності та роллю дитини в ній. Вихованню культури потреб і бажань, за В. Сухомлинським, активно сприяє лише та праця, в основі якої лежить творення добра для людей. «Дитина, що знала потреби робити добро для інших людей, стає дуже проникливою, сприйнятливою, чутливою до навколишнього світу, до людей, до вчинків, подій, стосунків між людьми» [27, с. 119].

Важливим виявом мистецтва виховання дітей у сім'ї є, на думку педагога, уміння батьків збуджувати, розвивати й підтримувати «бажання дітей бути хорошими». А для цього необхідно навчити дитину орієнтуватися у розмаїтті бажань, виокремлювати з них найбільш значущі, керувати ними, розуміти слова: «хочу» – «не хочу», «можна» – «не можна», «повинен» – «не повинен».

Педагог звертає увагу батьків на необхідності усвідомлення дітьми того, що вони не поодинокі в своїх потребах і бажаннях, навколо них вирує багатий і різноманітний світ людських бажань і устремлінь. «Нема і не може бути індивідуального бажання, яке в тій чи іншій мірі не торкалося б духовного світу інших людей, не стикалося з чужими бажаннями. Ухилитися від цього зіткнення бажань неможливо. Щоб життя було узгодженою гармонією, кожна людина повинна іти назустріч закономірним бажанням інших людей, підкорити свої бажання гармонії життя» [26, с. 89–90]. Тільки за цих умов злиття «хочу і повинен» буде морально виправданим.

До інших педагогічних умов формування культури бажань у сім'ї вчений відносив: педагогічну освіту батьків і створення сімейної атмосфери високоморальних спонукань і бажань; виховання у дітей уміння підпорядковувати свої бажання високій моральній ідеї; виховання критичного ставлення до власних думок і вчинків; розуміння суспільного характеру людських бажань.

Вочевидь, зазначені нами вище завдання сімейного виховання далеко не вичерпують кола проблем, які ставив В. Сухомлинський перед батьками як вихователями. Ми зупинилися лише на тих, які є визначальними для розвитку дитини й реалізація яких сприяє підвищенню якості виховання дітей у сім'ї.

Чільне місце у розробленій В. Сухомлинським концепції виховання дитини в сім'ї посідає визначення педагогічних складових цього процесу, розкриття змісту кожної з них, пошук шляхів оптимального їх поєднання в сім'ї та школі як єдиному процесі формування особистості. Виходячи з завдань гармонійно

розвиненої особистості, педагог виокремив моральне, розумове, трудове, фізичне та естетичне виховання в сім'ї.

Що ж стосується першої складової морального виховання, то на глибоке переконання вченого, сім'я є відповідальною за розвиток моральності з перших днів народження дитини. Тому за своєю важливістю категорія моралі стала ключовою в його батьківській педагогіці. Непересічну роль батьків у моральному вихованні дітей В. Сухомлинський обґрунтовує тим, що дошкільний період їх (дітей) життя безпосередньо в сім'ї відзначається підвищеною чутливістю та сприйнятливістю до виховних впливів. І це дає великі можливості для ефективного розвитку моральних якостей і поведінки дитини.

На основі численних прикладів із практики виховання дітей у сім'ї (за допомогою казок «Про народження людини», «Про Людину-Пустоцвіт», легенд «Хто найкращий майстер на землі» тощо) учений у праці «Як виховати справжню людину» доводить, що основні моральні настанови та постулати закріплюються в свідомості та поведінці дітей, якщо батьки спираються на особливості та можливості розвитку психіки в дошкільному віці. Навпаки, несформовані й незакріплені у ранньому дитинстві моральні правила життя та поведінки ускладнюють подальший процес морального виховання особистості в наступних вікових періодах.

Враховуючи здатність дітей від народження «бути виховуваними», батьки в змозі створити навколо них такий виховний простір, у якому моральні норми, правила та звички поведінки були б не тягарем, а стали основою формування моральних суджень, поглядів, учинків, морального світосприйняття.

В. Сухомлинський ставив перед батьками відповідні завдання й у галузі розумового виховання дітей. Твердо переконаний у тому, що батьки закладають основи розумового розвитку дитини, дають перші наукові знання, педагог наголошував на важливості усвідомленого підходу батьків до розумового виховання дітей, спрямовував їх на відповідальне ставлення й активне сприяння

реалізації цього завдання. Звертаючись із цього приводу до батьків у статті «Біля чистого джерела», педагог зазначає: «Найстрашніше горе – горе для сім'ї, горе для школи, горе для суспільства, – якщо молодій людині не хочеться знати! Небажання знати – це символічні залізні ґрати, якими людина закриває від себе безмежне небо» [30, с. 265].

На основі принципу врахування вікових й індивідуальних особливостей дітей, В. Сухомлинський розглядав участь сім'ї в розумовому розвитку та вихованні дітей. Він зазначав, що у ранньому віці розвиток дитячої спостережливості, допитливості, цікавості надзвичайно важливий. Відповідаючи на нескінченні чому?, для чого?, навіщо? батьки сприяють розвитку мислення, уяви дітей, закладають фундамент формування їхніх багатосторонніх інтересів. Обов'язок батьків, на його думку, полягає у тому, щоб знаходити і використовувати різні форми й способи спонукання дитячої спостережливості, цікавості, розкривати перед ними неповторну красу природи і людського життя. Першоджерела розуму, думки, мислення, – учив Сухомлинський, – у навколишньому світі, в тих явищах, які людина бачить, пізнає, які викликають у неї інтерес... Розум – це раніше всього цікавість [32, с. 178].

Українськими та ефективними формами розумового виховання дітей визнавав педагог їх прилучення до книги, до самостійного читання. Батьки мають зацікавити дитину книгою, розвинути бажання спочатку слухати, а потім читати доступні для дітей, захоплюючі розповіді. Тоді перед малечею відкривається шлях, який веде до розвитку потреби користуватися книгою як знаряддям для саморозвитку і самоосвіти. І ведуть її по ньому спочатку батьки, а потім батьки разом зі школою [14].

Книгу він образно називав «стежиною», що веде дитину до вершин розвитку [14, с. 194]. Педагог був глибоко переконаний, що дитина не бачить краси навколишнього світу, якщо вона не відчула краси слова. Книга виховує громадянина, сприяє моральному, розумовому та естетичному розвитку. У «Листі до сина»

наголошував: «Пам'ятай, що книги – це тисячолітня мудрість людини... Читання книг – це не механічний процес. Це творчість. Опанувуй це мистецтво – уміння, читаючи – виховувати себе, читаючи – думати, читаючи – мислити» [29, с. 215 – 216].

Результати Павлиського досвіду з питань спільної роботи сім'ї та школи щодо прилученні дитини до читання й книги переконують, що це була цілісна структурно-функціональна модель, яка включала: створення в сім'ї атмосфери любові до книги; формування потреби в самостійному читанні; традицію збирання й примноження сімейних бібліотек Дитинства і Юності; участь батьків у організації і проведенні Днів книги та Свят книги в школі тощо [13].

Надзвичайно відповідальними В. Сухомлинський визначав завдання сім'ї у трудовому вихованні дітей. Звертаючись до батьківської аудиторії та вчителів у «Листі молодому батькові» В. Сухомлинський наголошував на необхідності «... починати духовне життя дитини у світі праці, в ті щасливі роки, коли вона вперше бачить поле, вперше зустрічає вранішню зорю, вперше вслухається в дзвінку пісню жайворонка» [31, с. 445]. На його думку, батькам необхідно виховувати в дітей любов до праці та потребу в праці власним прикладом, спільними справами.

В. Сухомлинський розглядав трудове виховання як гармонію трьох понять: треба, важко, прекрасно. Такий підхід і завдання, які стоять перед сім'єю і школою у трудовому вихованні дітей, обґрунтував у статті «Гармонія трьох начал» [32].

За аналізом праць «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Виховання всебічно розвиненої особистості», статей «Ми продовжуємо себе в дітях», «Лист молодому батькові» та інших нами систематизовано підходи В. Сухомлинського до визначення завдань, які стоять перед сім'єю з питань трудового виховання дітей.

1. Допомогти дітям усвідомити, що праця є природним станом душі, звичкою, і не має необхідності залучати дитину до трудової діяльності примусово або через заохочення. «Дуже важливо, щоб

праця з малих літ була, по-перше, максимально олюдненою, тобто одухотворялася прагненням принести добро людям, суспільству, народу, Батьківщині, по-друге, щоб вона стала єдиним станом людини, звичкою» [28, с. 170].

2. Через трудову діяльність розвивати моральність і духовність дитини, а для цього спрямовувати дітей на те, щоб своєю працею приносити добро й допомогу сім'ї, людям, суспільству, країні. «Праця, – вважав Сухомлинський, – поняття невичерпне, тому що воно – людське. Праця не тільки там, де людина сіє хліб чи саджає дерево. Найтоншою, найскладнішою працею є те, що людина приходить до людини, бачить у її очах, читає між рядками її слів кликання на допомогу» [17, с. 555].

3. Сформувані в дітей відчуття радості праці. А для цього необхідно враховувати індивідуальні особливості дитини, залучати її до тих видів трудової діяльності, в яких розкриваються її нахили та здібності; створювати умови, сприятливі підвищенню результативності праці та успішності її виконання; сприяти розвитку активності, самостійності; з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей дитини поступово ускладнювати характер дитячої праці.

4. Постійно допомагати дитині усвідомлювати красу людської праці.

5. Спрямовувати трудове виховання дітей на розвиток їх творчості через поєднання наукового знання з практичними навичками. «Оволодіння майстерністю, постійне вдосконалення умінь і навичок, експериментування, використання даних науки в праці – все це вихованець усвідомлює і переживає як моральну гідність», – писав педагог у праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» [10, с. 168].

Чільне місце в своїй концепції сімейного виховання відводить В. Сухомлинський визначенню і обґрунтуванню у працях «Духовний світ школяра», «Народження громадянина», «Проблема всебічно розвиненої особистості» завдань батьків у галузі естетичного виховання. Учений був глибоко переконаний у тому,

що від естетичного виховання дітей і залежить подальший естетичний і емоційний розвиток людини [12; 15; 10]. А для цього сім'я має починати естетичне виховання дітей із перших днів народження, бо володіє великими можливостями. Ідеться про використання основних джерел естетичного виховання – природу, мистецтво, людські взаємини та вчинки, різні види діяльності тощо.

У практиці сімейного виховання кожне з названих джерел естетичного виховання по-своєму сприяє формуванню відповідних рис і якостей підростаючої особистості. В. Сухомлинський був твердо переконаний, що оптимальне використання можливостей кожного з них дає можливість більш предметно підійти до реалізації основного комплексу завдань естетичного виховання дітей у сім'ї: забезпечити глибину естетичного сприйняття, осмислення прекрасного, готовність діяти за законами краси.

Особливістю його підходів до розв'язання завдань естетичного виховання, як в школі, так і в сім'ї, було визначення природи провідним виховним засобом. В. Сухомлинський уважав, що дитина залучається до естетичних надбань людства через природу. «Не можна не враховувати, що життя наших дітей відбувається серед природи, – писав В. Сухомлинський, – природа входить у духовне життя дитини і як нерукотворна краса, і як сфера творчості, як поле, на якому створюється краса душі. Ми глибоко переконані в тому, що бережливе, турботливе відношення до природи, праця, яка прикрашає рідну землю, найважливіша умова духовної краси» [11, с. 121].

Для В. Сухомлинського краса природи – перша й найдоступніша людині краса. Тому, стверджує він, прямий обов'язок батьків у такий спосіб організувати спілкування дитини з природою, щоб довершеність її форм не залишилася поза увагою маленької людини, а знайшла живий відгук у її серці, почуттях, спонуканнях. Звертаючись до батьків у статті «Навчайте дитину мислити» (1966), педагог закликав: «Йдіть разом з ним (сином) у поле, в ліс, на берег ставу. Непримітний ярочок, порослий чагарником, таїть у собі дивовижні речі, – якщо тільки ви вмієте

бачити їх і розкрити на них очі вашої дитини. Незабутні хвилини подиву, захоплення, здивування, які переживає ваш син, – це злеті допитливої думки» [24, с. 48 – 49].

Постійно його турбували непоодинокі випадки байдужого, а часто й жорстокого ставлення дітей до природи (тваринного, рослинного та пташинного світу). Щоб запобігти цьому, він у працях «Духовний світ школяра» (1961), «Народження громадянина» (1970), запропонував вихователям своєрідну програму включення батьками дітей у світ природи, а для цього необхідно навчити дітей: бачити й розуміти світ і красу природи, виховувати чуйність до різноманітних виявів прекрасного й довершеного в природі; глибоко усвідомлювати їх гармонію та красу; мати своє ставлення до них та оберігати й цінувати природне середовище; своєю працею піклуватися про природу, прикрашати довкілля, відчувати естетичну насолоду від результатів власних зусиль [12; 591].

Як одне з головних джерел естетичного виховання в сім'ї, розглядав В. Сухомлинський мистецтво і передусім мистецтво слова. У працях «Духовний світ школяра», «Павлиська середня школа», «Народження громадянина» довів, що перші кроки знайомства дитини з прекрасним пов'язані з освоєнням пам'яток національної культури і, зокрема усної народної поетичної творчості [12; 13; 15]. У руках батьків це один із дієвих інструментів впливу, який разом із рідною мовою становить підґрунтя естетичного розвитку особистості. Колискові пісні, забавлянки, потішки, ігри приваблюють увагу маленької дитини, зачаровують звуками рідної мови, на які відгукуються ніжні струни дитячої душі. Як наголошував учений, «краса і велич, сила і виразність рідного слова облагороджує почуття, думки, переживання та душі дітей. Закохана в красу слова людина, стає чутливою і вимогливою до естетичного і морального буття навколо себе» [15, с. 510].

Батьки, на його думку, мають докласти багато зусиль, щоб світ мистецтва надзвичайно широкий, багатий, привабливий із перших

хвилин народження ввійшов у життя дитини, щоб людина на все життя не залишилася його випадковим відвідувачем, щоб довершеність природних форм, естетика людських взаємин, мистецтво якомога раніше стали надбаннями дітей, слугували утвердженню прекрасного в них самих.

У середині 60-х років у країні була створена доволі розгалужена система підвищення педагогічної культури широкого батьківського загалу. Окремі її форми заслуговують на позитивну оцінку й, перш за все, обов'язкове залучення всіх батьків до навчання та донесення до них тогочасних вимог і завдань виховання та розвитку дітей і молоді. Водночас, як показано у тому ж параграфі, у діяльності відповідних інституцій було багато формалізму, шаблону, заорганізованості, відірваності від реально існуючих проблем виховання дітей у сім'ї. Негативно позначалася на рівні педагогічної освіти батьків заідеологізованість навчання, недооцінка ролі сім'ї в процесі гармонійного розвитку особистості.

Якісно новими, творчими стали підходи В. Сухомлинського до розв'язання проблеми педагогічної просвіти батьків, яку він сприймав і досліджував системно, послідовно на засадах гуманізму, з урахуванням наукових досягнень педагогіки та психології.

Аналіз його поглядів на цю проблему дозволив стверджувати, що формування педагогічної культури батьків являє собою процес, який забезпечує потребу батьків у психологічних і педагогічних знаннях, практичних умінь і являє собою спеціально організовану діяльність, спрямовану на допомогу батькам у виконанні їх виховних функцій.

За В. Сухомлинським, педагогічна культура батьків включає ряд компонентів: розуміння та осмислення відповідальності батька й матері за виховання дітей; знання теорії та практики виховання дітей у сім'ї (педагогіка сім'ї), сукупність знань про закони їх психічного та фізіологічного розвитку (психологія сім'ї); практичні вміння та навички організації життєдіяльності дитини в сім'ї; взаємозв'язок з іншими виховними інституціями (дошкільні та

позашкільні навчальні заклади, школи, дитячі організації та об'єднання) [13, с. 12 – 14; 25, с. 37 – 61].

Із практики свого багаторічного досвіду В. Сухомлинський виніс тверде переконання – немає важливішого завдання, ніж навчити батька й матір виховувати своїх дітей; без правильно організованої їх педагогічної освіти неможливо розв'язати жодного завдання, яке стосується навчання та виховання дітей. «Батьківська педагогіка, – наголошував педагог, – тобто елементарне коло знань про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії і практики» [17, с. 535–536].

Педагог довів, що в процесі виховання педагогічної культури батьків необхідно враховувати їх рівень освіти, ступінь сформованості умінь і навичок виховання дітей, розуміння ними психологічних, педагогічних, фізіологічних, гігієнічних, правових складових сімейного виховання, батьківські здібності та прагнення. Він зосереджував увагу на диференційованому підході до виховання педагогічної культури з урахуванням вікових особливостей дітей; наполягав на тому, що у формуванні педагогічної культури батьків слід дотримуватися певної системи й послідовності. Починати навчання В. Сухомлинський рекомендував із вивчення анатомо-фізіологічних, психологічних особливостей і закономірностей розвитку дітей. Подальшу педагогізацію батьківського загалу він пов'язував із опануванням ними основних відомостей щодо мети, завдань, умов, методів і прийомів виховання, яке здійснюється в сім'ї, в єдності з іншими виховними інституціями (школа, позашкільні культурно-освітні заклади).

Доводив, що найбільш вагомий навчальний результат досягається за умов, коли процес педагогічної підготовки батьків сприяє формуванню в них потреби з власної ініціативи удосконалювати свій виховний потенціал шляхом самовиховання та самоосвіти, яка не тільки сприяє підвищенню загальної та педагогічної культури сім'ї, налаштовує батьків на комплектування

власних бібліотек, але й за власним їх прикладом вчить дітей “жити в світі книги”.

Зазначаємо, що В. Сухомлинський не тільки теоретично обґрунтував основи підвищення педагогічної культури батьків, але й активно пропагував її, цілеспрямовано та творчо реалізував форми такої роботи, апробовував і удосконалював у відповідності до завдань сімейного виховання та розвитку науки про сімейне виховання.

Аналіз його праці «Павлиська середня школа», статті «Моя педагогічна система» свідчить, що робота з батьками в авторській школі стала невід’ємною складовою його педагогічної системи не відразу. Щомісячно скликали батьківські збори, проводили бесіди з окремими батьками вдома та школі, працював батьківський комітет. Ці форми роботи спрямовували пошуки В. Сухомлинського та його однодумців на створення та організацію діяльності єдиного колективу вчителів, батьків і учнів на основі визначення спільної мети, планування та конкретних заходів.

Такий пошук і використання традиційних для радянської школи форм роботи з батьками (конференцій, зборів) привели В. Сухомлинського до розробки організаційно-методичного забезпечення діяльності батьківської школи, в якій, за глибоким переконанням В. Сухомлинського, «педагогіка повинна стати наукою для всіх – для вчителів і для батьків». У батьківській школі давали кожному із батьків конкретний обсяг педагогічних знань, куди батьки записувалися за два роки до вступу їхньої дитини, відвідуючи потім заняття до закінчення нею (дитиною) середньої школи. «Курс педагогіки та психології в батьківській школі, як зазначав В. Сухомлинський, був розрахований на 250 годин (До речі, це значно більше, ніж будь-який інститутський чи університетський курс)» [13, с. 42-43].

Діяльність із підвищення батьківської педагогічної культури В. Сухомлинський розглядав як спільну роботу вчителів і батьків, яка сприяє вихованню гармонійно розвиненої особистості. «Найважче завдання полягає в тому, – підкреслював він, – щоб

батько та мати разом із нами бачили, розуміли духовний світ своєї дитини, вміли розібратися в причинах і наслідках, осмислити виховання як цілеспрямовану працю» [10, с. 88].

У батьківській школі заняття проводилися для окремих груп: першу групу складали молоді подружжя, які ще не мали дітей, другу – батьки дошкільнят. Необхідність такої структури підготовки В. Сухомлинський пояснював тим, що саме в сім'ї діти відповідного віку проходять материнську школу морального, розумового, естетичного розвитку. На заняттях батьків першої групи вивчали питання розумового виховання дошкільнят, зокрема розглядалися такі категорії, як: пізнавальний інтерес, допитливість, розумові здібності тощо. Також велика увага на лекціях і семінарських заняттях приділялась питанню виховання трьох-чотирьохрічних дітей працею. План навчання включав спеціальні лекції такі, як: «Мати і дочка», «Батько і син», «Перші норми моральної культури дітей» та ін. Важливу роль у процесі педагогічної підготовки батьків дошкільнят відігравали також семінари, практикуми, колективні бесіди та обговорення, застосовувалися різні форми індивідуальної роботи з батьками [13].

Батьки також отримували практичні поради і рекомендації щодо вирішення складних проблем сімейного виховання. На заняттях практикувалися розв'язання практичних завдань, аналіз проблемних ситуацій, гра, яка, в основному, використовувалася з метою корекції стосунків між батьками та дітьми і була значною силою емоційного впливу на її учасників. У практиці роботи батьківської школи в Павлиші під керівництвом Василя Олександровича ми виокремлюємо нові на той час форми роботи з батьками – педагогічні практикуми, консиліуми, а також зазначаємо, що це була цілісна, системна, науково-обґрунтована та практично перевірена програма педагогічної освіти батьків (безперервна освіта батьків). Робота цієї батьківської школи була спрямована на: чітку організацію педагогічної освіти батьків, через поєднання загальних, групових й індивідуальних форм роботи; диференційованість змісту освіти батьків із урахуванням вікових особливостей дітей;

формування практичних умінь та навичок виховання дітей у сім'ї; зацікавленість учителя в реалізації завдань підвищення рівня педагогічної культури батьків через активний пошук творчих шляхів і форм розв'язання завдань сімейного виховання; позитивне ставлення батьків до набуття ними знань із педагогіки та психології сім'ї; розвиток у батьків прагнення самовиховання та самоосвіти через книгу, науково-популярні та періодичні видання; проведення вчителями, батьками та дітьми спільних заходів на засадах співпраці та творчості; дотримання вчителями етичних норм у роботі з батьками через співпрацю, вільний обмін думками та досвідом [13].

Отже, робота Павлиської батьківської школи була змістовною та різнобічною, системною, планомірною з використанням інноваційних підходів, форм та методів роботи й підкреслювала дитиноцентризм концепції сімейного виховання В. Сухомлинського.

Навчання батьків педагогічній мудрості В. Сухомлинський розглядав як надзвичайно важливу, відповідальну та складну справу.

Зазначаємо, що заняття у школі для батьків доповнювалися загальношкільними науково-практичними конференціями, тематичними зборами, індивідуальними бесідами та консультаціями.

У своїй сукупності програма педагогічної освіти батьків була наскрізною за змістом, гуманістичною за формами та методами роботи, вибудовувалася на принципах співпраці, поваги та позитивного ставлення до батьків та дітей, врахування їх індивідуальних та вікових особливостей, наступності, неперервності, системності та науковості.

Відтак, розробляючи дитиноцентричну концепцію сімейного виховання, В. Сухомлинський науково обґрунтував її мету і завдання, принципи, шляхи, умови, форми та методи її успішної реалізації. Його думки пройняті переконаністю в великій силі сімейного виховання, успіх якого залежить від знання батьками природи дитини, поєднання у виховній роботі сім'ї форм, методів та прийомів фізичного, розумового, морального, громадянського, трудового та естетичного розвитку дитини.

Теоретичні, методичні та організаційні новації В. Сухомлинського випередили свій час і в умовах сьогодення слугують основою, на якій має розвиватися теорія і практика виховання дітей у сім'ї.

Література

6. Бех І.Д. Педагогіка сердечності В.О. Сухомлинського. Науковий вісник Миколаївського державного університету. Пед. науки: зб. наук. праць. Миколаїв: МДУ, 2004. Вип. 8. С. 18 – 21.
7. Богущ А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. 272 с.
8. Бондарь Л.С. Проблема совместной воспитательной деятельности школы и семьи в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01. Київ, 1984. 203 с.
9. Петренко О.Б. Виховання любові до матері у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. Київ, 1999. 192 с.
10. Рубинштейн С. Я. Сознание и привычка. Семья и школа. 1956. № 7. С.4–6.
11. Савченко О.Я. Вивчаємо спадщину В. О. Сухомлинського. Рідна школа. 2005. №12. С.11–12.
12. Сараєва О.В. Педагогічна система В. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених.: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01. Київ, 2007. 245 с.
13. Сметанський М. Компаративний аналіз педагогічних поглядів А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського. Рідна школа. 2006. №9. С.3–7.
14. Сухомлинская О. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы. «Акта» - издание, 2008. 430 с.
15. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибрані твори. У 5 т. – К.: Радянська школа, 1976–Т. 1. 1976. С. 55 – 206.

16. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.4. 1976. С. 393 – 626.
17. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976– Т.1. 1976. С. 207–400.
18. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.4. 1976.
19. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1977 Т.3. 1977. С. 7 – 279.
20. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1977 Т.3. 1977. С. 283–582.
21. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.1. 1976. С.403 – 637.
22. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.2. 1976. С.419–654.
23. Сухомлинський В.О. Моральні цінності сім'ї. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. – Т.5. 1976. С.436–440.
24. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976– Т.2. 1976. С.149–416.
25. Сухомлинський В.О. Листи до сина. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1977. Т.3. 1977. С. 58 –657.
26. Сухомлинський В.О. Етюди про комуністичне виховання. Народна освіта. 1967. № 2. С. 39 – 45.
27. Сухомлинский В.А. Книга о любви / [Составитель А.И.Сухомлинская, Л.В. Голованов]. М.: Мол. гвардия, 1983. 191 с.
28. Сухомлинский В.А. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И.Сухомлинская]. М. : Мол. гвардия, 1988. 304 с.
29. Сухомлинский В.А. Родительская педагогика. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М. : Мол. гвардия, 1988. С.5–32.
30. Сухомлинский В.А. О педагогической культуре родителей //В.А. Сухомлинский Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М.: Мол. гвардия, 1988. С.37–61.

31. Сухомлинский В.А. Осторожно: ребенок! Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М.: Мол. гвардия, 1988. С.61–99.
32. Сухомлинский В.А. Мы продолжаем себя в детях. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М. : Мол. гвардия, 1988. С. 99–148.
33. Сухомлинский В.А. Труд и долг. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М.: Мол. гвардия, 1988. С.149 –177.
34. Сухомлинский В.А. Письма к сыну. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская]. М. : Мол. гвардия, 1988. С.178 – 287.
35. Сухомлинський В.О. Біля чистого джерела. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976 – Т.5. 1976. С.56 –568.
36. Сухомлинський В.О. Лист молодому батькові. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976– Т.5. – 1976. – С.440 – 446.
37. Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал. Вибрані твори. У 5 т. К.: Радянська школа, 1977– Т.5. – 1977. – С. 569 – 578.
38. Сухомлинский В.А. К вопросу об организации школ-интернатов. Советская педагогика.1988. №12. С. 82 – 88.
39. Сухомлинський В.О. Лист дочці. Вибрані твори. У 5 т. К.: Радянська школа, 1977– Т. 5. – 1977. – С. 371 – 378.
40. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система: [З неопублікованої книги «Педагогічна культура»]. Радянська школа, 1988. №6. С. 87–91; №7. С.79 – 84; №8. – С. 87 – 91; №9. С. 86 – 91.
41. Сухомлинский В.А. Важная сторона родительского авторитета. Семья и школа. – 1952. – № 10. – С.11.
42. Сухомлинский В.А Батьківська педагогіка. /Упоряд. і авт. вступ. ст. В.Ф.Шморгун. Київ: Радянська школа, 1978. 263 с.
43. Сухомлинский В.А. Родительская педагогіка. М.: Знание, 1978. 96 с.
44. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в ітсоричній ретроспективі(друга половина ХІХ-ХХ століття): монографія / В.Л. Федяєва. Херсон: РІПО, 2010. 348 с.

РОЗДІЛ 3

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВЧИТЕЛЯ

Григорій Петрович Васянович

МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА УЧИТЕЛЯ У НАУКОВИХ ПОШУКАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Методологія як наукова галузь пройшла певний шлях становлення і сформувалась у 50-х роках ХХ століття. Методологічна проблематика досліджувалася на філософському (П. Копнін, В. Лекторський, М. Мамардашвілі, В. Садовський, В. Швирьов, В. Шинкарук), педагогічному (С. Гончаренко, М. Данілов, В. Загвязінський, І. Зязюн, В. Краєвський, І. Логвінов, О. Новіков, Г. Серіков, Г. Щедровицький), психологічному (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Рибалка, В. Роменець, С. Рубінштейн, О. Ткаченко) рівнях. Надзвичайно велику увагу цій проблемі у своєму педагогічному доробку приділяв Василь Сухомлинський, який вважав, що учитель має володіти високою методологічною культурою, постійно удосконалювати свої знання, бути дослідником, експериментатором.

Видатний педагог розглядав методологічну культуру учителя як невід'ємний елемент його професійної підготовки і діяльності. Педагогічну діяльність вчений характеризував як мета-діяльність, оскільки вона спрямована на виховання іншої людини, цілісної особистості, отже, передбачає вищу ступінь перспективної моральної і правової відповідальності. З іншого боку, справедливо вважав В. Сухомлинський, активна діяльність учителя має смисл тоді, коли вона формує духовний світ дитини на засадах культури і гуманізму. Все це вимагає від учителя бути справжнім професіоналом, відповідати високому рівню сучасних знань.

Учитель набуває знань, навичок, вмінь завдяки оволодінню методологічною культурою, яка за своїм змістом включає:

методологічну рефлексію (уміння аналізувати власну наукову діяльність), здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування певних концепцій, форм і методів пізнання, конструювання тощо. В. Сухомлинський постійно підкреслював, що методологічна культура потрібна не лише вченому, а й учителю-практику, оскільки вона є культурою мислення, культурою почуттів, які ґрунтуються на методологічних знаннях. Така культура потрібна практиці не менше ніж науці, хоча і не всі учителі усвідомлюють це, і навіть нехтують психолого-педагогічними знаннями. Мисленнєвий акт у педагогічному процесі спрямований на розв'язання проблем, які постійно виникають, і тут не обійтись без рефлексії, тобто осмислення власної діяльності, оскільки вона пов'язана з вихованням дитини. «...Ми, вчителі, – писав В. Сухомлинський, – маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб зірвавши квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини: адже ми торкаємося найтоншого, найніжнішого в природі – мислячої матерії організму, що росте» [5, с. 33].

Оцінюючи власну науково-дослідну і практичну діяльність В. Сухомлинський писав, що багаторічна праця в школі створювала сприятливі умови для тривалого експерименту, для спостереження за процесом становлення, розвитку особистості. Очевидно, що специфіка дослідження, зумовлена практичною необхідністю розв'язувати практичні питання школи, не могла не позначитися на характері й обсязі науково-дослідної роботи у процесі якої здобувалися нові знання. Потрібно було забезпечити:

«– поєднання теоретичного аналізу, вивчення, узагальнення з пошуками найбільш адекватних шляхів виховного впливу на колектив і особистість;

– аналіз ідеї всебічного виховання в процесі її історичного розвитку, збагачення новими положеннями, що висуваються життям;

– постійне врахування взаємозумовленості, взаємозалежності, взаємозв'язку всіх складових частин, елементів, сторін, аспектів процесу навчання і виховання» [2, с. 55].

Вчений далі зазначав, що єдність, злиття практичної виховної і науково-дослідної роботи постійно надавали практиці й особливо науковому дослідженню однієї дуже важливої особливості: одночасно досліджувалось кілька проблем, але при цьому предметом пильної уваги на певному етапі роботи ставала одна із складного комплексу проблем. В. Сухомлинський наголошував: найменше послаблення, спрощення, примітивізм практичної роботи хоч би на одній з її ділянок могли б зробити безглуздою дослідну роботу в цілому [2, с. 56].

Вчений вважав, що головною умовою дослідження педагогічної практики є її наукове обґрунтування. Під обґрунтуванням розуміється пізнавальний опис практики, як сутнього, отже, незалежного від нас. А те, що обґрунтовується є образом дійсності, цілком можливим у майбутньому, і як таким, що залежить від нас. Іншими словами – це проект належного, уява, яка реалізується. Отже, доводив В.Сухомлинський, щоб реально змінити навчально-виховний процес як складову педагогічної діяльності на краще, потрібно спочатку адекватно виявити факти і зв'язки, які існують у цій дійсності. Наукове обґрунтування – встановлення зв'язку між різними елементами практики має бути конструктивним, формувальним процесом, в межах якого розробка обґрунтування із самого початку повинна бути орієнтованою на те, що обґрунтовується (план діяльності, практики), причому об'єкт обґрунтування формується не до цього процесу, а в ході його і до обґрунтування просто не існує. Сформована методологічна культура допомагає учителю спрямувати енергію думки на усвідомлення ролі і місця наукового обґрунтування, в удосконаленні власної педагогічної майстерності, діяльності.

Культура думки виховує культуру взаємодії людини з людиною, людини з природою, суспільством. Звідси логічно постає ідея гуманістичної спрямованості учителя в основу якої покладається принцип поваги до особистості вихованця, врахування у процесі навчання його духовного потенціалу шляхом залучення до людської культури, яка функціонує в межах соціального досвіду. Учитель і школа повинні допомогти учневі опанувати соціальний досвід і перетворити його в особистісний. «Не можна допустити, – писав В. Сухомлинський, – щоб усе духовне життя школи не було просякнуте схвильованим пізнанням шляху нашого народу до щастя, щоб пульс духовного життя школи й кожної людини, яку ми виховуємо, не відбивав турбот, тривоги, хвилювань Вітчизни. Один з найскладніших секретів виховання полягає в тому, щоб думки про всенародне стали для людини якомога раніше глибоко особистою турботою» [3, с. 228].

Виходячи з того, що особистість формується у певному соціально-культурному середовищі, В. Сухомлинський обґрунтовує принцип пріоритету гуманізму в педагогічних дослідженнях. На його думку, цей принцип має орієнтувати дослідника на реальний вияв гуманізму у системі відносин: учитель-учень, учень-учитель, учитель-батьки, учитель-учитель тощо. Результати пошуку мають бути не лише валідними, об'єктивними, а й коректними, які б не допускали елементів дезінформації й дезорієнтації щодо об'єктів дослідження. Пріоритет принципу гуманізму полягає і в тому, що кожна особистість як унікальне явище, діалектично поєднує в собі і певні природні особливості, і соціально зумовлену спільність, й індивідуальну духовність. Інакше кажучи, пріоритет гуманізму передбачає верховенство людини як суб'єкта, який самореалізується у навчанні й учінні, вихованні й самовихованні. В цілому принцип пріоритету гуманізму педагогічних досліджень не лише проголошує цінність кожної людини, він виступає певним попередженням спрощення, легковажності у відносинах між людьми, справа у тому, що уява про людину лише в загальних рисах віддзеркалює його сутність. Як складний духовний феномен,

людина є унікальною. У цьому сенсі будь-які схематичні уявлення про людину, віддзеркалюючи дещо загальне, виключають її індивідуальні особливості, які можуть бути вирішальними у розумінні її сутності.

Методологічна культура, зазначав В. Сухомлинський, спонукає учителя до розуміння того, що в основу людяності, гуманізму, розвитку особистісного начала покладається реальна свобода. Свобода є невичерпним джерелом справжнього людського щастя, творчості, педагогічної майстерності. «Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягати вершини, виявити себе, заявивши про своє Я, черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатшим» [2, с. 73].

Високий професіоналізм, компетентність, духовна зрілість дозволяють учителеві творчо формулювати й розв'язувати найскладніші педагогічні задачі. Натомість результати педагогічної практики і досвід навчальної роботи свідчать про те, що значна кількість студентів вищих педагогічних навчальних закладів недостатньо володіє уміннями, які характеризували б їх діяльність як творчу. Переважна частина студентів відчуває труднощі у розв'язанні педагогічних задач. Проведене нами анкетування засвідчило, що лише 5,5% студентів усвідомлюють, формулюють і самостійно розв'язують проблемні задачі; 23% не відчувають труднощів у процесі педагогічної практики, адже, не усвідомлюють справжніх проблем, інші акцентують увагу лише на труднощах організаційного плану й установленні контакту з дітьми. Розв'язання деяких проблем, що пропонують студенти іноді бувають цікавими, нестандартними, але спрямованими на зняття конфлікту в конкретний момент, а не на розв'язання проблеми в цілому. Студенти намагаються адаптуватися до складних ситуацій і не прагнуть вплинути на практику, як вона давніше склалася, не вважають за потрібне змінити її. Отже, проблема навчання

студентів творчому розв'язанню педагогічних задач залишається актуальною. На цей бік проблеми звертав увагу В.Сухомлинський, який вважав, що творчість майбутнього учителя слід розвивати ще в стінах навчального закладу. Вчений був переконаний в тому, що жодна професія не потребує такого творчого напруження, як педагогічна. Він писав: «Я знаю працівників багатьох спеціальностей, але немає – я в цьому впевнений – людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі... Радість творчої праці, повнота життя завдяки творчості – до цього прагне кожна культурна, освічена людина» [4, с.119].

Видатний педагог і психолог В. Сухомлинський справедливо наголошував, що лише творчий учитель здатний розбудити творчість дитини, виявити її унікальність, неповторність. «Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність неможливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх» [5, с. 4].

Аналіз наукової і практичної спадщини В. Сухомлинського свідчить, що у формуванні методологічної культури вчений виокремлює три основні етапи: теоретичну підготовку у ЗВО, практичну підготовку у ЗВО і практичну роботу в школі. Кожний із цих етапів має свої особливості, взаємозв'язок і взаємозумовленість, що й утворює єдиний цілісний феномен підготовки вчителя.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Творча спадщина В. Сухомлинського містить в собі вагомий методологічний потенціал розвитку педагогічної науки.
2. Змістовими складовими методологічної культури учителя, згідно з поглядами В. Сухомлинського є: методологічна рефлексія, здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування певних концепцій, форм і методів пізнання.

3. Головним принципом педагогічної теорії і практики В. Сухомлинський вважав принцип гуманізму.

До подальших проблем дослідження відносимо: взаємозв'язок педагогічних інновацій із формуванням методологічної культури учителя; дія принципу верифікації наукових знань у системі методологічної підготовки майбутнього учителя; роль і місце методологічної культури учителя у формуванні духовних цінностей учнів.

Література

1. Сухомлинська О.В. Сухомлинський Василь Олександрович. Українська педагогіка у персоналіях. У двох книгах. Кн. друга. ХХ століття / [за ред. О.В. Сухомлинської]. Київ: Либідь, 2005. С. 380–387.
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.
3. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 2. С. 149–416.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 2. С. 419–654.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 3. С. 7–280.

ІДЕЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У сучасному світі якість освіти набуває все більшого значення в соціальному й економічному розвитку держави і кожної особистості зокрема [1, с. 10] Вона постає основною метою здійснюваних і прогнозованих перетворень у цій галузі. Однак ми спостерігаємо значний розрив між якістю масової освіти і тими вимогами, які ставить до кожної особистості швидко змінюване суспільство.

Найважливішим чинником впливу на якість шкільної освіти є якість підготовки вчителів, домінантою якої є їхній постійний професійний розвиток [1, с. 14].

Для якісної підготовки вчителів необхідно враховувати суттєве розширення їхніх посадових обов'язків, формування необхідних діагностичних і дослідницьких умінь, володіння комп'ютерними технологіями, уміння обґрунтовано вибирати методики у співвідношенні з педагогічними або методичними завданнями й рівнем готовності учнів.

Модернізація національної школи, як особливо актуальну, виокремлює проблему якісної професійної підготовки вчителя початкової школи, який повинен виховувати дітей на національному ґрунті, історії, культурі, на традиціях свого народу, прививаючи загальнолюдські цінності. Тому на сучасному етапі розвитку педагогічної освіти погляди практиків і вчених все частіше спрямовуються до педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. Це зумовлено і пошуками дієвих методів навчання і змістом виховання, і процесом національного відродження, і особистісно орієнтованим підходом педагога до дітей, який у своїй діяльності сягає невичерпних джерел народної мудрості.

Долучення майбутніх учителів початкової школи до педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського істотно впливає на їхню професійну підготовку, удосконалення педагогічної

майстерності.

Педагог-новатор створив ідеал вчителя, ідеал людини, а розроблена ним професіограма творчої особистості вчителя має стати взірцем для того, хто обирає педагогічну професію. Створені ним моделі вчителя – теоретична основа для їх професійного удосконалення.

В. Сухомлинський вважав, що підготовка вчителя за покликанням може бути ефективною лише тоді, коли вона починається задовго до педагогічного вузу. Тим, у кого зародилася мрія стати вчителем, він радив: «Перевірте, випробуйте себе, не поспішайте стати вчителем». «Гармонія серця і розуму» — це та найважливіша риса, без якої неможливе педагогічне покликання.

Тому саме в перші роки навчання у вузі мають бути закладені основи успішної педагогічної діяльності шляхом встановлення тісного зв'язку між теорією і практикою, оволодіння студентами вміннями вивчати і узагальнювати досвід роботи відомих діячів науки і практики. Це повинно сприяти формуванню фахівця, якому притаманна висока громадянська активність і соціальна відповідальність, орієнтація на співробітництво і співтворчість з дітьми, справжня інтелігентність, висока духовна культура, високий професіоналізм, сучасне науково-педагогічне мислення, готовність до самоосвіти, безперервного оновлення знань, постійного самовдосконалення.

Педагогічна культура вчителя – це певний ступінь оволодіння ним соціокультурним досвідом людства, глибоким знанням методології науки та вмінням використовувати її досягнення на практиці в різноманітних інноваційних формах. «Це жива, творча педагогіка повсякденної праці та педагогіка, в якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ вихованця ніби зливаються з особистістю вчителя... це, так би мовити, техніка і технологія взаємодії майстра і об'єкта його праці..., багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів нашої творчості, вміння володіти ними так само тонко, як прекрасний музикант володіє скрипкою» [2].

Справжній учитель, зіставляючи теорію з практикою, «освітлює свій подальший шлях світлом теорії, в цьому полягає основа його зростання і збагачення» [3].

Що ж впливає на удосконалення професіоналізму вчителя, його педагогічної культури?

На думку педагога, це, насамперед, наявність у педагога віри в дитину; поєднання емоційної культури з тактом; дотримання вчителем інтелектуальної культури; орієнтація учнів на особистий приклад вчителя; поглиблення, поповнення, удосконалення знань; самоаналіз педагогічної праці; її дослідницький, творчий характер, використання передового педагогічного досвіду; атмосфера багатого духовного життя колективу.

Визначний теоретик і практик доводив, що багатогранність і неповторність педагогічних ситуацій вимагає від сучасного вчителя вміння самотійно переосмислювати теоретичні знання, вміння перекладати їх на мову практичних дій, знаходити більш ефективні засоби вирішення педагогічних завдань.

Учительська професія, зазначав В.О. Сухомлинський, особлива, її не можна порівняти з будь-якою іншою, – це «людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [4]. Предметом діяльності педагога є «інша діяльність», діяльність учнів, яку він спрямовує, організовує і регулює у відповідності з цілями навчання. Засвоєння учнями певної частини накопичених людством знань може бути досягнуто через активність тих, хто вчить. Тому професійна самотійність і творча активність учителя виступають як лаконічне необхідне завершення процесу формування учителя-майстра педагогічної справи.

В.О. Сухомлинський допомагав учителям у створенні «індивідуальної творчої лабораторії», в якій би вони прагнули «сконструювати власний досвід». На його думку, для організації творчого пошуку вчителів необхідно: навчити вчителя перш за все аналізувати свою діяльність, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю роботою, вивчати факти,

систематично ознайомлюватися з педагогічною спадщиною минулого, сучасними досягненнями педагогічної науки і практики, давати об'єктивний аналіз своєї діяльності і стану навчально-виховного процесу в школі, оцінку результатів впровадження в практику передового педагогічного досвіду.

Завдання вчителя, підкреслював Василь Олександрович, – використати з досвіду інших все те, що органічне його індивідуальності і виробити свій особистий алгоритм.

Багатогранна теоретична спадщина В.О. Сухомлинського сприяє розробці концептуальних, змістовних, технологічних засад розвитку педагогічної майстерності вчителя початкової школи.

Школи нового типу сьогодні стали справжніми експериментальними майданчиками апробації нового змісту освіти, педагогічних технологій, перевірки професійних якостей педагога. Так, на зразок індивідуальних творчих лабораторій «В.О. Сухомлинського» у 2003 році в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди було відкрито школу-лабораторію педагогічних технологій початкової освіти навчально-виховного комплексу «Університет – школа».

Мета та завдання діяльності школи-лабораторії полягають у реалізації компетентнісного підходу до підготовки вчителя початкової школи як інструменту оновлення змісту особистісно орієнтованої освіти, соціально-педагогічних ініціатив, спрямованих на створення нової практики освіти, якісної перебудови системи підготовки вчителя.

Орієнтація на особистісно орієнтовану модель навчання, впровадження сучасних педагогічних технологій потребує від фахівця цілісного бачення навчання як процесу, який різнобічно впливає на дитину.

Інноваційні методики, з якими студенти знайомляться під час практичних і лабораторних занять, спостерігаючи уроки методистів, досвідчених вчителів в умовах школи-лабораторії, передбачають оволодіння майбутніми фахівцями технологією різнорівневого

навчання, що забезпечує право учнів на різний темп навчання й різний рівень навчальних досягнень.

Спеціально обладнана база школи-лабораторії сприяє безперервній підготовці майбутнього вчителя початкової школи до роботи в умовах особистісно орієнтованої освіти.

Так, студенти педагогічного факультету стають учасниками вдосконалення навчально-виховного процесу, методичної та організаційної роботи. Беруть участь в апробації й упровадженні в практику роботи школи нових концепцій, ідей та технологічних нововведень, спрямованих на поглиблення оновленого змісту навчально-виховного процесу.

Формуванню основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя сприяє зміст і організація неперервної педагогічної практики.

На різних етапах її проходження студенти постійно долучаються до різноманітних педагогічних ситуацій, що сприяє їхній адаптації до умов майбутньої педагогічної діяльності. В процесі проходження практики вони мають можливість вести цілеспрямоване спостереження за навчально-виховним процесом у спеціально обладнаному класі-лабораторії навчально-виховного комплексу «Університет – школа» як безпосередньо, так і в режимі відеозапису.

Усе це забезпечує умови не лише для аналізу зразків роботи вчителя-майстра, але й самооцінки власних педагогічних кроків.

Школа-лабораторія навчально-методичного комплексу «Університет – школа» є хорошою базою для проведення студентами пошукових та експериментальних досліджень: пошуку раціональних форм і методів навчання та виховання молодших школярів у процесі підготовки курсових, кваліфікаційних, дипломних та магістерських робіт.

Науково-експериментальні дослідження студентів лягають в основу їхніх виступів з доповідями на семінарах, підсумкових науково-педагогічних та студентських науково-практичних конференціях.

Демонструючи ерудицію фахівця початкової школи на державному екзамені з педагогіки з методиками навчання, випускники коментують і захищають записані в умовах школи-лабораторії відео-записи уроків, що дає можливість екзаменаторам комплексно оцінити рівень їхньої професійної компетентності.

Тісно співпрацюючи зі школами міста і району, методисти університету надають учителям початкової школи необхідну допомогу шляхом озброєння їх новітніми досягненнями педагогічної науки. Так, узагальнюючи та поширюючи елементи прогресивного педагогічного досвіду, на базі школи-лабораторії проходять відкриті уроки вчителів і студентів, організовуються семінари, круглі столи, майстер-класи з питань активного впровадження сучасних педагогічних технологій у навчально-виховний процес з метою вдосконалення якості освіти.

Наукове консультування та науково-методичне забезпечення роботи школи-лабораторії здійснюють провідні наукові співробітники лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки АПН України О.Я. Савченко, Н.М. Бібік, М.С. Вашуленко.

Результатом такої співпраці стали, зокрема, Всеукраїнські науково-практичні конференції «Педагогічні технології навчання, виховання й розвитку молодших школярів», «Формування професійної компетентності вчителя початкової школи в контексті моніторингу якості освіти», проведені на базі Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди протягом останніх років.

Пошуки та досягнення школи-лабораторії педагогічних технологій початкової освіти навчально-виховного комплексу Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди «Університет – школа» висвітлюються й узагальнюються в збірнику наукових праць «Школа першого ступеня: теорія і практика». Він містить дослідження провідних учених, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрантів, присвячені теорії, методиці й практиці навчання та виховання молодших школярів і підготовці майбутніх фахівців до здійснення професійно-

педагогічної діяльності.

У сучасних умовах модернізації педагогічної освіти завдання школи-лабораторії – посилити її практичну спрямованість, надати цьому процесу системний і цілісний характер, домогтися гармонізації особистісної і професійної підготовки майбутніх учителів.

Школа-лабораторія служить базою для вдосконалення моніторингових досліджень: дає можливість поєднувати урочну та позаурочну форми роботи; забезпечує органічний зв'язок індивідуальної та колективної діяльності; сприяє індивідуалізації навчання «важких» і «талановитих». В умовах школи-лабораторії студенти працюють над розвитком тріади «Знання – розвиток – особистість» і проводять первинну обробку результатів, навчаються аналітико-прогностичній роботі, використанню нових інформаційних технологій.

Для поєднання урочної та позаурочної форм роботи створюється медіатека з питань моніторингу.

Фахівцями кафедр педагогічного факультету забезпечується психолого-методичний супровід моніторингових досліджень, розробляється система підтримки творчо обдарованої молоді.

Педагогічну діяльність майбутнього вчителя початкової школи ми розглядаємо як єдність теоретичного і практичного компонентів. У цьому контексті забезпечуємо формування вмінь ставити і творчо виконувати конкретні педагогічні завдання, використовувати теоретичні знання в практичній діяльності, розвиваємо в студентів потреби в методичному самовдосконаленні, прищеплюємо їм інтерес до науково-дослідної роботи.

Такий підхід до підготовки вчителів початкових класів дозволяє присвоювати кваліфікацію компетентним фахівцям, здатним упроваджувати в навчальний процес сучасні освітні технології, орієнтуючись у запитах часу.

Отже, центральною постаттю всіх освітянських новозмін виступає педагог, його педагогічна освіта і її складова – професійно-педагогічна підготовка, сучасні функції якої визначає

головна мета педагогічної освіти: «Формування вчителя, який здатний розвивати особистість дитини, зорієнтований на особистісний та професійний саморозвиток і готовий творчо працювати в закладах освіти різного типу» [5].

Система формування пізнавально-інтелектуальної компетентності майбутнього вчителя початкової школи повинна забезпечити багатоаспектну його готовність до педагогічної діяльності. Основою такої системи має стати особистісно орієнтований підхід до організації навчально-пізнавальної діяльності кожного студента, у процесі якого засвоєння абстрактних знань накладається на професійну діяльність, тобто здійснюється перехід навчально-пізнавальної діяльності в навчально-професійну, а потім і в професійну. Це приводить, у кінцевому результаті, до здатності педагога діяти в ситуаціях, які постійно змінюються.

В умовах школи – лабораторії практично реалізуються ідеї В.О. Сухомлинського про педагогічну майстерність учителя щодо оволодіння ними психологічною культурою – своєрідною азбукою самопізнання і самоутвердження.

Література

1. Савченко О. Системний підхід у визначенні й досягненні якості шкільної освіти // 36. наук, праць «Школа першого ступеня: теорія і практика». 2006. №17–18.
2. Сухомлинський В.О. Наша «скрипка». Рад. освіта. 1996. 21 травня.
3. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. Вибр. твори: В 5 т. Київ. 1976–1977. Т. 4. С. 7–390.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Вибр. твори: В 5 т. Київ. 1976–1977. Т.5. С.160–167.
5. Nutmacher W. Key competencies for Europe. Council for Cultural Cooperation Secondary Education for Europe. Strasbourg, 1997.

ШКОЛА КУЛЬТУРИ – ДІАЛОГ З В.О. СУХОМЛИНСЬКИМ

Культура є органічною частиною внутрішнього світу людини, що визначає її етичні, естетичні, світоглядні цінності й норми, традиції, звички. Вона виявляється у способі життя, поведінці, мисленні, ставленні до праці, навколишнього світоглядні середовища. Виховання культури суспільства і кожної людини потребує участі всіх складових – передусім сім'ї, держави, її лідерів, засобів інформації, закладів культури, мистецтва. Цей процес тривалий і складний і, безумовно, він продовжується протягом життя під впливом багатьох чинників, але виняткова роль у вихованні культурної людини належить все-таки освіті – всім її рівням і формам. Саме освіта – головний інститут суспільства, створений для виховання, формування і соціалізації особистості, передачі новим поколінням знань, досвіду, основних цінностей і норм, що визначають індивідуальну і колективну поведінку людей.

Головне призначення культури – культивування, розроблення і вдосконалення усього того, що поліпшує, облагороджує життя людини, створює в суспільстві атмосферу гуманності, надихає на свободу, творчість, життєвий оптимізм. З-поміж інших функцій школа готує дітей до вибору професії, професійна школа – надає її. Але особистість має бути ширшою і глибшою від своєї професії. Культуротворчий підхід до освіти покликаний упередити формування одновивірної людини (за висловом філософа Герберта Маркузе).

Щоб у державі і суспільстві основною цінністю ставала вільна, гуманна, самодіяльна особистість, освіта має будуватися як культуро-творчий процес, у якому навчання зливається з вихованням і розвитком. Поняття «культура в освіті» має осмислюватися значно ширше і глибше, ніж поняття конкретної наукової галузі чи соціального середовища. Математика, біологія, фізика, мистецтво, література тощо – це лише сегменти єдиної

культури людства. Тому призначення освіти ХХІ століття рухатися «від людини освіченої – до людини культури», смисл цієї формули – щоб не було бідної, порожньої душі із розвиненим інтелектом. Поки що це лише привабливе гасло, бо на шляху до культуротворчої школи треба чимало попрацювати і в соціально-педагогічному, і в економічному плані. На наше переконання, якість освіти забезпечує не впровадження окремих інновацій, а цілісний науково-обґрунтований процес *побудови школи як культуротворчої системи*, що передбачає відповідні взаємоузгоджені зміни в усіх складових її діяльності: змісті навчання і виховання, середовищі, взаємодії з батьками, громадою тощо.

Ідеї культуротворчої освіти поки що не є об'єктом належної уваги дослідників і практиків. Збагатити наші знання щодо цього дає змогу осмислення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. На його думку, школа стає осередком культури тільки тоді, коли в ній панують *чотири культури: Батьківщини, людини, матері і рідного слова*. У працях вченого щедро й образно обґрунтовуються різні аспекти культуротворчої освіти і в її загальнофілософському і прикладному значенні стосовно конкретних навчальних предметів і виховних ситуацій. Нагадаю окремі з цих положень. Він писав, що мовна культура – це дзеркало духовної культури. «Школа, як колиска народу, колиска духу і культу народної, живе насамперед у книзі. Дуже важливо, щоб це розуміли не тільки вчителі, а й вихованці школи. Кожна школа повинна мати своє обличчя: свої звичаї, традиції, своє свято. Свято нашої школи – це Свято Книги ... Школу не можна уявити без Вічної Бібліотеки, як народ без імені, без пам'яті, без історії [5, с. 338–339].

Особливої актуальності набуває для сучасних педагогів розроблена у Павлиській школі система виховання в учнів *культури почуттів*. Сухомлинський писав: «розвинені почуття, висока емоційна культура – це, образно кажучи, абсолютний музичний слух моральної вихованості.

У працях педагога йдеться про смисли таких понять, як «культура праці», «культура розумової праці», «культура почуттів»,

«культура бажань» тощо. Не можна обминути і таку особливість культуротворчої школи, за Сухомлинським, як звернення до *культури народної педагогіки*. Зокрема, в педагогічній спадщині вченого відчутний вплив таких ідей етнопедагогіки: 1) цінність життя людини; 2) філософія доброго серця, осердечення виховання; 3) природа як резонатор і дзеркало людської душі; 4) рідне слово як вияв ментальності і духовності людини; 5) працелюбність як вияв соціальної сутності й потреби життя людини.

Особливу увагу приділяв В. Сухомлинський аналізу *змісту шкільної освіти*.

Звернімось до праць вченого у контексті сучасних завдань школи. Шкільна освіта ХХІ ст. характеризується широкою палітрою інновацій, які охоплюють цілі, цінності, зміст, методики виховання, навчання, вимірювання її якості тощо. Масштабність і динамізм змін зумовлені соціальним і технологічним розвитком суспільства, *недостатньою передбачуваністю умов життя*, до яких необхідно готувати молоде покоління. Тому природно зростає потреба у *розвивальній, культуротворчій освіті, вихованні відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично і творчо мислити, працювати з інформацією, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни*. Успішне вирішення цих складних проблем залежить від багатьох чинників. Серед них провідним є суттєве оновлення змісту. З одного боку, він має бути осучаснений таким чином, щоб випускники 12-річної школи могли швидко адаптуватися у самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал як для самореалізації в професійному й особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави. А з іншого, – шкільна освіта, зв'язуючи покоління, не може переривати ланцюжок часу, її покликання – зберігаючи адаптивну роль, виховувати і вчити дітей у контексті викликів нового часу, перенасиченого інформацією.

У цих умовах винятково відповідальною і складною є проблема відбору і дидактико-методичної реалізації у шкільному змісті

базового ядра – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини інваріантної складової.

Саме вона покликана забезпечити єдність шкільного освітнього простору в державі, визначаючи зміст загальнокультурної, загальнонаукової і технологічної підготовки учнів, долучаючи всіх дітей до загальнолюдських і національних цінностей.

Наскільки складно це зробити, ми можемо пересвідчитися, аналізуючи дискусії навколо нових підручників, суперечки серед науковців, учителів, батьків щодо науковості, доступності і загалом доцільності того чи іншого змісту шкільних предметів. Уже створено нові програми і підручники для 1 – 6 класів. Попереду ще половина шляху до завершення масового переходу до 12-річної школи. На часі – доопрацювання підручників для початкової школи. У цьому процесі ми прагнемо критично і конструктивно оцінювати зроблене, шукати орієнтири та можливості для *оптимізації змістовного забезпечення навчального процесу*.

Безперечно цінність має для нас аналіз досвіду Василя Олександровича Сухомлинського. За своє вчительське життя він проаналізував тисячі уроків учителів різних предметів, бачив школу як цілісність, як життєвий простір розвитку і виховання. Його думки щодо того, чого і як треба навчати, розсіпані у багатьох працях. Достатньо підтверджують пріоритетність зазначеної теми для В. Сухомлинського сторінки предметного покажчика, що є у 5-му томі вибраних творів. Так, про зміст освіти, дві програми навчання, шкільні знання, їх роль у житті та діяльності людини, культуру йдеться майже на 300 сторінках його праць. Підкреслю, що свої міркування щодо відбору шкільного змісту, його значення для подальшого життя-дітей вчений висловлював протягом 60-х років ХХ ст., коли в офіційній педагогіці не було й натяку про можливість змін в уніфікованих на весь обшир Радянського Союзу програмах і підручниках. І це зрозуміло, бо уніфікація освіти була складовою загальної ідеології тоталітарного управління країною.

В. Сухомлинський підійшов до аналізу проблеми змісту шкільного навчання всебічно: методологічно, дидактично,

методично і як керівник школи. Привернемо увагу лише до найважливіших положень його праць, бо цілісний всебічний аналіз зазначеної проблеми заслуговує, з нашого погляду, на спеціальне наукове дослідження.

Василь Олександрович оцінював відбір змісту шкільного навчання, ґрунтуючись на своєму розумінні мети школи. В одній з останніх праць «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», що була підготовлена як доповідь – основа докторської дисертації (яку не встиг захистити), він так розкриває сутність поняття «всебічний розвиток»: «Це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб. Міркувати про всебічний розвиток не можна без винятково важливого застереження: справжній всебічний розвиток – це гармонія того, що людина дає суспільству і того, що вона одержує, споживає... Повне задоволення людських потреб немислиме без розвитку найважливішої потреби – потреби працювати. Виховання всебічно розвиненої особистості не означає, що кожна людина тільки кимось виховується. Активність прагнень особистості до ідеалу – необхідна умова перетворення в життя і соціального, і педагогічного аспектів ідеї всебічного розвитку особистості.

Як бачимо, В. Сухомлинський визначав *три рушійні сили* розвитку виховання: якості індивідуальності, тобто її природну основу, гармонію взаємодії із соціумом і активність та працьовитість людини. «У знаннях основ наук треба вбачати подвійне призначення, – писав Василь Олександрович. По-перше, кожний предмет і всі предмети в цілому необхідні кожному вихованцеві як умова його гармонійного розвитку; по-друге, той чи інший предмет необхідний тому чи іншому учневі як джерело розвитку його індивідуальних нахилів, здібностей, формування покликання, професійної орієнтації. Обидва ці призначення треба, звичайно, розглядати у тісному взаємозв'язку. Але все ж таки перше призначення у загальноосвітній школі є провідним. Кожен має бути

певною мірою і математиком, і фізиком, і хіміком, і біологом, і істориком, і літературознавцем – такою мірою, як це необхідно для всебічного розвитку» [1, с. 94].

І далі Сухомлинський глибоко розкриває внесок кожного предмета у загальноосвітню підготовку, доводячи, що лише їх поєднання формує у комплексі культуру мислення, мовлення, виховує культурну людину.

Справжню освіченість, – робить висновок Сухомлинський, – ми вбачаємо в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, а цей загальний розвиток... сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями. Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину.

Сучасна теорія шкільного змісту передбачає його багатокомпонентність, тобто наявність у кожному предметі кількох складових, зокрема, знань, готових способів діяльності, індивідуального досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення (І. Лернер, М. Скаткін, В. Краєвський). Про необхідність у шкільному змісті різних складових та їх співвідношення свого часу писав і В. Сухомлинський. Особливу увагу він звертав на взаємозв'язок теоретичних знань і способів діяльності учнів.

Ось кілька думок з цього приводу. «Природознавчі знання необхідні не лише для розуміння навколишнього світу; вони інструмент творчої праці, дозволяють оволодіти дослідницькими вміннями» [2, с. 240]. «Не допускайте диспропорції між вміннями і знаннями. Привчайте учнів читати – думати – висловлюватись; сприймати і обробляти факти; діти повинні навчитись писати швидко, а грамотність треба довести до автоматизму». «Далеко не кожний стане вченим, письменником, артистом, далеко не кожному судилося винайти порох, але майстром своєї справи повинен стати кожний – це найважливіша умова всебічного розвитку особистості» [5, с. 159].

Найважливішою проблемою школи вчений вважав досягнення в учнів гармонії умінь і знань. «Вихованці можуть успішно вчитися тільки тоді, – писав він, – коли вони вміють спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати. Цей комплекс основних умінь – ціла галузь педагогічного процесу» [2, с. 99]. Ще раз наголосимо, що найважливішою складовою освіченої людини В. Сухомлинський вважав уміння вдумливо читати, а джерелами думки – «спостереження, природу, працю, моральну красу людської поведінки, книгу і творчість...» [2, с. 477]. Він стверджував, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці. «Погане читання – замазане брудом вікно, крізь яке нічого не видно».

Завжди актуальним і важко розв'язуваним є питання насичення змісту навчання «виховним компонентом». Цей аспект багатогранно розкриває В. Сухомлинський у численних працях, особливо підкреслюючи роль світоглядних і етичних знань. Наприклад, на той час у школі не викладали етику. Але вчений окреслив зміст цього складного предмета. Звернімось до його праці «Як виховати справжню людину», у якій концентровано викладено найважливіші складові повноцінно освіченої і вихованої людини. Розкриваючи методіку формування у дітей ставлення до Батьківщини, людей, рідних, природи, Василь Олександрович талановито використовує силу художнього слова.

У його казках доступно й образно на прикладах, що яскраво передають національний колорит оточення і побуту сільських дітей, розкриваються величезні можливості впливу на їхні почуття, розум і поведінку. Саме цей аспект художньої спадщини Василя Олександровича знайшов широке втілення у нових підручниках з мови і читання для молодших школярів. Зокрема, цілеспрямовано реалізовано лінію розвитку літературних творчих здібностей учнів з опорою на гуманістичні ідеї і крилаті вислови педагога: «Я хочу сказати своє слово...» (2 кл.), «Візьму перо і спробую» (3 кл.), «У кожного є співуча пір'їнка» (4 кл.).

Сучасні шкільні програми містять вимоги до кінцевих результатів вивчення кожного предмета на засадах компетентнісного підходу, що передбачає чітке структурування вимог до навчальних досягнень учнів (наприклад, знає, визначає, розуміє, застосовує та ін.). В тому, що така чіткість є потребою добре працюючого вчителя, був переконаний Василь Олександрович. У своєму знаменитому творі «Сто порад учителеві», а саме, у статті 9 «Дві програми навчання, розвиток мислення школяра», він мудро радить вчителям: «Аналізуючи зміст знань, чітко виділяйте в них те, що учні повинні твердо запам'ятати й міцно зберігати в пам'яті. Дуже важливе вміння вчителя правильно визначати в програмі ті «вузли» знань, від міцності яких залежить розвиток мислення, розумових здібностей, уміння користуватися знаннями.

Ці «вузли» – важливі висновки й узагальнення, формули, правила, закони й закономірності, які відбивають специфіку предмета» [3, с. 447]. Для багатьох учителів, зауважував Сухомлинський, поняття «знати» означає вміти відповісти на запитання. Ні! «знати – це значить уміти застосовувати знання» [3, с. 452]. «Прагніть, щоб знання учня не були кінцевою метою, а засобом, щоб вони не перетворювалися в нерухомий, мертвий багаж, а жили в розумовій праці школяра, в духовному житті колективу, у взаєминах між школярами, у тому живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку» [3, С. 452-453]. Ще в ті роки у Павлиській школі були дві програми навчання: перша – це обов'язковий для заучування й збереження у пам'яті матеріал, друга – позакласне читання, а також інші джерела інформації» [3, с. 448]. У сучасній методиці про цю інформацію говорять як про фонові знання, як знання, які діти черпають з довкілля.

Загальнокультурну місію школи і відбір змісту вчений розглядав взаємопов'язано і застерігав педагогів від вузькопрагматичного підходу. «Розумове виховання потрібне

людині не тільки для того, щоб вона застосовувала знання у праці, а й *для повноти духовного життя*, для того, щоб уміти цінувати багатства культури і мистецтва. Людині треба дати щастя насолоджуватися культурними й естетичними цінностями» [5, с. 208].

Неодноразово вчений писав про принцип цілісності у відборі знань для загальноосвітньої підготовки учнів. Ця проблема належить і зараз до найактуальніших. Василь Сухомлинський з цього приводу вважав, що у розумовому розвитку учнів належне місце мають посідати основи наук про природу і працю, про людський організм і мислення, про суспільство і духовне життя людей, про мистецтво. Незважаючи на те, що геологія, мінералогія, біохімія, космологія, психологія, стилістика, етнографія не входять до навчального плану, без ознайомлення з основами цих наук немислиме повноцінне розумове виховання. Отже, Сухомлинський пропагував багатоконпонентність змісту шкільного навчання, доцільність включення до нього широкого кола знань, що цілісно відображають навколишній світ, природне, соціальне і людське життя. Але будь-який предмет він розглядав насамперед з позицій його внеску у загальнокультурний розвиток. Так, *математику* він вважав передусім світоглядним предметом, який проникає в усі науки, що вивчають і природу, і суспільство, є методом дослідження фактів і явищ, причиново-наслідкових зв'язків між явищами; математика, як і мова, є засобом вивчення дійсності.

Винятково високо оцінював В. Сухомлинський *досконалість мовної підготовки школярів, яка має задовольнити їхні інтелектуальні, естетичні, комунікативні потреби*. «Беручи до уваги, що мовна культура в нашому суспільстві дедалі тісніше пов'язується з культурою праці, із загальною культурою людини, ми надаємо великого значення оволодінню практичною стилістикою літературної мови і виробленню індивідуального стилю мовлення». [5, с. 231].

Цим підтверджується функціональний і комунікативний підхід до вивчення мови у школі. Дослідники знають, що у Павлиській

школі діяв психолого-педагогічний семінар. На ньому серед інших обговорювали питання мовної освіти. Ось уривок з рекомендацій семінару, що знаходяться у фондах Центрального державного архіву України у рукописному вигляді. Його тема – «Про культуру слова, знання і всебічний розвиток вихованців». Наведу лише перший пункт: «Слово відіграє величезну роль у формуванні духовного світу, загальної культури, в розумовому вихованні людини. Мову треба розглядати не тільки як один із предметів навчального плану, а також як засіб виховання культурної людини, як всепроникаючу силу, яка охоплює все, що сприймає, пізнає, думає людина».

Відомо, що Павлівська школа розвивалась у 60 – 70-х роках як зразкова трудова політехнічна. Водночас Сухомлинський вважав, що загальноосвітня школа не має давати учням професійну підготовку, бо «учень, який закінчив середню школу, повинен лише орієнтуватися в головних галузях виробництва і мати вміння та навички, які полегшують свідомий вибір спеціальності» [5, с. 318]. Вчений писав, що *зміст трудового навчання* в старших класах має бути побудований на широкій політехнічній основі: теорія тісно пов'язується з практикою: між теоретичним курсом основ виробництва і математикою, фізикою, хімією, біологією має бути глибокий внутрішній зв'язок [5, с. 322).

В.О. Сухомлинський зауважував про різнобічний вплив трудового навчання: «Робота рук, у процесі якої здійснюється і розвивається задум, сприяє розвитку таких якостей розуму, як критичність, гнучкість, широта й активність думки, здатність перевіряти припущення і висновки. Для людей, в яких руки з малих років працюють у тісному зв'язку з думкою, характерне вміння перевіряти істинність припущення працею» [5, с. 358].

Трудове навчання В. Сухомлинський розглядав у тісному зв'язку із загальним розвитком і вихованням учнів (моральним, естетичним, фізичним, інтелектуальним). З цією метою він радив створювати умови, щоб змалечку діти виявляли свою індивідуальність у праці. Стосовно характеру праці: вона має бути

морально і суспільно спрямована, різноманітною за тривалістю і кінцевим результатом; містити елементи виробничої праці дорослих; поєднувати зусилля розуму і рук, бути посиленою і мотивованою тощо. Неодноразово вчений підкреслював необхідність досягнення учнем досконалості навіть у виконанні елементарного завдання. Він писав, що трудова майстерність досягається руховими вправами, точністю взаємодії лівої і правої рук. Між рукою і мозком багато двосторонніх зв'язків, «розвиток дитини у кінчиках її пальців». Зважаючи на це, маємо належно використовувати багатофункціональний вплив на розвиток вправності дитячих рук малювання і ліплення.

Людство вступило в епоху нових взаємовідносин з природою. Передусім, ми усвідомлюємо природу і суспільство у їх цілісності як функціонально залежних частин єдиного цілого. Імператив «виживання» зростаючої кількості людей погіршення екології загострюють необхідність співвіднесення своїх з можливостями довкілля. Новою метою шкільної освіти є виховання екологічно освіченого громадянина не тільки для своєї місцевості, а й відповідального за наш спільний дім – країну, планету Земля. «Хотілося б, щоб у програмах з природознавства і, звичайно, у навчально-виховній роботі вчителя чіткіше виступали дві взаємопов'язані думки: ми живемо в такий час, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпними. Під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумались над тією істиною, що природа – це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» [6, с. 555].

Різними засобами, а найчастіше образним словом, В. Сухомлинський доводив взаємозв'язок духовного і матеріального життя людини з природою. Підтвердженням цього є яскраві висловлювання педагога: «Природа – колиска дитячої думки і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла школу дитячого мислення

серед природи» [Т.6, с. 539]. «...Ми вважали дуже важливим виховним завданням те, щоб наші вихованці, бачачи свою єдність з природою, переживали турботу і тривогу про збереження і примноження природних багатств...» [6, с. 555]. «Думка про те, що ми, діти природи, повинні бути дбайливими і вдячними, особливо виразна і хвилююча тоді, коли діти бачать плоди землі, замислюються, як треба оберегати джерело, з якого ми п'ємо» [6, с. 557]. Описи В. Сухомлинським уроків серед природи, які знайшли послідовників серед педагогів різних країн світу, – це вже класика всесвітньої педагогіки, яка широко втілюється українськими вчителями.

Немає потреби доводити гостроту проблеми збереження і зміцнення здоров'я дітей. Розробляючи зміст освіти для 12-річної школи, українські вчені прагнули закласти основу для виховання в учнів здорового способу життя двома шляхами: через збагачення змісту окремих предметів валеологічним змістом (скажімо, біологія, хімія, фізичне виховання, безпека життєдіяльності та ін.) і введення окремої цілісної галузі «Основи здоров'я і фізичне виховання».

В.О. Сухомлинський, працюючи в екологічно чистій місцевості, не тільки неодноразово звертався до цієї теми, а й пристрасно писав: «Я не боюсь ще і ще раз повторити: турбота про здоров'я – найважливіша праця вихователя... Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей протягом перших 4 років навчання, то добра половина їх – про здоров'я» [4, с.103]. Так писав він у книзі «Серце віддаю дітям».

У книгах «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа» та ін. ще у 60-ті роки вчений визначив шляхи насичення навчально-виховного процесу оздоровчим змістом. Це своєрідна «лікувальна педагогіка», яка пізніше знайшла втілення у працях багатьох педагогів і лікарів. (Прикметно, що у ХХІ столітті ми спостерігаємо, як активно з'являються у різних регіонах «Школи здоров'я», у яких головний принцип діяльності – щоб ніякі інновації не зашкодили дітям).

Для розв'язання проблеми збереження здоров'я необхідно враховувати виховувати вимогу В. Сухомлинського про зменшення обов'язкового навчального навантаження учнів. Вона є нагальною для сучасної школи, однак вирішується дуже складно. Однією з головних причин цього є хронічна хвороба школи – вчити за принципом – «чим більше знань, тим краще». Це виявляється у прагненні методистів залучити до програм і підручників не оптимально необхідне, а оптимально можливе, а директорів шкіл – перевантажувати навіть початкову школу додатковими предметами, наче їхня кількість гарантує якість. Наголосимо, що сучасна методика має орієнтуватися на взаємозв'язок змісту із найбільш ефективними способами його засвоєння, розвиток в учнів здатності вчитися, працювати із задоволенням. Адже у досконалості процесуального і мотиваційного забезпечення навчального процесу величезні резерви зменшення навчального навантаження учнів. Прислухайтесь, як Сухомлинський застерігав учителів: «Однією з важливих умов розвитку індивідуальності є наявність вільного часу. Здатки й обдарованість дитини розкриваються лише за умови, якщо в неї щодня є час для заняття улюбленою працею, працею на свій вибір. Тому ми розглядаємо надання учневі вільного часу як створення неоціненого багатства людини» [5, с. 19].

Завершуючи розгляд теми, привертаємо увагу читача до *дискусійних проблем* розвитку культуротворчої школи ХХІ століття.

Культурологічний компонент у змісті сучасної шкільної освіти залишився традиційно орієнтованим на передачу цінностей і досвіду попередніх поколінь. Якою мірою відображено в ньому сучасну культуру, культурну організацію суспільства майбутнього, адже наші вихованці житимуть і творитимуть у швидкозмінному світі, де глобалізаційні процеси загрожують національним культурам? Чи адекватний зміст шкільної культури сучасного дитинства, психологічним особливостям, соціальним устремлінням дітей ХХ ст.?

У суспільстві, науці, техніці створюються й активно функціонують різні, зокрема інноваційні, засоби спілкування і

діяльності людей. Темпи змін прискорюються, стає дедалі важчим осмислення процесів, які відбуваються під впливом нерідко суперечливих чинників. Одним із них є високий бар'єр між світом потреб і змістом спілкування дітей і дорослих, що породжує опозицію частини молоді до усталених культурних цінностей суспільства, науки, мистецтва, літератури, народних традицій.

У цих складних умовах оновлення змісту шкільної освіти і навчального середовища має базуватися на ідеях культуротворчої школи. Саме національна і світова культура, яка є плодом праці багатьох поколінь, зберігає цінності людського буття і праці. Її смисли дають можливість спільно з батьками, культурним середовищем згармонізувати впливи на дітей, утвердити гуманні смисли, підготувати вихованців до культури життєвого самовизначення.

Література

1. Архівні матеріали в музеї В.О. Сухомлинського у Павлиші (1970) «Роль читання у розумовому вихованні школярів. Доповідь на психологічному семінарі». Ч. III.
2. Сухомлинський В.О. (1976). Вибрані твори : в 5 т./ [редкол.: О.Г. Дзевєрін (голова) та ін..] Київ: Радянська школа . Т.1. С. 654.
3. Сухомлинський В.О. (1976). Вибрані твори : в 5 т./ [редкол.: О.Г. Дзевєрін (голова) та ін..] Київ: Радянська школа . Т.2. С. 670.
4. Сухомлинський В.О. (1976). Вибрані твори : в 5 т./ [редкол.: О.Г. Дзевєрін (голова) та ін..] Київ: Радянська школа . Т.3. С. 670.
5. Сухомлинський В.О. (1976). Вибрані твори : в 5 т./ [редкол.: О.Г. Дзевєрін (голова) та ін..] Київ: Радянська школа . Т.4. С. 638.
6. Сухомлинський В.О. (1976). Вибрані твори : в 6 т./ [редкол.: О.Г. Дзевєрін (голова) та ін..] Київ: Радянська школа . Т.5. С. 639.

*Мар'яна Степанівна Севастюк
Оксана Тиберіївна Заяць*

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

«Програми в усіх школах одні й ті ж, підручники однакові, але школи різні, тому що різні вчителі. Школа – це передусім учитель. Особистість учителя – наріжний камінь виховання», – ці слова видатного вітчизняного педагога В.О. Сухомлинського якомога краще підкреслюють значення постаті вчителя в освітньому процесі та його вплив на формування особистості учнів. Стає очевидною та обставина, що сучасна система освіти потребує фахівців нової генерації – конкурентоздатних та компетентних, «агентів нових змін», які здатні ефективно діяти в швидкоплинних умовах сьогодення. Оновлений професійний стандарт «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчителя закладу загальної середньої освіти» включає як перелік загальних компетентностей, якими повинен володіти сучасний педагог (громадянської, соціальної, культурної, лідерської, підприємницької), так і предметних (мовно-комунікативної, предметно-методичної, інформаційно-цифрової, психологічної, емоційно-етичної, педагогічного партнерства, інклюзивної, здоров'язбережувальної, проєктувальної, прогностичної, організаційної, оцінювально-аналітичної, інноваційної, рефлексивної, здатності до навчання впродовж життя) компетентностей. Аналіз затвердженого переліку загальних та професійних компетентностей свідчить про те, що професіоналізм і особистість сьогодні розглядаються як невід'ємні складові цілісної характеристики педагога.

Нове бачення сутності професійної підготовки майбутнього вчителя як безперервного особистісно-професійного розвитку

передбачає зміну пріоритетів, а саме: у меті підготовки – на актуалізацію та розвиток особистості майбутнього фахівця; у змісті підготовки – на поєднання освітнього стандарту, який зорієнтований на підготовку висококваліфікованого спеціаліста, та потреб, інтересів, можливостей студентів; у навчальних технологіях підготовки – на особистісний досвід та інтереси студентів, орієнтацію їх на постійну роботу над собою, самопізнання, самореалізацію та самовдосконалення. Спрямованість на особистісний рівень оволодіння педагогічною професією, забезпечення під час професійного навчання траєкторії індивідуального розвитку вчителя як особистості і професіонала, формування його суб'єктності як прагнення до постійного саморозвитку та самовдосконалення, вносять суттєві зміни в професійну підготовку майбутніх учителів.

Значні можливості для сприяння особистісно-професійного становлення студента – майбутнього вчителя початкової школи закладені у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, творчий доробок якого включає сповнену життєдайної сили філософію освіти, дидактику та практику навчання і виховання, яка була перевірена багаторічним досвідом в інноваційній Павлівській школі-лабораторії, значну кількість творів для дітей, які включені в сучасні шкільні підручники та книги для дитячого читання. Поєднання в особі Василя Олександровича досвідченого вчителя-практика, успішного педагога-адміністратора, проникливого психолога, самобутнього письменника і справжнього вченого обумовили випереджаючий характер, перспективність його педагогічних ідей.

Багато праць видатного українського педагога присвячено професійному становленню вчителя, серед них особливо необхідно відзначити «Сто порад учителеві» (1967), «Серце віддаю дітям» (1968), «Павлівська середня школа» (1969), «Розмова з молодим директором школи» (1973) тощо. Питанням впливу спадщини В.О.Сухомлинського на професійне становлення вчителя приділяли

увагу М.Антонець, І.Бех, І.Зязюн, О.Пометун, О.Савченко та інші науковці.

Вивчення студентами педагогічних ідей Сухомлинського, читання його творів і аналіз практичного досвіду як вчителя та директора Павлиської школи передусім формує особистість майбутнього фахівця, розвиває його мислення та творчий підхід до педагогічної діяльності, сприяє засвоєнню психолого-педагогічних та методичних знань, забезпечує досвід вирішення педагогічних ситуацій, яких дуже багато в його літературно-педагогічній практиці, та спонукає до особистісно-діяльнісного засвоєння обраної професії.

Передусім звернення до педагогічної думки, ідей Василя Олександровича впливає на вдосконалення особистісної сфери вчителя, сприяє становленню мотиваційної сфери студентів як майбутніх учителів початкової школи, забезпечує формування морально-етичних, духовних якостей особистості майбутнього фахівця.

Незважаючи на цифрове, інформаційне суспільство, виховання дітей нового Z-покоління, філософія педагогіки сердечності, школи успіху, створена В.О. Сухомлинським, залишається актуальною і сьогодні. Філософські, методологічні, світоглядні позиції видатного педагога будуть визначати напрям професійного розвитку не одного покоління вчителів.

Звернення видатного педагога до вчителів у найвідомішій педагогічній книзі, азбуці вчительської професії «Серце віддаю дітям» – «Любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» – є актуальним і для наступних поколінь учителів. Погляди Сухомлинського на професію вчителя як «людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється», ставить перед студентами досить високі вимоги до рівня їх професійної підготовки. Адже виховання людини

педагог вважав професією, що має специфічні властивості та якості, у зв'язку з чим наголошував: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною». Тому, відповідно до думок педагога, «щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі». Вчителю потрібно постійно вивчати дітей, їхні психічні стани, поведінку, емоції, щоб проникнути в їх серце та досягти високих результатів у педагогічному доробку. Вважаючи педагогічну професію вчителя людинознавством, В. Сухомлинський ставив підвищені вимоги до вчителя: досконале знання свого предмета, глибока любов до нього в поєднанні з любов'ю до дитини, вміння управляти її розумом і почуттями, виховувати в дітях доброту, людяність, сердечність, готовність прийти на допомогу та ін.

Основою вимогою до вчителя є знання, повага та розуміння світу дитинства. Згідно із роздумами педагога, без знання душі, прагнень, можливостей дитини неможливий процес виховання. Повага та любов до дитини включає бачення кожної дитини такою, якою вона є, при цьому потрібно враховувати те, що кожна дитина неповторна, проєктувати в ній найкраще. Розуміти дитину означає «відчуття дитинства», дбайливе ставлення до її природи і духовного світу. Вчительська діяльність Сухомлинського базувалась на педагогічному оптимізмі та гуманізмі, безперечній вірі в дитину. Під час читання творів В.О. Сухомлинського майбутніми педагогами формується мотивація до педагогічної професії, яка включає її цінності та ставлення. Формування вмотивованого вчителя є необхідною умовою становлення нової української школи.

Актуальними і сучасними є погляди В.О.Сухомлинського на те, що педагогіка – це не тільки наука, а й мистецтво, тобто висока майстерність і професіоналізм. Педагогіка включає в себе й елементи мистецтва, оскільки вона має справу із формуванням

найтоншої і найскладнішої сфери життя – внутрішнього світу людини, її душі.

Висловлені В.О. Сухомлинським ідеї гуманної педагогіки, дитиноцентризму у педагогічній діяльності були не лише девізом його педагогічної спадщини, вони мали конкретні шляхи та способи впровадження, такі як: створення ситуації емоційного благополуччя дитини у школі, отримання позитивних результатів під час навчання та переживання кожною дитиною почуття успіху особистих досягнень у навчанні, діагностика психічних особливостей дітей. Як вказував педагог, заповітом педагогічної мудрості вчителя є вміння правильно визначати те, на що здатний кожний учень у даний момент і як розвивати його здібності у майбутньому. У навчанні дитина повинна ніколи не втрачати віру у свої сили, не відчувати того, що в неї нічого не виходить. Також Сухомлинський звертав увагу вчителів на те, що не існує «абстрактного учня», кожен учень характеризується особливістю пізнавальних процесів, особистісними властивостями, які повинен вивчати вчитель, який передусім має бути «знавцем дитячих душ». Він писав: «Пам'ятайте, що нема і не може бути абстрактного учня... Мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб розкривати сили й можливість кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці».

Осмислення студентами поглядів видатного педагога закладає основи педагогічної позиції вчителя, його світогляду, культури. Адже ідея гуманного ставлення, якою пронизана вся педагогічна діяльність та творчість Сухомлинського, в сучасній педагогіці переросла в ідеї дитиноцентризму, а позиція сучасного вчителя, в основі якої гуманні взаємовідносини з учнями – в сучасну позицію вчителя фасилітатора, модератора, мотиватора, який створює розвивально-пізнавальне середовище для щасливого життя та навчання учнів, є його активним учасником, суб'єктом освітнього процесу. Все це створює основи педагогіки партнерства, міжособистісної взаємодії вчителя з учнями.

Цінність ідей видатного педагога полягає в тому, що вони не лише висвітлюють його філософські позиції, обґрунтовані психологічними даними, але і включають конкретні методичні прийоми їх реалізації, які підкріплені практичним досвідом Павлиської школи. Таким чином, педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського повинні бути усвідомлені студентами – майбутніми вчителями не як абстрактні поняття, вони передусім повинні володіти конкретними способами, техніками, прийомами їх впровадження у практичну діяльність.

Педагогічна система В.О. Сухомлинського є невичерпним джерелом прогресивного досвіду, інноваційної думки, прогностичних ідей. Дослідження студентами педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського забезпечує не лише їх особистісний розвиток, а сприяє оволодінню ними психолого-педагогічними та методичними знаннями.

В. Сухомлинський обґрунтував високі вимоги до рівня фахової освіченості й компетентності майбутнього педагога. «Щоб дати дитині іскринку знань, учителю потрібно ввібрати в себе ціле море світла», – ця цитата педагога свідчить про високі вимоги до рівня як психолого-педагогічних, так і предметних знань учителя. Вчений-педагог надавав великого значення оволодінню педагогом психолого-педагогічними знаннями. З цією метою ним було започатковано психологічний семінар, на якому розглядалися як питання педагогічної теорії, так і практичні напрацювання вчителів школи, зокрема самого В. Сухомлинського. Він радив вчителям кожного місяця читати три книги педагогічної тематики, одна із них повинна бути «про душу» дитини.

Багато інноваційних, творчих методів та прийомів навчання використовував у власній практичній роботі педагог. Новаторськими авторськими здобутками В.О. Сухомлинського є школа Радості, уроки мислення серед природи, бесіди з людинознавства, психолого-педагогічний семінар, свято Матері, написання казок та оповідань для дитячого читання тощо. Ознайомлення з ними студентів стимулює їх до використання в

практичній педагогічній діяльності методів та прийомів, започаткованих педагогом.

Для учителів актуальними є методичні прийоми, які розвивають дитячу допитливість, розум, викликають радість пізнання («запитання – вузлики знань», «читати книгу природи», «думати про свої думки, думати про незрозуміле», «розум дитини – у кінчиках її пальців», «казковий період розумового виховання», «мандрівки до джерел мислення і мови», «дві програми навчання», «навчальні діалоги», «етична цінність оцінки вчителя» тощо). Окремо слід назвати проєктні прийоми, одними із яких є «триста задач із живого задачника природи», створюючи які, учні вчать самостійно розробляти зміст своєї навчальної діяльності. Використовуючи їх у своїй практичній діяльності, сучасні вчителі досягають значних результатів, чим підвищують якість початкової освіти та інтерес учнів до засвоєння знань. Ознайомлення студентів із методичними знахідками павлиського педагога, відпрацювання педагогічних прийомів під час практики сприяє формуванню інноваційного вчителя початкової школи.

Враховуючи значний потенціал педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського для особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів початкової школи, ознайомлення студентів із ідеями педагога-новатора традиційно охоплює зміст психолого-педагогічних і методичних дисциплін з першого курсу. Основними напрямками роботи зі студентами щодо вивчення, дослідження та впровадження спадщини В.О. Сухомлинського виступають: використання ідей педагога при вивченні дисциплін «Загальні основи педагогіки», «Історія педагогіки», «Дидактика», «Теорія і методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», різноманітних методик вивчення освітніх галузей, зокрема «Мови та літератури», «Математики», «Природознавства» тощо; вивчення, конспектування і обговорення на семінарських та індивідуальних заняттях педагогічних творів В.О. Сухомлинського: «Серце віддаю дітям», «Сто порад вчителю», «Як виховати справжню людину»; проведення зі студентами щорічних читацьких та наукових

конференцій. Потужний потенціал має організація самоосвітньої діяльності студентів із вивчення й аналізу педагогічної спадщини В.Сухомлинського, використання в професійній діяльності його ідей, порад, рекомендацій, ефективність і результативність яких перевірена часом та не одним поколінням педагогів.

Під час виконання проєкту «Створення когнітивного онтологічного середовища «В. Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (2019-2020 рр.) на факультеті педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова на зразок «творчих лабораторій В.О. Сухомлинського» діяв студентський науковий гурток, учасники якого проводили науково-пошукову роботу з вивчення і популяризації педагогічної спадщини великого педагога.

Ідеї педагога були висвітлені не тільки у психолого-педагогічних дослідженнях студентах, вони отримали свою подальшу реалізацію їх практичних напрацюваннях. Так, авторським колективом викладачів кафедри української мови та методики навчання, під керівництвом професорів Канищенко А.П. та Семеренко Г.В. до святкування 100-річного ювілею В.О. Сухомлинського, був виданий навчально-методичний посібник «Сила слова: казки та оповідання» [4], в якому подано 18 сучасних казок та 23 оповідання, написані учасниками мовно-літературної студії «Потенціал». Особливість посібника полягає в тому, що враховуючи значний потенціал слова, про який вказував В.Сухомлинський, та значення казки у моральному, трудовому, фізичному, естетичному, громадянському вихованні молодших школярів, студенти розробили сюжети власних казок та оповідань, підібрали до них завдання як методичного плану, так і виховного. Написані студентами літературні твори можуть бути використані вчителями як під час уроків мови та літератури в початковій школі, так і позаурочній діяльності.

Продовжуючи традиції з вивчення та впровадження ідей видатного українського педагога, викладачі кафедри педагогіки та методики початкового навчання узагальнили досвід проведення

виховних заходів для молодших школярів за творами В.О. Сухомлинського під час навчально-педагогічної практики в закладах загальної середньої освіти м. Києва. Такий матеріал представлено у збірці «Людина починається з добра» [2]. Тематика виховних заходів представлена в таких розділах: «Школа добра» включає добірку виховних свят, присвячених моральній тематиці («Школа добрих вчинків» (Клямар Анастасія), «Чуйність та доброта – два крила, на яких тримається людство» (Сенюк Олександра) тощо; розділ «Школа казок» включає добірку свят, що знайомлять учнів із сюжетами казок Сухомлинського та їх світоглядним значенням («Подорож казками Сухомлинського» (Посохова Марія), «Василь Сухомлинський – дітям» (Конончук Ірина) тощо; розділ «Школа творчості» включає введення молодших школярів у світ та педагогічну спадщину видатного українського педагога («Світ творчості Василя Сухомлинського» (Тарасенко Оксана) тощо; останній розділ має назву «Школа поваги», в якому представлені виховні свята, присвячені вшануванню пам'яті Павлиського вчителя (Шкарбань Анна).

Практичне впровадження студентами педагогічних ідей В.О.Сухомлинського дало можливість узагальнити власний досвід у виступах на наукових конференціях, написанні дослідницьких проєктів, наукових тез та статей.

Науково-дослідницькі результати доповідались студентами на:

– *науково-практичних конференціях* «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю: Методична спадщина педагога в контексті ідей Нової української школи». XXVI Всеукраїнські педагогічні читання (Рівне, 27 вересня 2019 р.), «Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи». XXVII Всеукраїнські педагогічні читання (Київ-Рівне-Бровари, 30 вересня 2020 р.)

– *науково-методологічних семінарах*:

«Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій». V Всеукраїнський науково-методологічний

семінар з історії освіти (21 жовтня 2020 р. ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського НАПН України);

«Довкілля та природоохоронна тематика у змісті Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (1993-2020)».

– *круглому столі:*

«Музей в лабіринтах часу» – до 45-річчя діяльності Педагогічно-меморіального музею В.О. Сухомлинського (Павлиш Кіровоградської обл.)

«Читаймо Сухомлинського онлайн» (ознайомлення науковців, педагогів та інших користувачів з науковою спадщиною В. О. Сухомлинського у режимі онлайн, 2020 р.).

– *захисті кваліфікаційних робіт освітніх рівнів «бакалавр», «магістр».*

Результати наукових пошуків студентів представлено в науковому збірнику: «Вивчаємо твори Василя Сухомлинського з олівцем у руках» [3], в якому наявні статті та тези здобувачів освіти, спрямовані на висвітлення ідей видатного педагога в практиці розбудови Нової української школи та підготовці майбутніх учителів до використання ідей педагога.

Таким чином, формування конкурентоспроможного вчителя, компетентного фахівця, гуманної особистості не можливе без глибокого вивчення і творчого впровадження в життя педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, що стає особливо актуальною в умовах розбудови Нової української школи, адже за його висловлюваннями «школа – це насамперед учитель». Педагогічна спадщина видатного педагога не лише формує особистість майбутнього вчителя, але дає можливість використовувати найкращі методичні знахідки та прийоми в умовах нової української школи, створюючи цим самим простір для особистісно-професійного саморозвитку майбутнього вчителя, індивідуальну траєкторію його професійного становлення.

Література

1. Вивчаємо твори Василя Сухомлинського з олівцем у руках : (зб. наук.пр. здобувачів вищ. освіти за матеріалами пед. читань «Василь Сухомлинський у діалозі з вчителем») / наук. ред.: М. М. Марусинець, М. С. Севастюк. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г.М. 2020. 98 с.
2. Людина починається з добра: виховні заходи для молодших школярів за творами Василя Сухомлинського : (зб. матеріалів для здобувачів вищ. освіти спец. «Початкова освіта») / наук.ред.: М. М. Марусинець, М. С. Севастюк, Т. В. Тесленко. – Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г.М. 2020. 72 с.
3. Сила слова: казки та оповідання: 100-річчю В.О.Сухомлинського присвячується. А.П.Каніщенко, Г.В.Семеренко. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан,2018. 88 с.
4. Створення когнітивного онтологічного середовища «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». Звіт про науково-дослідну роботу /відповід. М. М. Марусинець, М. С. Севастюк. Київ. НПУ імені М.П.Драгоманова.2020. 117 с.
5. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа. Вибр. твори: В 5т.Київ. 1976-1977. Т. 4. С. 7–390.
6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. Вибр. твори: В 5 т. Київ. 1976-1977. Т.5. С.160–167.

РОЗДІЛ 4

ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА В. СУХОМЛИНСЬКОГО

*Григорій Петрович Васянович
Лариса Володимирівна Зданевич*

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ БЛАГОРОДНОГО ГУМОРУ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

За «Українським педагогічним словником» С. Гончаренка, «оптимізм (від лат. *optimus* – найкращий) – світовідчуття, пройняте вірою в краще майбутнє, в торжество добра над злом, справедливості над несправедливістю» [1, с. 239]. Йоганн Вольфганг фон Гете висловив думку, що «сподіватись завжди краще, аніж впадати у відчай». Що це означає? Оптимізм. Джузеппе Москаті зауважував: «Життя – це мить. Момент тріумфу, багатство і наука – те, що дається нам... всі спокуси життя відходять. Залишається тільки вічна любов, причина всього доброго. Любов, що переживе нас. Адже любов – це Бог. Головне – люби істину, будь тим, ким ти є, без показу, без страху і без оглядки. Якщо твоя істина вартує твого гоніння – прийми його, якщо вартує терпіння – прийми його. Якщо заради істини тобі прийдеться пожертвувати собою і своїм життям – будь твердим у самопожертві. Смерть – це не кінець, але початок». Це є здоровий оптимізм.

Учительська професія, на думку В. Сухомлинського, є однією із найскладніших і найблагородніших. Вона, як ніяка інша, пов'язана із дитинознавством, постійним проникненням у неповторний світ людини. Учитель покликаний відкривати в дитині нове, спрямовувати її становлення і духовний розвиток, піклуватися про її психічне і фізичне здоров'я. Виховати із дитини добру, чуйну людину, учитель здатний тоді, коли він буде справжнім майстром своєї справи, знатиме душу дитини й відчуватиме її індивідуальний світ. Наріжним каменем педагогічного покликання є гармонія

розуму і серця, глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини. Учитель не може бути байдужою людиною. Безпристрасних, байдужих учителів діти не люблять і ніколи не відкривають їм свого серця, не виявлять своєї радості, душевного піднесення [4, с. 423-424]. А без цього не може бути відкритого спілкування, добрих відносин, взаємодії, отже, не може бути оптимізму. Зауважимо, що сьогодні учитель поставлений в такі умови праці і життя, що часто-густо йому важко виявити оптимізм. Матеріальні нестатки, морально-психологічний тиск з боку суспільства й адміністрації навчального закладу призводять до емоційного і фізичного вигорання учителя, стримують вияв чуйності, любові до дитини. Але ідучи в клас, учитель має примусити себе забути про рани і горе власного серця, бути творцем щастя своїх вихованців.

Феномен оптимізму людини досліджували відомі філософи (Г. Гегель, І. Ільїн, І. Кант, О. Лосєв), психологи (Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн), педагоги (Г. Ващенко, А. Дістервег, Я. Коменський, А. Макаренко, Й. Песталоцці, К. Ушинський). М. Лепський з'ясував взаємозв'язок оптимізму та песимізму; О. Штепа питання формування у студентів педагогічного ЗВО оптимістичної установки як однієї з умов професіонального спілкування вчителя; Л. Макарова – концепцію оптимізму та ін. Ці та інші вчені по-різному визначали поняття «оптимізм», обґрунтовували свої позиції щодо умов і засад його формування в учителів та учнів. Однак, одностайною була думка про те, що оптимізм передбачає радісне світовідчуття, світосприймання людини, налаштованість її на віру у майбутнє, надію на краще. Оптиміст – це відважна людина, яка не боїться перешкод, уміє їх долати навіть тоді, коли здається, що все вже є втраченим.

Характеризуючи оптимізм учителя, В. Сухомлинський пов'язує його із сенсом самого життя. Тому особливо велике значення має моральне тло життя людини у процесі пізнання наукових істин, що стосуються самої людини – її життя і смерті, почуттів і переживань.

Учитель, як і кожна людина, прагне щастя, здійснення найпотаємніших мрій та ідеалів. Він відчуває радість творення нової людини, радість взаєморозуміння як зі своїми колегами, так і учнями та їх батьками. Дитина для учителя, як і для батьків, стає джерелом радості тоді, коли вони зуміли вкласти в неї не лише знання, а й почуття гідності, людяності, любові до інших. Оптимізм учителя, на думку В. Сухомлинського, полягає і в тому, щоб не допускати негідних, «чорних» думок про учня. Справжній учитель, це той, який навіть у важковиховуваній дитині бачить позитивне, добре. «Оптимізм, життєрадісне світосприймання, почуття впевненості у своїх силах – це, образно кажучи, світлий вогник, який осяває шлях важкій дитині. Погасне цей вогник – і дитина опиниться в мороці, у самотині, її охопить безвихідна туга і безнадія» [8, с. 512].

Учитель має з'ясувати, що є причиною негативної поведінки виховання. На думку Г. Васяновича педагог повинен уважно, терпляче досліджувати розумовий, емоційний, духовно-моральний розвиток дитини. Гуманізм педагога і полягає в тому, щоб дитина, якій непосильне те, що посильне переважній більшості дітей, не почувала себе неповноцінною, відчувала високу людську радість – радість пізнання, радість інтелектуальної праці, радість творчості [2, с. 294–306]. Проте великою бідою шкільного життя, справедливо зазначав В. Сухомлинський, є те, «... що деякі учителі, самі не роздумуючи, що роблять, підрубують коріння оптимізму учня методично і безжалісно. Оптимізм – це ніби чарівне кольорове скло, крізь яке навколишній світ здається дитині великим дивом. Дитина не просто бачить і розуміє, вона емоційно оцінює, вона любить, захоплюється, дивується, ненавидить, прагне стати на захист добра проти зла. Не можна відібрати у дитини цього чарівного шкельця. Не можна перетворювати її в холодного розсудливого резонера» [9, с. 296].

В. Сухомлинський постійно нагадував учителям, щоб вони виховували таких громадян, які б жили ідеалами народу, щоб час шкільного навчання вимірювався не лише навчальним чвертями,

півріччями, семестрами, а й тими історичними завданнями, які розв'язує країна. Ні учитель, ні учень не мають морального права жити лише радіщами споживання, як це на жаль буває. Душа учителя і учня одухотворяється тим, що вони роблять щось добре, корисне для загального блага народу, держави. І головне, щоб це радісне відчуття від зробленого ставало духовною потребою.

Великий педагог і вчений В. Сухомлинський наголошував і на тому, що оптимізм учителя й учня значною мірою залежить від їх здоров'я. «Добре здоров'я, відчуття повноти, невичерпності, фізичних сил найважливіше джерело життєрадісного світосприймання, оптимізму, готовності подолати будь-які труднощі. Хвора, квола, схильна до захворювань дитина – джерело багатьох негод. Протягом 20 років ми вивчаємо, що являють собою невстигаючі учні, які причини неуспішності. Наукове дослідження фізичного і розумового розвитку дітей привело мене до висновку, що у 85% невстигаючих і відстаючих головна причина відставання, незнання, незадовільної роботи на уроках і вдома, другорічництва – поганий стан здоров'я, якесь захворювання чи нездужання, найчастіше зовсім непомітне для лікаря, таке, що піддається діагностуванню тільки в результаті спільних зусиль матері, батька, лікаря і вчителя» [7, с. 125].

Оптимізм учня безпосередньо залежить від справедливості учителя. Дотримуючись цієї думки, В. Сухомлинський був впевнений, що виховання справедливості, оптимізму, як і моральне виховання взагалі, продуктивне лише тоді коли воно здійснюється не на функціональних засадах учителя, а на засадах реальної участі в житті дітей, коли за певних ситуацій учитель як батько сімейства співпрацює разом із дітьми, а вони разом із ним. Несправедливий учитель створює нервозність, напруженість у взаєминах, викликає підозру, пригнічує вияв дитячих почуттів. Це призводить до того, що «... школа, яка за самою природою своєю має бути святим місцем гуманності, людяності, храмом високої культури людських почуттів, стає – як це не дивно, але це так – місцем несправедливості. Не знаючи, що робити з учнем, який, на його

думку, навмисне порушує дисципліну, навмисне чинить прикрощі, – вчитель вдається до покарання. Слабкість апелює до сили й насильства. ... сваволя й несправедливість завжди виливаються в насильство над волею, думкою, почуттями. А коли вже вчитель вдався до покарання до сили, – тоді закінчується, вичерпується педагог і починається наглядч, якого учні ненавидять» [10, с. 352–353].

Справедливість має бути однією із найхарактерніших властивостей учителя, яка сприяє вияву оптимізму, внутрішній радості учня. Діти люблять сміх, веселість, дотепний жарт. Тому не випадково, що гумор учителя є природним джерелом оптимізму. Натомість варто зазначити, що існують різні види гумору. Є гумор, який сприяє духовному комфорту вихованців, заохочує дітей до навчання, надихає їх на добре, світле, піднесене. Проте існує і «чорний гумор», здатний глибоко вразити душу дитини, перерости не лише в іронію, а й відверте грубе висміювання. Справжній гумор – це жива, цілюща вода для дитини, це чисте повітря радості й бадьорості. «Завдання педагога – писав В. Сухомлинський, – виховувати почуття благородного гумору: здатність поєднувати радісний подив із співчуттями, співпереживаннями, жалістю ... Маленька людина, яка усміхаючись, співчуває і жаліє, ніколи не буде насміхатись над людиною, висміювати її тоді, коли треба допомогти» [6, с. 579]. В. Сухомлинський зазначає, – «Говорячи про гумор, я маю на увазі дитячий сміх, здатність оптимістично, життєрадісно бачити й сприймати навколишній світ. Йдеться не тільки про веселий, життєрадісний настрій людини й колективу, а передусім про особливе бачення світу, особливе ставлення до людей, обставини подій до самого себе, про особливі взаємовідносини між людьми в колективі.

...Школа радісного здивування – це духовна підготовка дошкільнят і маленьких школярів до багатого, повнокровного духовного життя колективу, до тонких, одухотворених життєрадісними переконаннями відносин між особистостями, до

взаємного проникнення в світ людини, до вміння почувати людину поруч із собою» [4, с. 577–578].

В. Сухомлинський застерігає учителів від прояву зухвальства, недоброчливості, нетерпимості, жорстокості стосовно учнів. Всьому цьому може запобігти досконале знання учителем світу дитинства. «Так умійте ж почути, зрозуміти, відчувати серцем у тій музиці, яка називається дитинством, насамперед світлі життєрадісні мелодії. Будьте не тільки слухачем, споживачем музики дитинства, але і її творцем-композитором. Створюйте світлі життєрадісні мелодії в музиці дитинства, від якої залежить ваше здоров'я, сила вашого духу, стан вашого серця... Пам'ятайте, що немає серед дітей, підлітків, юнаків і дівчат зловмисників, а якщо й з'являються інколи такі – один на тисячу, на десять тисяч осіб, – то творить їх зло, а виліковують добро, людяність і знову-таки чарівна скрипка й чарівна диригентська паличка – оптимізм» [5, с. 430].

Складовою професійної майстерності І. Харченко вважає педагогічний гумор та виокремлює такі його функції:

1. Створення атмосфери доброзичливості та щирості. Характеризується відсутністю злої іронії, що принижує гідність учня і відчужує його від колективу, переключає увагу із самозаглиблення на роздратоване самовиправдання. Насмішкуватість учителя над дитиною перетворює її на ізгоя, заохочуючи і підсилюючи глузування над нею однолітків, доводячи їх до знущань. Гармонізуючи стосунки між педагогом і учнями, гумор виховує навички самоаналізу і самоконтролю, сприяє усвідомленню гуманістичного ідеалу.

2. Констатація емоційної зрілості, сприяння активній психічній саморегуляції, нівеляція рівня тривоги в учнів, привчання до підтримування інтелектуально й емоційно щирих стосунків із однокласниками.

3. Актуалізація розвитку вищих інтелектуальних почуттів. Уміння дітей відтворювати комічне в малюнках, виробках з різних матеріалів, спостерігати його в собі та друзях формує світогляд, позбавлений озлобленості, сварок і нарікань.

4. Забезпечення психологічного розвантаження, усунення розумової втоми, яка супроводжує навчання, сприяння утриманню уваги, кращому засвоєнню матеріалу [11, с. 579].

Провідними ознаками педагогічного гумору Д. Гришин і В. Прокопенко вважали оптимізм, життєрадісність і визначили такі його функції: сприяння розвитку інтелекту і стимулювання діяльності мислення; пізнання життя; згуртування вчителів і учнів; коригування взаємин і поведінки педагогів і учнів.

Д. Гришин і В. Прокопенко також розкривають умови ефективності гумору в педагогічному процесі: сміятися можна над тим, що справді заслуговує висміювання; гумор має виявлятися в необразливому жарті, висміюванні; гумор повинен бути тактовним; потрібно відповідати жартом на жарт [3, с. 579].

Отже, на підставі викладеного можна зробити такі висновки: сутність і зміст педагогічного оптимізму В. Сухомлинський обґрунтовував на засадах людського гуманізму, любові і доброзичливості; виховання оптимізму у дітей можливе у взаємозв'язку із розумінням сенсу життя, почуттям справедливості, гумору, духовного світу дитини.

До подальших аспектів дослідження відносимо: взаємозв'язок сім'ї і педагогічного колективу у вихованні оптимізму у дитини; дослідження вчення про природу та сутність людської розумності (ноологічних засад) у процесі виховання оптимізму учителя.

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 239.
2. Васянович Г. П. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник. Львів, «Норма», 2005. 344 с.
3. Гришин Д. М. Конспективный курс педагогики : [учеб. пособие] / Д. М. Гришин, В. И. Прокопенко. Калуга : [б. и.], 1993. 165 с.
4. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 1. С. 403–637.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 2. С. 419–654.

6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 3. С. 403–637.
7. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 4. С. 7–391.
8. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 4. С. 396–626.
9. Сухомлинський В.О. Як любити дітей. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. Т. 5. С. 292–308.
10. Сухомлинський В. О. Не бійтесь бути ласкавими. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рідна школа, 1976. С. 347–359.
11. Харченко І. А. Сила педагогічного гумору. Рідна школа. 1992. № 2. С.41–45.

Леся Віталіївна Старикова
[Сухомлинська]

ОПОВІДАННЯ ТА КАЗКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇХ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ В УКРАЇНІ І СВІТІ

Художній доробок Сухомлинського нині є помітною складовою його великої педагогічної спадщини. В Україні молодь і люди середнього віку більше знають його не як педагога, а як дитячого письменника – впродовж останніх 25 років у різних видавництвах регулярно з'являються збірки казок та оповідань Сухомлинського, вони є також складовою навчальної літератури для дошкілля та початкової школи, різних читанок та хрестоматій, тобто стали частиною вітчизняного освітнього простору.

До розгляду художнього доробку педагога зверталися як дослідники його спадщини, так і ті, які займаються питаннями дошкільної і початкової освіти, і серед них О.Я. Савченко (художні мініатюри як джерело виховання цінностей; дидактика застосування художніх мініатюр у навчальному процесі школи (2011, 2012); О.В. Сухомлинська (філософія для дітей в етичній спадщині В. Сухомлинського; художні мініатюри в культурологічному вимірі (1995, 2007); Т.П. Тоцька (застосування казок і оповідань В. Сухомлинського у дитячому садку; Філософія для дітей та дорослих за літературними творами В. Сухомлинського (2009, 2010); Л.Л. Хоружа (етичні доміанти виховання особистості (за матеріалами «Хрестоматії з етики») В. Сухомлинського (2009) та інші. Однак вони не ставили своїм завданням цілісно проаналізувати хронологію публікацій художньої спадщини В. Сухомлинського в Україні і поза її межами.

Перш за все відзначимо, що оповідання та казки Сухомлинського можна віднести до літератури для дітей, або дитячої літератури – художніх, науково-популярних текстів, створених дорослими і спеціально адресованих дітям. Така

література враховує вік дітей, особливості їхнього розвитку, має емоційно-ціннісне забарвлення і в кінцевому підсумку носить виховну і освітню спрямованість змістового наповнення.

Усім цим критеріям відповідають оповідання та казки, написані Василем Сухомлинським. Їх ще називають художніми мініатюрами, оскільки вони невеликі за розміром, лаконічні, тобто небагатослівні, написані простою мовою.

Шлях Сухомлинського до написання творів для дітей розпочався у власне педагогічних працях. Перші художні образи і перші художні замальовки зустрічаємо у його педагогічних творах, опублікованих у середині 1960-х років. Серед них назвімо книжечку «Щоб у серці жила Батьківщина», що вийшла у 1965 році у видавництві «Знання» Української РСР. Тут у розділі «Слово рідної мови» поміщено художні мініатюри – казки, оповідання, вірші, присвячені красі природи, оточуючого дитину світу, красі рідної мови [1, с. 16]. Це казки про Ковалів-Велетнів, про Чарівника-Різб'яра, вірш «Біле озеро пахучих квіток» та інші. У цей же розділ Сухомлинський включає й твори дітей – маленькі оповідання, які складає дитина під час заняття або за його результатами – всього 7 мініатюр [1, с. 27–32]. Звичайно, мініатюри складала учні, але педагог був великою мірою їх натхненником і співавтором. Книга «Моральні заповіді дитинства і юності», що вийшла у 1966 році, також містить вірші, оповідання, замальовки (есеї) про природу, навколишній світ (вірші – «Бджоли на гречці», «Вечір», «На ставку», «Мак»), нариси («Персиковий сад»), оповідання («Журавлиний ключ у блакитному небі», «Морок», «Вночі», «Звідки падає іній», «Сонячні ковалі» [2, с. 7–38; 104–106].

Художні мініатюри представлені і в останніх прижиттєвих працях Сухомлинського. Найбільш повно – у книзі «Серце віддаю дітям» (1968, 1969), значно менше – у книгах «Павлиська середня школа» (1969) і «Народження громадянина» (1970).

Особливо насичена ними книга «Серце віддаю дітям», вона налічує близько 40 різних художніх текстів, виділених окремо [3, с. 247]. І це не дивлячись на те, що сам текст цієї праці являє собою

художньо образне представлення педагогічних реалій, наповнене знахідками і відкриттями.

У зовсім іншій за стилем книзі «Народження громадянина» (1970) художніх мініатюр значно менше, але показово, що у ній Сухомлинський уже говорить про своє власне авторство у написанні оповідань та казок. Так, він пише: «Я написав хрестоматію «Думки про людину». Це коротенькі оповідання й казки, які викликають у дітей роздуми про людину, співчуття до її горя і нещастя» [4, с. 34]. Таке звертання педагога до художньо-образного донесення до вихованців своїх педагогічних прагнень свідчить і про обраний ним стиль викладу, і про те, наскільки великого значення він йому надавав.

У цих, а також і в інших педагогічних творах Сухомлинський пише про те, що він і його вихованці створюють різного роду хрестоматії, присвячені важливим, на його думку, темам, і серед них такі: «Думки про людину», «З чого починається для мене Батьківщина. Твори учнів Павлівської середньої школи 1968–1969 н.р.», «Хрестоматія моральних цінностей» та інші.

Наприкінці 1960-х років Сухомлинський пише навчально-методичний посібник «Як виховати справжню людину», присвячений моральному вихованню, з підзаголовком «Етика комуністичного виховання». На додаток до посібника готує і упорядковує «Хрестоматію з етики», куди включає художні мініатюри та оповідання. Представлену у книгах методику і художній матеріал він уже практично застосовує у своїй навчально-виховній роботі.

Водночас із педагогічними завданнями Сухомлинський має намір опублікувати свої мініатюри окремо, як літературу для дітей, що має самостійне значення. Він починає пропонувати їх дитячим журналам («Барвінок», «Малютко», «Мурзилка»), формує невеличку книжечку оповідань, але отримує негативні рецензії як із всесоюзної, так і з республіканської преси. Натомість педагогічні та загальні видання час від часу друкують окремі мініатюри [5, с. 23; 6; 7]. А найбільше оповідань за життя Сухомлинського було

опубліковано в журналі «Дошкольное воспитание» у 1969 році. Тут у номерах 4, 6, 7, 8 було поміщено 17 коротких мініатюр, призначених для малечі.

На початку 1970-го року Сухомлинський починає публікувати свої оповідання та казки у білоруському дитячому журналі «Вяселка», починаючи з першого номера, загальною кількістю 10 оповідань та у газеті «Література и мастецтва» – 6 оповідань [8, с. 6-8; 9: 6-8; 10, с. 3-4; 11, с. 5; 12].

Така велика, порівняно з іншими, частка художніх мініатюр Сухомлинського у педагогічній пресі Білорусі була видрукувана тому, що педагог мав тісні контакти з білоруськими освітянами, які захоплювалися його працею. До того ж Павлиська середня школа товаришувала з Кормянською школою-інтернатом, а їх директори В. Сухомлинський і Михайло Дмитрієв підтримували дружні зв'язки. Дружив Сухомлинський не лише з Дмитрієвим, а й з відомими білоруськими письменниками Василем Віткою і Янкою Брилем. Ці білоруські дитячі письменники посприяли тому, що художні мініатюри з'явилися у дитячих та мистецьких виданнях ще за життя педагога. Як згадував пізніше Василь Вітка «У своїх листах він не раз довіряв мені свої мрії: «Добре, якби в Білорусії була видана хоч маленька книжечка моїх оповідань» [13: 155]. І ось у 1971 році у Мінську вперше була видана окрема збірка оповідань Сухомлинського «Блакитні журавлі», куди ввійшли 110 художніх мініатюр, які педагог сам відібрав. Але, як зазначає Василь Вітка, – «на превеликий жаль автор її уже не побачив. Шкільний дзвінок пролунав тривожно не тільки в селі Павлиш, а скрізь, де знали, любили, читали його» [13].

Після того, як Сухомлинський пішов із життя, власне розпочалася публікація його художньої спадщини, і він поступово став розцінюватися як дитячий письменник.

Після 1970 року першими звернулися до художньої спадщини Сухомлинського всесоюзні дитячі видавництва «Детская литература» («Поющее перышко» (1974), і «Малыш» («Пусть будут и Соловей и Жук» (1974) [14; 15]. Збірка «Поющее перышко»

перевидавалася у 1979 році, а у 1984 видавництво «Радуга», що спеціалізувалося на публікації творів радянських письменників різними мовами світу, видало її лаоською, англійською, іспанською, кхмерською, суахілі, урду, дарі та іншими мовами. У ці роки (з 1971 і до 1991 рр.) казки та оповідання починають поширюватися у дитячій, педагогічній пресі та інших друкованих виданнях, розрахованих на широку аудиторію, – їх налічується більше 150 найменувань [16; 17].

Знаковою подією для сприйняття Сухомлинського як дитячого письменника стала публікація у 1990 р. його «Хрестоматии по этике», до якої увійшли 542 мініатюри [18]. Це було найповніше видання оповідань та казок педагога; його наклад склав 100 тис. примірників.

Окрема книжка казок та оповідань педагога «Гаряча квітка» побачила світ в УРСР у 1979 році у видавництві «Веселка». До збірки увійшли 107 мініатюр [19]. Вони поділені на два розділи, кожен з яких носить назву однієї з казок, поміщених у ньому. Це ж дитяче видавництво видало в наступні роки дві 123 Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка невеличкі книжечки Сухомлинського «Куди поспішали мурашки» (1981) – 11 казок, «Пшеничний колосок» (1985) – 25 казок. Обидві призначені для дошкілля [20; 21].

Наступна сторінка у публікаціях художніх творів Сухомлинського була відкрита в 1991 році, з набуттям Україною незалежності. Її першою ластівкою стала книжка «Казки Школи під «Голубим небом», що була видана у тому ж таки 1991 році у видавництві «Освіта» (бувши «Радянська школа»). Вона складається з 7 розділів, до яких увійшли 223 художні мініатюри [22].

Наступна книжка художніх творів «Чиста криниця» з'явилася згодом у видавництві «Веселка» у 1993 р. у серії «Шкільна бібліотека». Вона налічувала понад 470 творів для дітей, призначених для сімейного читання [23]. На противагу попереднім виданням, це було надруковано на неякісному папері,

невідповідним шрифтом, із мінімумом ілюстрацій – далася взнаки економічна скрута.

Через економічні труднощі наступна підбірка художніх мініатюр Сухомлинського «Вічна тополя» побачила світ лише через 10 років у 2003 у видавництві «Генеза» [24]. Збірка складалася з 317 оповідань і казок, поділених на 2 розділи. Щодо поліграфії це видання виглядало значно привабливіше – досить багато ілюстрацій, відповідний шрифт друку, хороший папір.

У наступні роки з'являються у різних видавництвах збірки казок та оповідань Сухомлинського, відібрані з уже опублікованих, кожна збірка поіменована однією з казок, як правило з найбільш промовистою, художньо-образною назвою. Серед найпомітніших відзначимо «Вогнегривий коник» (2008 р.) – 207 мініатюр [25], перевидана у 2008 році, і от нині, у 2017, чекаємо нове перевидання.

Помітне місце в розповсюдженні художньої спадщини Сухомлинського відіграє харківське видавництво «Школа» (Видавничий дім «Школа»), яке приділяє особливу увагу до Сухомлинського як дитячого письменника, публікуючи збірки його творів українською та російською мовами [26; 27; 28; 29]. Вони і донині популярні серед дітей і їхніх батьків, а також учителів.

Окрім цих, доволі солідних видань, впродовж 2000-х років в Україні з'явилося так багато публікацій окремих казок, оповідань, притч, есеїв Сухомлинського, що їх кількість важко піддається обліку. Вони включені у збірники оповідань для дітей, хрестоматії, підручники для 1–4 класів загальноосвітніх та спеціалізованих шкіл, опубліковані у газетах, журналах.

Надзвичайно велика їх кількість є в Інтернеті, тут разом з публікацією текстів Сухомлинського подаються методичні розробки з проведення тих чи інших занять за мотивами певної художньої мініатюри. Навіть більше, у 2009 році було видано Збірник музичних інсценівок за мотивами казок Сухомлинського [30].

Найпомітнішим і найзначущим виданням впродовж усіх років літературного життя Сухомлинського є книга «Я розповім вам

казку. Філософія для дітей», яка вийшла у 2016 році у тому ж таки Видавничому домі «Школа» [31].

Вона відкриває новий етап у розумінні і освоєнні художнього світу, створеного Сухомлинським для дітей, – поєднання художніх образів із пізнанням дитиною світу і самої себе, коли педагогіка подається через художні образи, емоційно-ціннісне сприйняття художньої твору і педагогічні приписи об'єднані в один твір. Це найповніше видання художніх мініатюр Сухомлинського із нині опублікованих (679 одиниць). Поєднання оповідань та казок з уривками із посібника з етики «Як виховати справжню людину» надає художній спадщині педагога нового виміру і нового звучання.

Як бачимо, цей перелік, багатий та різноманітний, свідчить про те, що художньо-етична спадщина, якщо її залишив Сухомлинський, має своїх читачів і прихильників і продовжує поширюватися.

Якщо звернутися до аналізу дитячої чи педагогічної літератури інших країн, то і там мають місце публікації художніх мініатюр Сухомлинського. Але підкреслимо, що це – ще не досліджена сторінка творчої спадщини Сухомлинського, що знаходиться на перетині літературознавства і педагогіки. За наявною інформацією, публікації казок педагога мовами республік, що входили до складу СРСР, згідно біобібліографічного покажчика 1987 року, містять більш як 70 мініатюр [16].

Більш-менш системний аналіз зарубіжних видань оповідань та казок, що були видрукувані після 1991 року, відсутній. Тут же назовімо ті, про які є інформація, і які, на нашу думку, мають значення для більш широкого і повного уявлення про цей напрям творчої спадщини педагога. Перш за все відзначимо публікацію в Китаї «Хрестоматії з етики» у 1998 році [32].

Значною подією у поширенні художньо-педагогічної спадщини Сухомлинського стала публікація двох його оповідань «Що краще?» та «Я хочу сказати своє слово» у підручнику «Thinking Trees and Laughing Cats: Thinking Curriculum for Pre-School» у США

у 2003 році, що входить до інтегрованого курсу «Філософія для дітей» авторства американського філософа Мет'ю Ліпмана [33].

Варто також відзначити велику популяризаторську роботу австралійського дослідника усієї спадщини українського педагога Алана Коккеріла, який впродовж багатьох років вивчає і популяризує доробок Сухомлинського у англomовному світі, використовуючи новітні засоби інформації, зокрема Інтернет. Особливо його приваблює художня спадщина педагога. В 2013 році А. Коккеріл видав англійською мовою яскравий збірничок оповідань та казок Сухомлинського «World of Beauty. Tales from Pavlysh», куди ввійшли 19 казок та оповідань. Книжечка проілюстрована школярами з України та Білорусі, що вибороли перемогу у конкурсі, організованому Аланом Коккерілем за участі Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти [34]. Він підготував та опублікував цю книжечку англійською, китайською, українською та російською мовами. Більш того, австралійський дослідник випускає щомісяця інформаційний бюлетень Sukhomlinsky News, вийшло його уже 25 випусків цього інтернет-видання. У кожному випуску, поряд із матеріалами, присвяченими педагогічній спадщині Сухомлинського, він поміщує Stories for Children (Оповідання для дітей) – 3-4 мініатюри з ілюстраціями [35].

Ця інформація щодо публікацій художньої спадщини Сухомлинського, неповна і уривчаста, свідчить про те, що цей напрям творчості педагога далеко не завершений і потребує подальшого дослідження.

Література

1. Сухомлинський В.О. Щоб у серці жила Батьківщина. Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1965. – 80 с.
2. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. Київ: Рад. шк., 1966. – 232 с.
3. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Київ: Рад. шк., 1969. 248 с.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Київ: Рад. шк., 1970. 288 с.

5. Легенда о материнской любви. Семья и школа. 1965. № 3. С. 23.
6. Наталочка і конвалії. Сільські вісті. 1967. 17 травня. Легенда о любви [Сказки бабушки Марии] // Комс. Знамя. 1969. № 6. 5, 8, 9 октября.
7. Вяселка. 1970. № 1. С. 6–8.
8. Вяселка. 1970. № 11. С. 5.
9. Вяселка. 1970. № 3. С. 6–8.
10. Вяселка. 1970. № 8. С. 3–4.
11. Література и мастецтва. 1970. 5 июня.
12. Вітка В. Т. Голос учителя. Спогади про Сухомлинського. Київ: Рад. шк. – 1990. С.155.
13. Поющее перышко: Рассказы и сказки / сост. Е. Ершова, К. Орлова; рис. П.Асеева. М. : Дет. лит., 1974. 32 с.
14. Пусть будут и Соловей и Жук : Рассказы и сказки для мл. шк. возраста / худ. А. Брей. – М. : Малыш, 1977. – 24 с.
15. Сухомлинский В. А. Биобиблиография; [сост. А. И. Сухомлинская, О.В.Сухомлинская]. (позиції 693–792). Київ: Рад. школа, 1987. 255 с.
16. Сухомлинський В.О. Біобліографія : 1987–2000 рр. [уклад. Г.І.Сухомлинська, О.В.Сухомлинська]. (позиції 70-80). Київ: КНЕУ, 2001. 128 с.
17. Сухомлинский В.А. Хрестоматия по этике; [сост. и автор вступит. статьи О.В. Сухомлинская]. Москва: Педагогика, 1990. 304 с.
18. Гаряча квітка: Оповідання та казки: [для мол. шк. віку] / передм. Н. Забіли; упоряд. Г.Сухомлинська; мал. В. Євдокименка. Київ: Веселка, 1978. 104 с.
19. Сухомлинський В.О. Куди поспішали мурашки: [казки для дошк. віку]; [худ. Г. Сокиринська]. Київ : Веселка, 1981. 20 с.
20. Сухомлинський В.О. Пшеничний колосок: Казки та оповідання : [для дошк. віку] / В.О.Сухомлинський; [упоряд. Г. Сухомлинська; худ. О. Кошель]. Київ: Веселка, 1985. 30 с.
21. Сухомлинський В.О. Казки Школи під Голубим Небом : Казки, притчі, оповідання / В. О. Сухомлинський; [упоряд. О.В.Сухомлинська]. Київ: Освіта, 1991. 191 с.

22. Сухомлинський В.О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди : [для сімей. читання]. [худож. оформ. Н.В.Сосніної; упоряд. О.В.Сухомлинська; передм. Д. С. Чередниченка]. Київ : Веселка, 1993. 287 с.
23. Сухомлинський В.О. Вічна тополя: Казки, оповідання, етюди: [для мол. шк. віку]; [упоряд. О. В. Сухомлинська ; за заг. ред. Д. С. Чередниченка]. Київ: Генеза, 2003. 272 с.
24. Сухомлинський В.О. Вогнегривий коник: Казки, притчі, оповідання; [упоряд. і передм. О. В. Сухомлинська]. 2-ге вид., стер. Київ : Вікар, 2008. 200 с.
25. Сухомлинський В.О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання : [кн. для читання дорослими дітям]; [пер. Д. С. Чередниченка]. Х. : Школа, 2009. 240 с.
26. Сухомлинський В.А. Цвіток сонця: Притчі, сказки, розповіді; [ред. Т.Вакулєнко; рис. Жєня Житник]. Х. : Школа, 2012. 236 с.
27. Сухомлинський В.О. Всі добрі люди – одна сім'я : [збірка творів]; [мал. О.Макиєвої]. Х. : Школа, 2012. 160 с.
28. Сухомлинський В.А. Все добріє люди – одна сім'я; [ил. О. Макиєвої]. – Х.: Школа, 2013. 160 с.
29. Шкільник С.Я., Кєліна Н.Л. Уроки Сухомлинського. Музичні інсценівки за мотивама казок : [метод. посіб.] / С. Я. Шкільник,. Х.: Ранок, 2009. – 64 с.
30. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей; [уклад. О.В. Сухомлинська]. Х. : ВД "Школа", 2016. 576 с.
31. Сухомлинський В.О. Хрестоматія з етики. Пекін : Нар. освіта, 1998. – кит. мовою. 125 Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка .
32. Thinking Trees and Laughing Cats: Thinking Curriculum for Pre-school. URL: <https://books.google.com.ua>.
33. World of Beauty. Tales from Pavlysh [translated by Alan Cockerill. Illustrated by students from Ukraine and Belarus]. 2013. 32 p.
34. Sukhomlinsky News // The Holistic Educator: Education for Peace and Global Citizenship URL: <http://theholisticeducator.com/sukhomlinsky/newsletter/>.

РОЗДІЛ 5

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Олександр Петрович Міхно

СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ

Сучасна українська освіта переживає кардинальні зміни, зумовлені сукупністю технологічних, соціально-політичних, економічних факторів. Важливу роль у вирішенні пекучих проблем, які супроводжують освітні реформи, здатна відіграти педагогічна наука, зокрема такий її сегмент, як популяризація історії освіти та спадщини видатних українських педагогів і серед освітян, і серед широкого загалу. Як зазначає Ольга Сухомлинська, «думки та ідеї, висловлені відомими педагогами віддаленого і недавнього минулого, з плином часу не втрачають своєї цінності і повертаються до дослідницького поля у часи, коли освітяни шукають шляхи подальшого розвитку педагогічної теорії і практики» (Сухомлинська, 2020). Цілком поділяючи цю думку, додамо, що надзвичайної ваги сьогодні набуває й презентація результатів історико-педагогічних досліджень, тобто їх донесення до якнайширшої аудиторії з урахуванням сучасних технічних можливостей. Актуальність теми обумовлена також активними трансформаціями, які зараз переживає популяризація спадщини видатного українського педагога Василя Сухомлинського (1918–1970). Найважливішими факторами, що викликають ці зміни, є технологічні новації, які передусім стосуються способів поширення інформації. Нові інформаційні технології здійснюють на популяризацію спадщини педагога як прямий (поява нових форм популяризації, трансформація традиційних), так і опосередкований

вплив, викликаний зміною способів сприйняття інформації її споживачем.

Проблема доступності інформації і поширення знань у постіндустріальну епоху з її новітніми технологіями – це у своїй суті творче завдання, де найважливіша роль належить все ж таки людині. Ще в середині минулого століття англійський фізик, Нобелівський лауреат Джордж Томсон (George Thomson; 1892–1975) у своїй книзі «Передбачуване майбутнє» прогнозував можливість виникнення такої ситуації і писав про необхідність появи особливої категорії працівників, яких називав «зв'язковими науки». Їх основним завданням має бути пошук потрібної інформації та її виклад мовою, зрозумілою і фахівцям нових суміжних галузей знання, і пересічним людям (1958). Цю тезу про конфлікт популярного і академічного тексту, який заважає поширенню наукових знань серед широкої аудиторії, розвиває сучасний американський учений Роджер М. Даунс (Roger M. Downs), який розглядає цю проблему на прикладі популяризації географічної науки і наголошує, що часто формальний стиль і штампи в науковій літературі не дозволяють масовому читачеві зрозуміти задум дослідника або й відштовхують від занурення в світ науки (2010). Серед українських учених-педагогів особливості поширення інформації сучасними засобами комунікації, зокрема популярними нині соціальними мережами, досліджували С.Івашнюва (2012), Н.Олексюк та Л.Лебеденко (2015), О. Пінчук (2015) та ін. Однак спеціальних досліджень особливостей популяризації спадщини Василя Сухомлинського з урахуванням сучасних технологій і каналів зв'язку наразі немає.

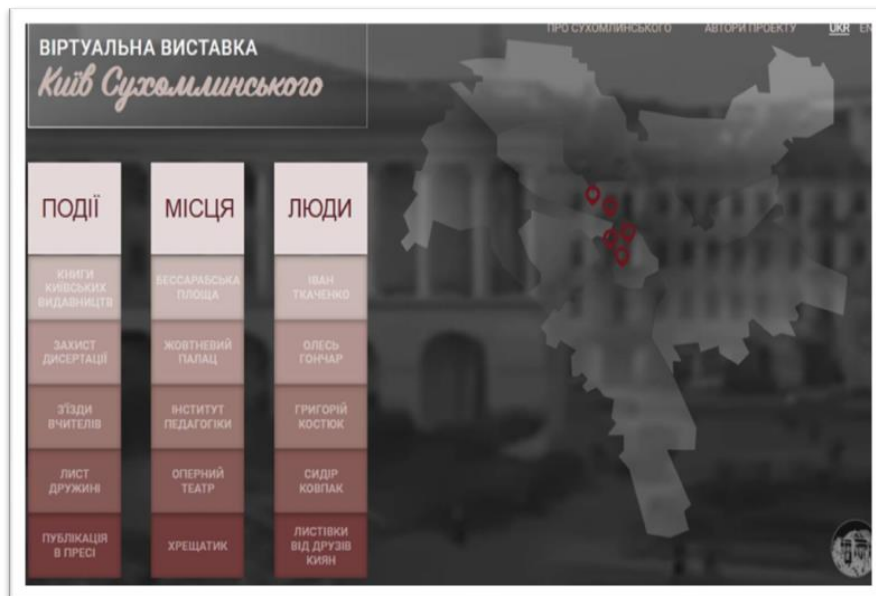
Популяризація спадщини педагога в найзагальнішому вигляді – це поширення знань, доступний і зрозумілий виклад інформації про професійну діяльність В.Сухомлинського і його основні педагогічні ідеї. Раніше, до появи сучасних технологій зв'язку, цей процес здійснювався переважно шляхом науково-популярних і публіцистичних публікацій у фаховій педагогічній періодиці та організації науково-практичних заходів (конференцій, круглих

столів, семінарів тощо). Однак постіндустріальна доба зі стрімким нарощенням інформації та її миттєвим поширення сучасними засобами комунікації висуває перед дослідниками спадщини Василя Сухомлинського вимогу формування власних інформаційних ресурсів, які б ефективно конкурували в строкатому і насиченому гуманітарному інформаційному полі і водночас сприяли поширенню серед якнайширшої аудиторії поглядів видатного педагога на найважливіші завдання навчання і виховання.

Прикладом успішного інформаційно-просвітницького проєкту вважаємо електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки (ДНПБ) України імені В.О. Сухомлинського. Саме там, на спеціальній сторінці «Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970)» віртуальний користувач можна знайти найбільше відомостей про життєвий і творчий шлях В. Сухомлинського, систематизованих і структурованих за такими розділами: «Біографія», «Бібліографія публікацій», «Повнотекстові документи», «Фотогалерея», «Педагогічні читання», «Інтернет-ресурси», «Товариства, асоціації, заклади», «Скульптури, монети та медалі», «Нагороди, премії» (<https://cutt.ly/jyNqtzW>).

Інша сучасна форма популяризації спадщини педагога, реалізована Педагогічним музеєм України, – віртуальна виставка «Київ Сухомлинського» (<http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/suhomlinskii/>). Цей спільний проєкт музею та Національного авіаційного університету, створений у 2018 р. на відзначення 100-ліття від дня народження В. Сухомлинського на основі дипломної роботи за темою «Теоретико-методологічні засади віртуальної виставки «Київ Сухомлинського», презентує особистостей, місця та події, з якими пов'язані сторінки життєпису й діяльності видатного педагога. Інформацію з відповідними світлинами структуровано за такими розділами: «Про Сухомлинського», «Події» (книги київських видавництв, захист дисертації, з'їзди вчителів, лист дружині, публікація в пресі),

«Місця» (Бессарабська площа, Жовтневий палац, Інститут педагогіки, Оперний театр, Хрещатик), «Люди» (Іван Ткаченко, Олесь Гончар, Григорій Костюк, Сидір Ковпак, листівки від друзів-киян), «Автори проєкту». Зауважимо, що виставка адаптована й для перегляду на смартфоні. На нашу думку, це вдала спроба використання сучасних технологій не лише у музейній, але й освітній діяльності загалом, яка презентує сучасний приклад структурування, узагальнення та подання текстової візуальної інформації.

*Рис. 1. Віртуальна виставка Київ Сухомлинського.
Скріншот з екрана монітора.*

Якщо вести мову про популярні сьогодні соціальні мережі, зокрема Фейсбук, то й тут маємо кілька прикладів успішної діяльності Педагогічного музею України та ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, спрямованої на популяризацію спадщини педагога. Йдеться про два онлайн-проєкти: «Sukhomlinsky News» та «Читаймо Сухомлинського онлайн». Розглянемо їх докладніше.

Віртуальний проєкт «Sukhomlinsky News» реалізується на офіційній сторінці Педагогічного музею України у Фейсбуці шляхом щомісячних постів інформаційного характеру з візуальним зображенням фрагмента бюлетеня «Sukhomlinsky News». Цей бюлетень з 2015 р. готує Алан Кокерілл (Alan Cockerill),

австралійський учений і популяризатор спадщини Василя Сухомлинського. Його зусиллями спадщина українського педагога стає доступною для англомовних читачів, а весь матеріал в бюлетені перекладається англійською мовою вперше. В пості (дописі) на Фейсбуці розміщується переклад українською мовою звернення А. Кокерілла до читачів та коротко розповідається про структуру чергового випуску бюлетеню, яка складається з перекладу англійською частини якоїсь науково-педагогічної праці В. Сухомлинського та кількох його художніх мініатюр, проілюстрованих дитячими малюнками. Наприкінці подається посилання для завантаження оригінального випуску бюлетеня англійською мовою. Цей проєкт досить популярний серед користувачів Фейсбуку, про що свідчать численні вподобання, поширення (репости) та коментарі (<https://www.facebook.com/pedmuzua/posts/1636785196484688>).

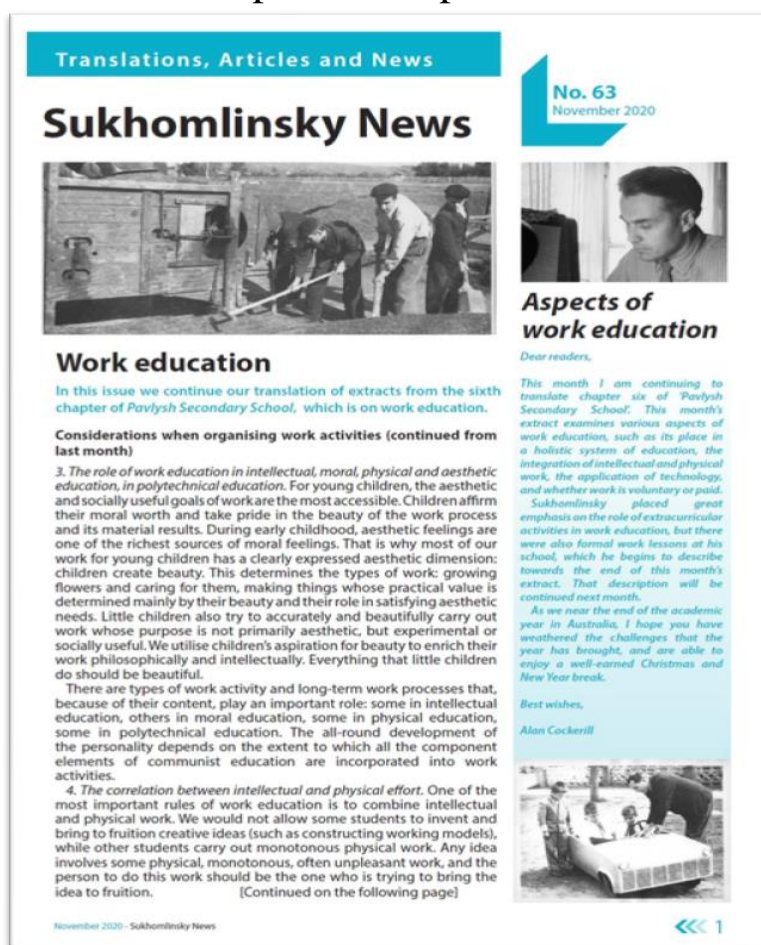

Рис. 2. Перша сторінка бюлетеня «Sukhomlinsky News». 2020
Листопад № 63.

Онлайн-проект «Читаймо Сухомлинського онлайн» започаткований ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського у березні 2020 р. в умовах запровадження в Україні карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. Реалізується він також у Фейсбуці шляхом розміщення щотижневих дописів на офіційній сторінці бібліотеки. Відповідно до розробленої концепції онлайн-проекту, у дописі розміщується коротка інформація про проект та заклик студіювати твори педагога, завантаживши їх із «Науково-педагогічної електронної бібліотеки». Далі подається назва конкретної праці В.Сухомлинського та посилання для її завантаження. Насамкінець користувачеві пропонується залишати в коментарях до допису власні думки щодо прочитаного та цитати висловів педагога, які його вразили. Крім текстової інформації, подається й відповідний та необхідний для соцмережі візуальний матеріал – графічний макет (фотозаставка), який містить інформацію про організаторів проекту, фото педагога, бібліографічний опис його конкретної праці та посилання для завантаження. Кількість коментарів, вподобань і поширень дописів онлайн-проекту «Читаймо Сухомлинського онлайн» промовисто свідчить, що він також є успішним прикладом популяризації спадщини педагога засобами соціальних мереж, до того ж у період пандемії COVID-19, коли не було можливості реально відвідувати бібліотеки і музеї

<https://www.facebook.com/dnpb.gov.ua/posts/3165651276820522>).

Рис. 3. Графічний макет онлайн-проекту «Читаймо Сухомлинського онлайн». Автор – Олександр Міхно.

В умовах карантину значно активізувався процес віртуалізації традиційних форм популяризаційної діяльності, зокрема проведення науково-практичних заходів у онлайн-режимі з використання платформ Zoom, Google Meet, Jitsi Meet, Skype. Так, у травні 2020 р. відбулося засідання круглого столу «Збірки творів В. О. Сухомлинського: літературно-педагогічний дискурс», організоване сектором сухомлиністики відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського НАПН України на онлайн-платформі Google Meet. Завдяки такій формі організації заходу в ньому змогли взяти участь близько 30 фахівців з різних регіонів України: Києва, Броварів, Рівного, Херсона, Хмельницького, Павлиша (Кіровоградська область). З промовама та презентаціями виступили восьмеро провідних українських учених – дослідників творчості В. Сухомлинського. Отже, проведення науково-практичних заходів в онлайн-режимі є не лише сучасною формою діяльності, але й сприяє залученню якнайширшої аудиторії до обговорення актуальних проблем сухомлиністики, зокрема й популяризації спадщини педагога (<https://cutt.ly/zyNqqmz>).

Серед перспектив діяльності у цьому напрямі – тісна творча співпраця установ, які зберігають і досліджують спадщину Василя Сухомлинського. Йдеться насамперед про Педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського, Педагогічний музей України та ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, які нещодавно започаткували онлайн-проект «Афоризми Сухомлинського», що користується надзвичайною популярністю серед користувачів Фейсбуку. Ця популярність пояснюється, на нашу думку, кількома чинниками. По-перше, проект розроблено з урахуванням алгоритмів роботи соціальної мережі, які вимагають короткого тексту та обов'язкової візуалізації. Таким чином, організатори проекту діяли згідно з такою концепцією: мінімум текстової інформації і максимум візуалізації, яка втілюється у поєднанні кольорів, читабельного шрифту і рідкісних фотографій. По-друге, в цьому онлан-проекті вперше застосовується цікавий і, на наш погляд, надзвичайно вдалий і перспективний принцип поєднання текстової і візуальної інформації: графічний макет містить логотипи Педагогічного музею України та ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського, афоризм педагога з книги «Василь Сухомлинський. Афоризми» (2018), рідкісне фото з фондів Педагогічно-меморіального музею В.О. Сухомлинського (фотоархів музею налічує близько 3,5 тисяч одиниць зберігання) з відповідним підписом та хештег #Афоризми Сухомлинського, за яким легко шукати відповідні дописи у соціальній мережі. Синтез фото і короткого тексту сприяє зацікавленості користувача Фейсбуку, приваблює кольоровим оформленням, легко запам'ятовується. Наводимо приклад графічного макета на рисунку 4.

Рис. 4. Графічний макет онлайн-проєкту «Афоризми Сухомлинського». Автор – Андрій Онищук.

По-третє, дописи проєкту одночасно поширюються на трьох офіційних сторінках організаторів. Проєкт «Афоризми Сухомлинського» реалізується у Фейсбук. Але оскільки по суті це графічний макет у вигляді фотографії, то він цілком може реалізуватися і в Інстаграм – соціальній мережі, яка була заснована як платформа для обміну фотографіями. Ця мережа надає змогу користувачам робити і завантажувати фотографії, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свою платформу. Станом на 2020 рік понад 1 мільярд людей використовує Інстаграм щомісяця, а майже 500 мільйонів користувачів дивляться Instagram Stories щодня. Отже, поширення дописів проєкту у двох провідних світових соціальних мережах – Фейсбук та Інстаграм – значно розширить його аудиторію.

Ще один перспективний онлайн-проєкт, який нині на стадії розроблення, – адаптація художніх мініатюр В.Сухомлинського для осіб з тяжкими порушеннями зору шляхом переведення

опублікованих оповідань педагога у формат doc. та аудіофайли з начитуванням професійними акторами. Педагогічний музей України має досвід такого виду інклюзивної діяльності з рідкісними виданнями з фондів музею в ході реалізації онлайн-проектів #опис_зображень та #доступні_фонди_педмузею і #аудіофонди_педмузею, які можна знайти і переглянути у мережі Фейсбук за зазначеними хештегами. Тож цей досвід стане підґрунтям нового онлайн-проекту «Доступний Сухомлинський».

Таким чином, проаналізовані нами сучасні форми популяризації спадщини Василя Сухомлинського дають підстави для висновку, що наразі є два основних напрями впливу нових інформаційних технологій на популяризацію спадщини педагога:

- кількісні зміни, які виявляються в зростанні інформаційних потоків, зокрема появи і активному поширенню популярних соціальних мереж (Фейсбук, Інстаграм, Вайбер та ін.);
- якісні зміни, в результаті яких з'являються нові форми популяризації спадщини педагога (науково-популярний сайт, комп'ютерна програма), а традиційні форми віртуалізуються (віртуальний музей, віртуальна виставка, електронна бібліотека, електронний ресурс, онлайн-проект тощо).

Окрім того, у процесі популяризації спадщини педагога слід враховувати специфіку каналу поширення інформації і саме для нього готувати відповідний матеріал: на сайті це може бути і досить розлога інформація у форматі «лонгрід», тоді як у соціальній мережі текст має бути максимально стислим. Однак і на сайті, і в соціальній мережі обов'язковою умовою успішності і популярності публікації є наявність відповідного візуального матеріалу, оформленого у сучасному дизайні.

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні інтегрованість української науки в сучасний недійний простір є надзвичайно актуальною. Нині вся гуманітаристика і зокрема історія освіти перебувають на стадії, де дослідники змушені переборювати і себе, і усталені традиції, щоб доходити до ширшого читача, писати науково авторитетно на теми, які цікавлять суспільство, і тією

мовою, яку суспільство може зрозуміти. Це прямо стосується і популяризації спадщини відомих педагогів. Одним із перспективних напрямів цієї діяльності є активне залучення візуальних джерел, яке можна розглядати як відповідь на потребу читаючої публіки в більш «зримій» і емоційно насиченій картині історії освіти. Це і стане темою наших наступних досліджень.

Література

1. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський крізь призму часу: деякі зауваги до розгляду ідей. Інтовастика у вихованні. 11. 2020. С. 6–16. URL:<https://doi.org/10.35619/iiv.v1i11.279>
2. Томсон Дж. П. Предвидимое будущее. Москва: Иностранная литература. 1958. 176 с.
3. Downs R.M. Popularization and Geography: An Inseparable Relationship. *Annals of the Association of American Geographers*, 100 (2), 2010. pp.444–467. URL:<https://doi.org/10.1080/00045601003638774>.
4. Івашнюва С. Використання соціальних сервісів та соціальних мереж в освіті. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2. 2012. С. 15–17.
5. Олексюк Н.В., Лебеденко Л.В. Використання електронних соціальних мереж у соціально-педагогічній роботі зі школярами. Інформаційні технології і засоби навчання. Т.48, вип.4. 2015. С. 88–102 URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2015_48_4_8.
6. Пінчук О.П. Історико-аналітичний огляд розвитку соціальних мережних технологій і перспектив їх використання у навчанні. Інформаційні технології і засоби навчання. 4 (48). 2015. С.14–34.
7. Василь Сухомлинський Афоризми. Педагогічний музей України; [укладач О. П. Міхно; наук. консультант О.В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ. 2018. 104 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 5).

СВІТ КАЗОК ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Ім'я Василя Сухомлинського, українського педагога, учителя, директора школи, публіциста, філософа, нині часто згадуване й у освітянських колах, і більш поширене серед громадськості. І це не дивно – адже цього року відзначається 100-річчя від дня народження педагога не лише в Україні, а й далеко за її межами. Це гарна нагода, гарний привід ще раз звернутися до доробку Василя Олександровича, взяти в руки книжку його творів, щоб пригадати вже призабуте або ж відкрити для себе щось нове.

Аналізуючи велику творчу спадщину педагога, запитаємо себе – що є нині найбільш затребуваним, найбільш актуальним із усього того, що він нам залишив. І без вагань відповімо – звичайно ж, його художня спадщина, тобто казки, оповідання, притчі, новели, етюди, бувальщини, есе. Вони мають різноманітний зміст, але і спільні характеристики – стислі за обсягом, виважені, лаконічні, наближені до дитячого світосприйняття і, звичайно, розвивальні або ж виховні за спрямуванням. У цих маленьких творах зрозумілою мовою і за допомогою доступного дитині понятійного апарату розкриваються складні поняття, що, власне, і формують людську особистість: добро, зло, народження і смерть, любов, гідність, совість тощо. Герої сюжетів поміщені у знайомі дітям обставини їхнього повсякденного життя: навколишня природа, ліс, поле, річка; домівка та родина; шкільне життя, стосунки з вчителями та однолітками.

Як зазначав відомий український письменник Дмитро Чередниченко у передньому слові до збірки «Чиста криниця» (1993), «якби він не написав жодного літературного твору, а тільки мудрі свої педагогічні праці, все одно залишився б письменником. Якби не написав жодної наукової праці, все одно залишився б великим педагогом. А він, на наше щастя, був: великим педагогом, і великим письменником» [1].

Але шлях до такого визнання був нешвидким і далеко непростим. Уже визнаним педагогом з інноваційними підходами до організації навчально-виховного процесу, серед яких «Школа під Голубим небом», «Школа радості», «Уроки мислення», «подорожі» в оточуючій дитину світ і багато інших знахідок, Сухомлинський захоплюється і вдається до художньо-образного розв'язання усієї сукупності питань та проблем, які стоять і перед педагогами, і перед батьками, і перед вихователями. Він вважав, що виховання, навчання, емоційний розвиток через художньо-образне мислення і мовлення є одним із найефективніших шляхів формування особистості.

Василь Олександрович зазначав: «Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів, прагнень... Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [2].

Раніше за Сухомлинського цей шлях відшукали і пішли ним Костянтин Ушинський, Лев Толстой, Януш Корчак. Як бачимо, таких педагогів, які вибрали художньо-образний метод висвітлення загальнопедагогічних питань, особливо морально-етичного спрямування, було небагато.

Але навіть серед них Сухомлинський вирізняється своєю чіткою позицією, глибиною, ліричністю, тонким почуттям гумору, українською ментальністю.

Отже, сьогодні загальновідомо, що павлівський педагог написав більш ніж 1500 художніх творів. Можна з упевненістю сказати, що майже все, що він створив у цій царині, вже опубліковано. Це важко стверджувати стовідсотково, тому що видавці, а особливо редактори дитячих і педагогічних журналів та газет, які першими публікували казки Сухомлинського, почасти змінювали назву твору, давали ту, яка подобалась їм відповідно до власних смаків. А оскільки художні твори В. Сухомлинського почали з'являтися лише після того, як

учений пішов із життя, він не міг заперечити або ж підтримати зміну назви.

Незважаючи на те, що художні мініатюри з самого початку стали новим подихом у навчальній і виховній роботі школи, Василь Олександрович побачив опублікованими лише три добірки оповідань у московському журналі «Дошкольное воспитание» [3].

Звичайно, маючи досить великий художньо-етичний доробок, Сухомлинський широко застосовував його в практиці роботи Павлиської школи, зокрема в методиці передшкільного і початкового навчання. До прикладу, у першому розділі його головної праці «Серце віддаю дітям» – «Школа радості», знаходимо такі поетичні назви, як «Школа просто неба», «Наш куточок мрій», «Ми слухаємо музику природи». Другий розділ – «Роки дитинства» – містить статті про природу «Триста сторінок «Книги природи», роль казки «Кімната казки» та «Продовження казки – наш «Острів див» тощо [4]. Ці розділи насичені художніми образами, що використовуються педагогом для пробудження думки дитини, її уяви, емоцій, для розвитку мовлення, художньо-ціннісного пізнання світу, в якому вона робить перші кроки.

З плином часу, а особливо останні 15 років, художні твори стали візитівкою педагога і нині його прізвище більше асоціюється з казками та оповіданнями, ніж з суто педагогічними працями вченого.

Характерною особливістю є широке і різноманітне застосування художнього доробку в навчально-виховному процесі як школи, так і дошкільних закладів. І якщо подивитися на сучасне інформаційне поле крізь призму художньої спадщини Сухомлинського, то можна виділити такі складові:

- аналіз і вивчення науковцями;
- творче впровадження у практику дошкілля;
- використання у початковій школі, особливо на уроках читання;
- застосування матеріалу казок у мистецькій освіті (малюнки, вистави, інсценізації з музичним супроводом);
- використання у роботі шкільних, дитячих та спеціалізованих бібліотек;

- часткове застосування матеріалу художньої спадщини у підготовці майбутніх вихователів-дошкільників, учителів початкової школи, фахівців з мистецьких дисциплін, філологів, педагогів-організаторів тощо;
- вільне застосування.

Коротко зупинимося на кожному з цих інформаційних напрямів. Серед науковців, які звернулися до аналізу художньої спадщини педагога, перш за все слід назвати О.В. Сухомлинську, яка опікувалася не лише виданням оповідань і казок свого батька в Україні та за її межами, а й однією з перших здійснила намір класифікувати і систематизувати великий доробок педагога. Вперше така спроба відбулася у виданні «В.А. Сухомлинский. Хрестоматия по этике» (1990), де матеріал поділено на шість розділів відповідно до тематичної спрямованості [5]. Наступну класифікаційну роботу вчена здійснила у нещодавно виданій книзі «Василь Сухомлинський. Я розповім вам казку... Філософія для дітей» (2017), в якій казки розподіляються на шість розділів, кожен з яких має свою провідну тему, винесену в заголовок, взятий із посібника «Як виховати справжню людину» [6].

І якщо у цих хрестоматіях у своєму класифікаційному підході дослідниця спирається на міркування Василя Олександровича, то у статті, присвяченій цим питанням, вона пропонує інший, культурологічний підхід, вважаючи, що «саме через художні образи автор розкриває культурну цінність життя, різні аспекти, ситуації моралі, звичаїв, віри, мистецтва, природи в їх опредмечуваному, конкретному, художньо-естетичному, емоційному вимірі» [7].

Вона поділяє їх на такі форми долучення дитини до культури: народна культура; природа як частина культури; шкільна культура; сім'я як осередок культури; гендерна культура і стверджує, що долучаючи дітей «до таких культурних цінностей, Сухомлинський має на меті формування культури бажань і культури почуттів, які і є ядром культури людини» [8].

До педагогічного аналізу художньої спадщини Василя Сухомлинського звернулася і Л.Л. Хоружа, фахівець з педагогічної

етики, яка через зміст «Хрестоматії з етики» виокремила і схарактеризувала етичні доміанти виховання особистості. Серед іншого вона виділила структурно-логічні особливості текстів творів, що входять до «Хрестоматії», їхні етичні принципи, спрямовані на виховання особистості, які, у свою чергу, розглядаються як моральні постулати, правила [9].

Наступна складова присутності й розгортання казок Сухомлинського в інформаційному просторі – це дошкільна освіта як важливе соціально-педагогічне явище сучасного життя, яке набуває все більш помітного значення. Як зазначалося на початку статті, саме в журналі «Дошкольное воспитание» вперше були надруковані добірки його оповідань. Так починалося поширення у дошкільних закладах художньої спадщини педагога.

Саме у дошкільлі широко використовуються збірки художніх мініатюр Сухомлинського: «Чиста криниця» (1993), «Вічна тополя» (2002), «Вогнегривий коник» (2008, 2016), «Квітка сонця» (2009), «Всі добрі люди — одна сім'я» (2009) та ін.

Відштовхуючись від змісту художніх творів, поміщених у цих збірках, педагоги-дошкільники вибудовують різноспрямовану освітньо-виховну діяльність своїх дошкільних закладів.

До сфери їх вивчення, застосування входять уроки в «школі радості», слухання «музики природи», проведення уроків мислення, споглядання і спостереження, пробудження думки, розказування і читання оповідань та казок, бесіди з дітьми про прослухане і прочитане, фізичне загартування, життя у гармонії з природою і людьми та багато іншого.

Нині багато дошкільних закладів по всій Україні широко застосовують методики та технології В. Сухомлинського у своїй роботі. Можемо назвати цілі регіони, де педагоги-дошкільники працюють за ідеями вченого, наприклад Херсонщина, Полтавщина, Миколаївщина [10].

Серед інших окремо виділимо і відзначимо таку постать у дошкільлі, як Тетяна Петрівна Тоцька, яка впродовж багатьох років системно використовує художню спадщину Сухомлинського у

духовно-моральному вихованні дошкільників і широко оприлюднює свої напрацювання в інформаційному просторі – через окремі видання, у методичній і рекомендаційній літературі [11]. Вона завідує закладом дошкільної освіти «Ялинка» у м. Бровари Київської області, що носить ім'я Василя Сухомлинського, а також очолює Всеукраїнський центр по розповсюдженню і впровадженню ідей В.О. Сухомлинського серед дошкільних навчальних закладів (з 2015 р.), діяльність яких популяризує художню спадщину педагога, а також показує шляхи творчого розвитку його ідей.

Майже водночас із дошкільцями художня спадщина Сухомлинського прийшла й до школярів, зокрема у початкову школу, разом з реформуванням початкової освіти, появою нових стандартів, створенням нових програм, наповненням цієї ланки освіти новим змістом. Художні мініатюри, написані педагогом, містяться у всіх підручниках для читання, підготовлених різними авторами й авторськими колективами, їх загальна кількість перевищує 40 найменувань. І не лише для загальноосвітніх навчальних закладів, а й для шкіл інтенсивної педагогічної корекції, шкіл для дітей зі зниженим слухом тощо. Найбільше зверталася і звертається до художньої спадщини Сухомлинського Олександра Яківна Савченко, яка у всіх підручниках, автором і упорядником яких вона виступає, поміщує його оповідання та казки, додаючи до них відповідний дидактичний і методичний супровід [12].

Художні мініатюри Сухомлинського використовуються не лише на уроках читання, а й у навчанні рідної мови та позаурочний час [13].

Сьогодні Інтернет наповнений прикладами проведення уроків у початковій школі за оповіданнями та казками Сухомлинського і цей факт красномовно свідчить про зацікавленість педагогів у творчому підході до їх проведення. Цікавим та перспективним є такий напрям у шкільній педагогіці, як синтез різних освітньо-виховних прийомів при ознайомленні з оповіданнями та казками Сухомлинського: діти не лише читають і переказують запропоновані тексти, а й творчо переробляють їх, пишуть власні казки, музикують, малюють, грають у

міні-виставах, що відповідає цілісному і всебічному підходу до розвитку дитини.

Серед напрямів поширення в інформаційному просторі України художнього доробку Сухомлинського також відзначено бібліотеки як, власне, головних зберігачів і популяризаторів напрацьованих педагогів та вихователів. Вони теж проводять власну роботу з художніми текстами, використовуючи книжки, тексти і свою методику роботи з ними, залучаючи до цього батьків, інших членів родин. Прикладом такої діяльності може слугувати робота бібліотеки загальноосвітнього навчального закладу № 2 м. Бровари Київської області [14].

Ось такий побіжний огляд наявності художніх мініатюр Василя Сухомлинського в інформаційному просторі України. Не можна не сказати кілька слів про роль, яку в поширенні художніх творів видатного педагога відіграють і заклади вищої освіти, що готують майбутніх учителів. Майже весь цей збірник присвячений творчій роботі зі спадщиною педагога студентів і викладачів кафедри теорії та історії педагогіки Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка. Свідомо не будемо деталізувати аспекти цієї діяльності, оскільки на сторінках цього журналу це зроблять ті, хто безпосередньо бере участь у цих процесах. Як свідчить аналіз, художньо-образний світ, створений В. Сухомлинським для дітей, нині живе своїм повноцінним життям, має тенденцію до розвитку, поглиблення і поширення. І ці процеси мають стати надалі окремим предметом дослідження.

Література

1. Чередниченко Д.С. Великий педагог і великий письменник Василь Сухомлинський. Чиста криниця. Київ: Веселка. 1993. С. 5.
2. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / Василь Сухомлинський ; уклад. Сухомлинська О.В. Х. : ВД «ШКОЛА», 2016. С. 19.
3. Дошкольное воспитание. 1969. № 4. С. 102–103; №6. С. 112–113; № 7. С.103–104.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Харків : Акта, 2012. 538 с.

5. Сухомлинский В.А. Хрестоматия по этике. М. : Педагогика, 1990. 304 с.
6. Сухомлинська О.В. Про цю книгу [Передмова]. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. Х. : ВД «ШКОЛА», 2016. С. 11.
7. Сухомлинська О.В. Художні мініатюри В.Сухомлинського в культурологічному вимірі. Київ: Рідна шк., 2007. № 1. С. 3.
8. Сухомлинська О.В. Художні мініатюри В.Сухомлинського в культурологічному вимірі. Київ: Рідна шк., 2007. № 1. С. 7.
9. Хоружа Л.Л. Етичні доміанти виховання особистості (за матеріалами «Хрестоматії з етики В.О. Сухомлинського». Збірник наук. праць Херсон. держ. ун-ту. Херсон, 2009. Вип. 53. С. 57–61.
10. Сімон О.П. Василь Сухомлинський і дошкілля Полтавщини / автор-уклад. Сімон О.П. Полтава : ПОППО, 2008. 200 с.
11. Думати, мислити, дивуватись: працюємо за В. Сухомлинським: ранній вік / [упор. Вороніна Т.]. Київ : Шк. світ, 2008. 24 с.
12. Тоцька Т.П. Філософія для дітей та дорослих за літературними творами В.Сухомлинського. Київ: Шк. світ, 2010. 128 с.
13. Тоцька Т.П. Добре слово, або Як прищеплювати любов до рідної мови. Київ: Вихователь методист дошкільного закладу, 2018. № 2. С. 51–57.
14. Савченко О.Я. Читанка : підруч. для 2 кл. : у 2 ч. Київ, 2002; Читанка : підруч. для 3 кл. : у 2 ч. К., 2003; та ін.
15. Дидактичні матеріали до уроків рідної мови за творчою спадщиною В.О.Сухомлинського / упор. О.І. Месевря / Головне упр. освіти і науки Черкас. облдержадм., Черкас. обл. ін-ту післядиплом. освіти пед. працівників. Черкаси, 2010. 64 с.;
16. Проект «Сухомлинський – 100», що здійснюється Святошинським районним центром позашкільної освіти м. Києва. URL: [prs.kiev.ua>proect_suhomlinski_100](http://prs.kiev.ua/proect_suhomlinski_100).
17. Масоха Л.М., Кашеєв В.М. Роль шкільної бібліотеки в розвитку творчої особистості школярів на літературній спадщині В.О. Сухомлинського Бровари : Упр. освіти і науки Броварськ. міськ. ради, 2018. 67 с.

РІЗНИК С. А.
директор Педагогічно-меморіального
музею В.О. Сухомлинського

**НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА
І ШКОЛА СУХОМЛИНСЬКОГО
(ПОРІВНЯННЯ НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ
ПЕДАГОГІЧНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)**

Тридцять три роки Василь Олександрович Сухомлинський працював над пошуком оптимальної моделі школи, яка була б, справді, рідною для учнів, яка була б їх другою домівкою, школою, яка «кожному юнакові, кожній дівчині давала моральну, розумову, практичну і психологічну підготовку до праці, розкривала в кожному з них індивідуальні задатки, нахили, здібності» [4, с. 4]. І він досяг того після довгострокового експериментування в Павлиській середній школі. У «школі Сухомлинського» діти не просто отримували знання, а «вчилися жити». Саме це завдання і стоїть зараз перед Новою українською школою (НУШ), паростки якої зароджувалася тут, в Павлиші.

Деякі вчителі і до сьогодні критично налаштовані до теоретичної спадщини Василя Сухомлинського. Вважають, що його ідеї і постулати могли працювати в авторитарному суспільстві, у демократичному ж ними скористатися важко, а то й нереально. Але відкинемо ідеологію і зупинимося на власне педагогічних аспектах його теорії і практики, які великою мірою залежать від особистості директора школи, від колективної роботи вчителів-однодумців, і від бажання втілювати ідеї, які висвітлював Василь Олександрович у своїх працях:

«діти тягнуться до того, хто сам тягнеться до них, не може жити без них, знаходить щастя і насолоду від спілкування з ними» [4, с. 26];

«виховання лише тоді стає реальною силою, коли воно ґрунтується на вірі в дитину. Без віри в дитину, без довір'я до неї вся педагогічна премудрість, усі методи і прийоми навчання і виховання руйнуються як картковий будиночок» [4, с. 28].

Реалізувати завдання Нової української школи не можна лише завдяки створенню в класі відповідних зон, наповнення класної кімнати надсучасними меблями і дидактичним матеріалом. Хоча, мусимо зазначити, що матеріально-дидактичне забезпечення було достатнім у Павлиській середній школі.

На основі короткого опису матеріалів із фондів Педагогічно-меморіального музею В.О. Сухомлинського, які презентують авторську школу Сухомлинського, «окреслимо» основні її риси, які перегукуються з рисами сучасної НУШ, звернувши увагу на деякі пункти «формули НУШ». Тож факти:

1. Сучасне освітнє середовище.

Школа і її територія 1948 року значно відрізнялася від шкільного містечка 1970 року. Як згадує дружина Сухомлинського Ганна Іванівна, у 1948 це було «невелике, двоповерхове, на чотири класні кімнати приміщення..., стояло на південній околиці села...Кругом простягався пустир, на якому селяни пасли кіз» [6, с. 19]. Зразу ж починається створення «сучасного освітнього простору», де враховані всі деталі.

Розбудова основного корпусу школи, побудова окремих приміщень для подальшого розташування у них кабінетів, теплиці, майстерень, бібліотеки, тиру... І це все разом з вчителями, учнями, батьками, громадськістю. У експозиції музею є фото кабінету фізики, а у книзі «Павлиська середня школа» читаємо опис цього кабінету: «У фізичному і хімічному кабінетах по 20 двомісних столів, екрани для демонстрування навчальних фільмів (кіноапарати - у сусідніх лаборантських кімнатах)..., електрифікована таблиця періодичної системи Менделєєва. На кожному столі – раковина для зливання води і залишків під час проведення лабораторних робіт. До кожного робочого місця підведена електрика, вода. У шафах – набори приладів і матеріалів

для індивідуальних лабораторних робіт, а також для електро- і радіомонтажних робіт. Кожне робоче місце забезпечено «кишеньковою лабораторією» - невеликим індивідуальним набором сухих реактивів, пальником, пінцетами, ступочками, скляними паличками, совочками, піпеткою, фільтрувальним папером, соляною кислотою, паяльною трубкою, запасом сухого спирту та уротропіну.

У біологічному кабінеті – кожне робоче місце забезпечено мікроскопом, набором луп і препаратів, гербаріями і колекціями, що їх зібрали учні.

За останні три роки фізичний кабінет збагатився установками для програмного навчання. На столі вчителя – пульт управління, з'єднаний електроканалом з кожним робочим місцем. На кожному робочому столі – установка для приймання завдань від пульта управління. Учитель має можливість давати одночасно завдання в 36 варіантах – кожен учень отримує індивідуальне завдання. Цю установку використовують на уроках математики і фізики. Такі установки змонтовано для математичного кабінету та кабінету іноземної мови» [4, с. 118].

Учні з часом мали змогу займатися за інтересами і в теплиці, і в живому куточку, і на пасіці, і в майстернях. Настінне монументальне панно В. Волохова «В.О. Сухомлинський і діти» у другій залі музею вдало підкреслює той «освітній простір», який був у школі Василя Олександровича, а світлини на планшетах доповнюють картину життя учнів Павлища: це і ранкова зарядка учнів Павлиської середньої школи, і урок фізики, заняття у гуртках, уроки в теплиці, робота на присадибній ділянці, зокрема сіяння та збирання врожаю. Справді, життя!

Слід зазначити, що не тільки такі «всеохопні» проблеми турбували директора школи. Ось, наприклад, аналіз уроку письма у 1 класі (вчитель Гончаренко М.І.) за 18 вересня 1957 року. Сидячи на уроці, Василь Олександрович занотує: «5. Треба поливати квіти в класній кімнаті; до кінця року придбати (виростити) 3-4 горщики з квітами». На світлинах з фондів музею

велика кількість фото дітей з квітами. Адже «краса – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості» [1, с. 46].

Тож підсумуємо словами Василя Олександровича: «У кожної школи повинно бути своє обличчя». А це перш за все, «зовнішність». І освітнє середовище, яке було створене ще тоді у сімдесяті роки, підтримується і нині.

2. Про ключові компетентності. Деякі з них ми деталізуємо цитатами документів з фондів музею та світлинами.

І перш за все мовна компетентність:

- спілкування рідною мовою: у третій залі стенд про мову розширено презентує роботу Василя Олександровича у цьому напрямі (статті «Слово рідної мови» (Українська мова і література в школі, грудень 1968 р.), «Джерело невмирущої криниці» (Літературна Україна, квітень 1970 р), книги «Щоб у серці жила Батьківщина», «Любов до рідного слова»,), відвідувачі завжди звертають увагу на рукопис оповідання «Кріт і Журавель»;
- спілкування іноземними мовами: вивчення іноземних мов займала чільне місце як у школі, так і в житті самого Василя Олександровича.

Про це свідчать витяги з аналізів уроків:

- «дуже важливо, щоб слово іноземної мови пов'язувалося з уявою про конкретний предмет, явище, подію» (Урок французької мови у 7-Б класі за 31.01.1969 року. Вчитель Письменна О.А.);
- «в найближчий час треба почати підготовку до вечора французької мови» («Загальні висновки, поради, настанови, рекомендації» після відвідування системи уроків у вчителя французької мови Письменної О. А. 1968-69 н. р.);

Компетентності у природничих науках і технологіях: прикладом є світлини про роботу учнів і вчителів у теплиці, пасіці, крільчатнику, посадка зелених насаджень на місці пустиря;

Інформаційно-цифрова компетентність формувалася через роботу на обладнанні кабінетів фізики і математики з програмовим навчанням, хімії, біології, радіолабораторії, які представлені в експозиції світлинами.

Експонати музею свідчать також про цілеспрямовану роботу директора і учительського колективу над розв'язанням важливих для школярів питань, а саме:

- уміння вчитися впродовж життя;
- ініціативності і підприємливості: у фондах музею зберігаються відомості про продаж овочів, фруктів, кролів (вирощених учнями) на селищному базарі і купівля або замовлення обладнання в кабінети;
- обізнаності і самовираженню через ознайомлення з культурою і традиціями рідного краю як складовими патріотичного виховання через екскурсії: у Павлиській школі вони були традиційними. Читаємо у протоколі №17 педагогічної ради від 17 травня 1954 року: «IV. Про проведення туристичних походів під час літніх канікул. Рішення: 1. Провести з 7 по 10 червня 1954 року туристичний похід учнів 4-7-х класів по Онуфріївському району. Мета походу: вивчення визначних історичних місць на території району, виховання витривалості. 2. Провести з 8 по 12 червня 1954 року туристичний похід учнів 8-9 класів до м. Чигирин. Мета походу: вивчення історичних місць, зв'язаних з життям і діяльністю Богдана Хмельницького, виховання витривалості».

3. Про педагогіку партнерства.

У другій залі, яка презентує процес створення авторської школи Василем Олександровичем, після розділу про розбудову школи ми бачимо копії статті «Неделя директора школы» з журналу «Народное образование» (травень, 1963 рік), в якій йде мова про роботу директора та учительського колективу Павлиської середньої школи. А далі – світлина засідання психологічного семінару. І це знаково. Адже від згуртованості колективу, від відносин партнерства у самому колективі залежить успіх трикутника

«УЧЕНЬ-УЧИТЕЛЬ-БАТЬКИ». А «створення колективу однодумців» - один із провідних напрямів роботи директора В.О. Сухомлинського.

Батьківський лекторій, систематична і різнопланова позакласна робота з учнями із залученням і батьків, і представників громадськості – все це сприяло тому, що навчальний і виховний процес проходив за участі всіх учасників трикутника «УЧЕНЬ-УЧИТЕЛЬ-БАТЬКИ». А доказом проведеної роботи в цьому плані є презентовані у експозиції музею та на світлинах х фондів і тематика засідань Батьківського лекторію, і світлини про спільні екскурсії батьків, учнів та вчителів школи, про зустріч гостя із Угорщини, директора школи з родиною голови батьківського комітету І. Рядового тощо.

Ольга Василівна, донька Василя Олександровича, неодноразово зазначала, щоб «пізнати справжнього Сухомлинського, треба читати першоджерела його праць або ті видання його творів, що побачили світ за його життя» [2, с.7-8]. І це так! У фондах нашого музею є надзвичайно цінні документи, аналізи уроків, щоденні плани Василя Олександровича, які допоможуть зрозуміти особистість цієї великої і водночас простої людини, допоможуть повному подивитися на його ідеї - і побачити в них «сьогодення нашої сучасної освіти».

Насамкінець хочу навести слова Віри Соколової, вчительки української мови й літератури ЗШ № 26 міста Кропивницький, заслуженого учителя України: «Не треба робити з Сухомлинського ікону, треба сприймати його як живу практику». Бо і для нього «практика» була визначальною у будь-якій діяльності: «У ШКОЛІ ВЧАТЬ ЖИТИ» (В.О. Сухомлинський) [8, с.13]. І це все ми прослідковуємо зараз і у вимогах НУШ.

Література

1. Василь Сухомлинський. Афоризми / Педагогічний музей України; [укладач О. П. Міхно; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2018. 104 с. – Серія «Педагогічні републікації»; вип. 5

2. Василь Сухомлинський крізь призму часу: деякі зауваги до розгляду ідей // Інноватика у вихованні. Зб. наук. праць. Вип.11. Рівне 2020
3. Директор і вчитель / Кіровогр. обл. від. нар. освіти, Обл. ін-т удоскон. вчителів. – Кіровоград; [Олександрія : Олександр. міська друк.], 1957. 36 с.
4. Павлышская средняя школа: обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. сред. шк. / Акад. пед. наук СССР. М.: Просвещение, 1969. 398 с.
5. Серце віддаю дітям: [нове прочитання / уклад. та авт. вступ. ст. «У пошуках справжнього», с. 5–22, О. В. Сухомлинська]. [Харків]: Акта, 2012. 537 с.
6. Спогади про Сухомлинського / Упор. С.П. Заволока. К.: Рад. Школа, 1990. 224 с.
7. Сухомлинська, О. Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу / Ольга Сухомлинська. Київ: Пед. думка, 2013. 123 с.
8. Я розповім вам казку...: філософія для дітей / [уклад. і авт. вступ. ст. Ольга Сухомлинська]. Харків: Школа, 2016. – 574 с.: портр. Алф. покажч. творів: с. 537–549.

АВТОРИ

Сухомлинська Ольга Василівна – доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського, донька Василя Сухомлинського

Березівська Лариса Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України

Васянович Григорій Петрович – доктор педагогічних наук, професор, директор Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України

Заяць Оксана Тиберіївна – викладач української мови та літератури ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж МДУ»

Зданевич Лариса – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Ігнатенко Наталія – кандидат педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

Марусинець Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки

Матвієнко Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Міхно Олександр Петрович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Педагогічного музею України

Перепелюк Інна Романівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти Чернівецького національного педагогічного університету імені Юрія Федьковича

Петренко Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету

Пустовіт Григорій Петрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничо-математичної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

<p>Савченко Олександра Яківна – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України</p>
--

Сарасва Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Севастюк Маряна Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Сухомлинська [Старикова] Леся Віталіївна – науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, аспірантка Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Федяєва Валентина Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету

Шоробура Інна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету педагогіки і психології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 3 від 20 жовтня 2020 р.)*

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ
В ДІАЛОЗІ З СУЧАСНІСТЮ**

МОНОГРАФІЯ

ISBN 978-617-7926-04-6

Віддруковано з готового макету замовника

Підписано до друку 18.12.2020 р.
Формат 60x84 1/16. Умов. друк. арк. 13,95.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Друк цифровий. Зам № 384.
Наклад 100 примірників.

Видавець Кушнір Г. М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ІФ №31 від 26.01.2009 р.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шота Руставелі, 1,
тел. (099) 700-47-45, e-mail: kgm.print@i.ua